sayı 26

sosyalist politika

ÜÇ AYLIK KİTAP DİZİSİ EYLÜL' 2000

YAPI ANALİZLERİ ve SİYASAL YAKLAŞIMLAR

ARGEM Yay. Ltd. Şti.

Adres : Kızılırmak Sokak 16/4
Bakanlıklar-ANKARA

SOSYALİST POLİTİKA 26
Ortak Kitap

Adres: Olgunlar Sk. No: 20/20 Bakanlıklar/ ANKARA
Tel: 0 312 418 39 50

İÇİNDEKİLER

SUNU

Bu dergimizin konusu "Yapı Analizleri ve Siyasal Yaklaşımlar." Son dönem sosyalist hareket için devrim stratejileri ve bu devrim stratejilerinin arka planı bir tartışma konusu olmaktan çıktı. Bunun nedenlerine değinebiliriz ama bu konuya bu sayımızda girmeyeceğiz. Bu ülkeye müdahale edecek bir sosyalist özne, müdahale edeceği zemini, nesnelliği, ülke formasyonunu çözümlemek durumundadır. Söz konusu analiz, yapılacak müdahale ve mücadeleler için önaçıcı olacaktır. Böyle bir analize duyulan gerekliliğin en önemli nedeni –anlamlı kılanı- iktidar hedefidir. Bu açıdan öncelikle Türkiyeli sosyalistlerin ve marksistlerin üzerine tartıştıkları ve tarafların birbirini suçlama konularının başında yer alan yapı-üstyapı ilişkisi gelmektedir. Bu ilişkiden neyin neyi belirlediği tartışması bir yana, bu tartışmalarla birlikte esasen yapılması gereken ülkemiz özgüllüklerinin, bu analizle bütünleştirilmesidir. Bu nedenle yapının ve üstyapıda yer alan devlet, ideoloji ve kültürün birbirleri ile nasıl ilişkilendikleri, egemen sınıfları rahatlatan, kapitalizmin işleyiş yasalarının ülkemizdeki özgüllüklerinin ele alınması gerekiyor. Bu dosya konumuzla böyle bir tartışmanın ilk adımlarını oluşturmaya çalıştık. Ve bu anlamda Batılı marksistlerin yapı-üstyapı analizleri konusundaki tartışmaları ve küreselleşmenin Türkiye formasyonuna ilişkin konular dosyamızı oluşturuyor. Ancak her zaman olduğu gibi yine dosya dışı yazılar da kitabımızda yer alıyor.

Dergimizin dosya konusu bağlamında ilk yazısı Haluk Savaş'a ait. Yazar "Küreselleşme ve Türkiye'de Üstyapısal Gelişmeler" başlıklı makalesinde; yapısal (ekonomik), üstyapısal (ideolojik, politik) krizlerin her zaman eşzamanlı durumlar olmadığını Türkiye ölçeğinde ele alıyor ve günümüzde siyasal alanda boşalan alanın (TBMM'nin işlevsizleşmesi) *"siyasetin devlete taşınması ve kurumların buna göre işlevsellik kazanması"* ile doldurulmaya çalışıldığına değiniyor. Yazar yazısını bitirirken günümüzün küreselleşme süreçlerinde burjuva demokratizminin egemen ideolojide yer bulmasının sosyalist solu yanıltmamasını; egemen ideolojideki milliyetçi ve islamcı motifler karşısında sosyalist solun sağlam,ilkesel ideolojik temellerle popüler söylem geliştirerek bu eklemlenme sürecinde kırılmalara ve süreçten kopuşa neden olabileceğine vurgu yapıyor.

Küreselleşme ile birlikte siyasal ve ekonomik yeniden yapılanma arayışları içerisindeki devletin hem uluslararası düzeyde, hem de Türkiye ölçeğindeki yapılanması üzerine tartışmaları ele alan Hatice Sofuoğlu'nun yazısının başlığı "Devletin Yapılanma Arayışları"dır.

Dilhan Adanır ve Ali Deniz Toros'un çalışmaları, Batı marksistlerinin (E.P.Thompson Louis Althusser arasında geçen tartışmaya ve Perry Anderson'un söz konusu tartışmaya dair görüşleri) düşünceleri çerçevesinde yapı-üstyapı analizlerini ele alarak, söz konusu analizlerin düşünsel arkaplanlarına ve yapı-üstyapı ilişkisine dair kurgularına eleştirel bir yaklaşım sunuyor.

Can Soyer yazısında; Alex Callinicos'un *"Tarih Yapmak"* adlı kitabını yine yapı-üstyapi ve insan etkinliği çerçevesinde inceliyor. Sonuç olarak yazar; Callinicos'un bu tartışmada genel olarak marksist bir bakış açısını koruduğunu söyleyerek şu sonuca ulaşıyor: "Özellikle yapılar ve etkinlik arasında varsayılan gereksiz ikilikten özenle uzak durması ve bu iki indirgenemez bileşenin diyalektik bütünlüğü vurgulaması; kendisini, daha çok batı marksizminde yaşanan bu tartışmalar genelinde görülen çeşitli yöntemsel yanlışlardan ayırıyor."

Dosya konumuzla ilgili bir diğer çalışma olan "Toplumsal Öznelikten Siyasal Özneliğe: Sınıf Bilinci, İdeoloji ve Kültür" isimli yazı Esra Durukal'a ait. Yazar, ideoloji kültür alanı ile sınıf arasındaki ilişkiyi, sınıf bilinci, sınıf oluşumu ve sınıf kapasitesi gibi kavramlar ekseninde inceledikten sonra ulaştığı sonuçları Türkiye formasyonuna taşıyor.

"ÖDP'nin Evrimi, Gerilimleri ve Önündeki Seçenekler" başlıklı yazısında İlhan Kamil Turan; ÖDP'de son dönemde yaşanan gerilimleri, gerilimlerin arka planını ve dışa yansımasını analiz ederek, ÖDP'nin önündeki sorunların aşabilmesi için politik görevler sıralıyor.

"*Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik*" kitabına bağlı kalarak kapitalist üretim tarzı ve üretim ilişkileri içinde mühendislik mesleğini ve mühendisin yerini inceleyen yazı Nilgün Ünsal'a ait.

İrfan Taşkın; Doris Lessing'in *"Altın Defter"* adlı kitabı bazında Türkiye'deki sosyalist kimliğin siyasal ve kişisel özelliklerini belirli tahlillere tabi tutarken, sosyalist kişiliklerin, romanlardaki örneklerini belirli doğrular çıkarmak üzere önemsiyor.

Dosyamızın son çalışması Ahmet Hamdi Dinler'e ait. IMF'nin uyum programının uygulanacağı Türkiye'de; tarım sorununa dair tartışmalar da son dönemde oldukça canlandı. Yazar, Türkiye'deki tarım sorununu, çarpıcı istatistiklerle ele alırken; bir toplumsal katman olan köylü kesimine ilişkin sosyolojik tahliller geliştiriyor.

Bir daha ki sayımızda buluşmak dileğiyle...

Sosyalist Politika
Eylül, 2000

KÜRESELLEŞME ve TÜRKİYE'DE ÜSTYAPISAL GELİŞMELER

Haluk SAVAŞ

Üstyapısal kurumlar alanının kalın çizgileriyle bir tanımını marksist klasiklerde bulmak zor olmaz. "... üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal,siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır." (1) vb.

Ancak bu tür kurumsal yaklaşımlar, belirli bir coğrafyada somut duruma karşılık düşen güncel siyasal çözümlemelerle nasıl ilişkilendirilebilecektir? Bu konuda oldukça tartışmalı cevaplar alınmıştır. Türkiye solunun bu konudaki çözümlemeleri şu ana kadar belirli bir bütünlüğe kavuşmamıştır. Şüphesiz değerli çalışmalar vardır. Bir de genel kuramsal kavramlardan somut sınıf ilişkilerine doğru kestirmeci bir şekilde yapılan değerlendirmeler bulunuyor.

Türkiye solunun otuz yıla yakın bir birikim sürecine sahip olduğunu düşünürsek, yeterli miktarda olgu oluştuğunu söylemekte sakınca yok.

O halde üstyapısal kurumlar alanıyla güncel politik çözümlemeler arasında bir model oluşturmak mümkün olabilir. Kuşkusuz böyle bir model başlangıç tartışmaları açısından faydalıdır. Ama "Özgürlükçü Demokratik Cumhuriyet" türünden üstyapısal arayışlara temelden ters düşeceği de açıktır.

O halde başlangıç tartışmalarına yol açıyor olsa da, sınıf mücadeleleri alanında yapılacak çözümlemeler, yaşanan güncellikte alınması gereken, politik konumların belirlenebilmesi bağlamında önemlidir.

Önemlidir ama, şöyle kestirmeci bir hataya da düşmemeliyiz; bugün sınıf mücadeleleri alanında yapılacak en gelişkin çözümleme bile, bizlerin geleceğe ilişkin her şeyi önceden bilme kolaylığını yaratmaz, yaratamaz. Sadece çözümlemelerin yetkinliği oranında, olası gelişmeler karşısında hazırlıklı bulunabilme imkanını yaratabilecektir. Daha fazlasını beklememek gerekiyor.

Bugünkü somut durum; "Üstyapısal alanda kriz" tartışmaları

Türkiye kapitalizminin kritik bir dönemden geçtiğini söylersek, solda kimsenin itirazı olacağını sanmıyorum. Hemen herkesin ortak görüşü bu doğrultuda biçimlenebiliyor.

Şöyle ayrıntılandırabilirim. Bugüne kadar devlet kapitalist birikimi güvenceye alan işlevlerini eksiksiz yerine getirmiştir. Ancak bu birikim sürecini meşru kılarken yaratılan değerlerin bölüşüm alanına çeşitli dönemlerde farklı biçimde müdahale etmiştir. 1950-60 yılları düşünülürse; temel birkaç saptama yapılabilir.

Türkiye kapitalizmi iç talep dürtülü bir dönem yaşamıştır. Göstergeleri şöyle sıralanabilir. Yüksek tarımsal fiyat, göreceli yüksek ücretler, özellikle dayanıklı tüketim malları alanlarında çalışan işçilerin yüzünün güldüğü bir dönemden geçilmiştir.

Bir başka özellik, sınırlı da olsa "sosyal devlet"anlayışında, toplumsal tepkiler olmasa da gerçekleştirilen reformların kendisidir. (Bunun asıl gerekçesi burjuva siyasetinin enternasyonal alanda kazandığı siyasal birikimdir. Geçmiş sınıf mücadeleleri alanlarından sağılmış siyasal derslerden çıkarılan uygulamalar olarak tanımlanabilir.)

Bir diğer nokta Türkiye kapitalizmi 1946 yılından itibaren çok partili parlamenter bir sistem ile yaşayabilmiştir. (27 Mayıs, 12 Mart,12 Eylül türü kesintilere rağmen durum böyle gelişmiştir.)

Dolayısıyla hem siyasal partiler, hem siyaset adamları burjuva siyasetinin temelini popülist bir eksende oluşturdular. Burjuva siyaseti objektif koşulların da yardımıyla, sınıf tabanını yaratmış oldu. Diğer yandan kütlelerin siyasal partiler kanalıyla iktidarı etkilemesi de bu çerçevede mümkün olmaktaydı.

Ana hatlar bu şekilde oluşmuştu. Siyasal partiler ve devlet sermaye birikim süreçlerine meşruiyet kazandırırken geleneksellleşmiş ekonomik-toplumsal politikalar yaratmışlardır.

Bugüne baktığımız zaman yukarıda sayılan uygulamaların, geleneksel ekonomik-toplumsal politikaların terk edildiğini rahatlıkla görebiliriz.

Tarımsal alanda sübvansiyonların kaldırılması, düşük ücretlerle, sendikasızlaştırarak çalıştırılan işçiler, sosyal devlet alanında yaratılan daralmalar, KİT'lerin popülist siyasetin ihtiyacı olmaktan çıkarılması; eski dönemin terk edilmesinin kanıtları olmaktadır.

İçeride yaşanan bu kritik sürece ek olarak, Türkiye kapitalizminin bir de emperyalist-kapitalist sistemle eklemlenme sürecinin bugünkü biçimi, sorunları daha da ağırlaştırmaktadır.

O halde böyle bir çözümlemenin olası sonuçlarından en önemlisi; Türkiye kapitalizminin bunalımını aşmak için saldırgan bir tutum izlenmesini beklememizdir.

Bir başka sonuç şu olmalıdır. Türkiye'de sermayenin kendi iç çelişki ve hesaplaşmalarını da yansıtan, yani bir yüzü de bu hesaplaşmalara dönük olan bir genel siyasal yapılanış yaşaması olasılığı artık tükenmiştir.

Ayrıntılandırırsak, bugün sermaye grupları arasında tarım, sanayi, ticaret gibi alanlarda sınıf içi hesaplaşma olasılığı ciddi politik alt üst oluşlarda bile gündemden düşmüş bulunuyor. Örnek olsun; 12 Mart döneminde tekelci sanayi burjuvazisi ile tarım ve ticaret burjuvazileri arasında görülen "sınıf içi" hesaplaşma olasılığı bugün tamamen gündem dışı sayılmalıdır.

O halde bugün görülen politik karşıtlıklar ile sermayenin genel kategorilerinin taraf oldukları denge ve çelişkiler arasında izdüşümler kurmak anlamlı olmayacaktır.

Hatta sıcak tartışmalardan birisini anımsayalım; enerji politikaları bakımından yürütülen tartışmada politik iktidarlardan birisinin bir enerji sermaye grubunu, diğerinin öteki enerji sermaye grubunu desteklemesi ve çatışması, klasik anlamda sınıf dinamikleri

kategorisinde değerlendirilmez. Ancak bir siyasal grubun sermayenin bir kesimini desteklemesi, biraz daha kayırması, diğerini ihmal etmesi olacaktır. Ve bu tekil olaylar grubundan bir olguya denk düşer.

Bunun en önemli nedeni siyasal partilerin yapısında ortaya çıkan durumdur. Bugünkü siyasal partilerin kadrolarında oluşan durum şöyle açıklanabilir. Sermaye sınıfı "gibi" düşünen siyaset adamları dönemi geride kalmıştır. Bugün bireysel sermayedar gibi düşünen siyaset adamlarıyla, "siyasetle ilgilenmenin ötesinde bizzat siyasete atılan sermayedarların oluşturduğu siyasal partilerden söz edebiliriz.

Bu nedenle bu günkü siyasal koalisyon tamamen sermaye sınıfının bir icra organı (executive committee) konumundadır. Böyle bir yapılanma sınıfa saldırının da boyutunu sergilemektedir. Türkiye kapitalizminin bunalımından, çözümsüzlüklerinden söz edebiliriz ama bunun da ayrıntılandırılmasında yarar bulunuyor.

Türkiye'de özellikle yapısal nedenlerden kaynaklanan ideolojik, siyasal ve ekonomik krizlerden hep söz edilmiştir. Hatta söz konusu krizlerin, Türkiye'de kurulu dengeleri alt üst edebileceğinden ve bu süreçlerden devrimci süreçlere geçiş olasılıkları hep tartışılabilmiştir.

O halde Türkiye kapitalizminin hem yakın geçmişinde hem de geleceğinde ortaya çıkan siyasal, ideolojik ve ekonomik bunalımlara göz atmakta yarar var.

Türkiye kapitalizminin içinden geçtiği üç kavşak öğretici olmaktadır: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül.

27 Mayıs 1960'ta parlamenter süreç kesintiye uğradı. Bu döneme göz atıldığında şunlar söylenebilir. Alınan kararlar sanayi burjuvazisinin çıkarlarına yeni bir çerçeve arandığını göstermektedir. Toplumsal bir krizden söz edilemez ancak politik bir bunalımın (hukuki bunalımla beraber) üzerine geldiğini saptayabiliriz. 1958 yılında yapılan devalüasyonun ekonomik etkileri olsa da, gerçek anlamda bir ekonomik bunalımdan söz edilemez. Üstyapısal kriz bu planda müdahaleye uğramış ve üstyapısal düzenlemelerini beraberine getirmiştir.

Buradan önemli bir sonuç çıkarmak mümkündür: ekonomik, politik ve ideolojik krizler üst üste düşmeyebilir, düştüğü dönemlerde olabilir.

Önemli olan şudur. Tek başına ekonomik göstergelerin iyiye gitmesi, krizlerin aşılması anlamına gelmez., ya da tek başına ekonomik yıkım genel bir krize işaret etmez. Politik tutumlar da tek bir çözümlemeden yola çıkarak kurgulanamaz.

12 Mart dönemine bakıldığında görülebilen şudur; sanayi, ticaret, tarım burjuvazilerinin genel politikaya yaklaşımlarında ayrışmaların yaşandığı bir dönemdir. (ancak bu dönemde de gerçek bir ekonomik bunalımdan söz edilemez). Örnek olsun Adalet Partisi içinden Demokrat Partiyi (Ferruh Bozbeyli'nin başkanlığında) doğurmuştur. CHP, Cumhuriyetçi Güven Partisini doğurmuştur. Ancak bunalımın gerçek temeli toplumsal planda gelişti ve politik bunalımı besleyerek doruğa tırmandırıp 12 Mart darbesiyle çözüldü.

12 Eylül ise sermaye kesimlerinin sorunlarına çözüm getirildiği (24 Ocak kararları 12 Eylül öncesi) buna karşılık politik ve toplumsal krize çözüm bulunamaması üzerine gelip dayandı. Üstyapısal kurumlarda burjuvazi için gerekli düzenlemeleri oluşturdu. Bürokratik-otoriter bir devlet yarattı.

Söz konusu üç kavşaktan da genel olarak şöyle bir sonuç çıkarmakta sakınca yok kanısındayım:

Ekonomik, ideolojik ve politik krizler eş zamanlı olmayabiliyor. Birinin boşluğunu diğeri giderebiliyor. Türkiye örneğinde de bu mümkün olmuştur. İdeoloji ve politika bizzat kendisi bunalımlı bir yapısal özellik taşımasına rağmen ekonomik krizlerin aşılmasında önemli işlevler görebilmiştir. Burjuva iktidarının imkanlarını yaratmıştır.

Bugün Türkiye ekonomisi, enflasyon, sanayi, üretimde gerileme, dış borç ödeme yükümlülükleri, sanayi yapısını Avrupa'ya hazırlamak gibi, emperyalist-kapitalizme eklemlenme sorunları yaşamaktadır. Bu açmazların tek başına krizli bir süreci yarattığı fikri yeterli sayılmamalıdır. Çünkü üstyapısal alanları kapsayan ideoloji ve politik alanların da kendi başına özel krizleri üretebildiğini gözlemlemek mümkün olabilmektedir. Bu açmazları ortadan kaldırabilecek özel siyasal ve ideolojik oluşumlara sahip olamayan burjuva iktidarı, çözüm yolu olarak daima devlet zorunu devreye sokmaktadır.

Devlet de üstyapısal kurum olarak toplumu yönlendirme konusunda, başka bir toplumsal gücün yapmayı başaramadığı dönüşümleri başlatan bir unsur haline gelebilmektedir.

Genel eğilim ve yönelimler bu olunca belirli kurum ve kuruluşların işlevleri de aşağı yukarı şöyle değerlendirilebilir.

Bugünün Türkiye'sinde siyasal partiler, sendikalar, dernekler ve meslek kuruluşları yaygın bir şekilde mevcut. Burjuva iktidarının söz konusu kuruluşları işlevsizleştirici yaklaşımlar içinde bulunması kaçınılmaz görünüyor.

Çünkü en başta arzulanan depolitik bireylerin yaratılmasıdır. Depolitizasyon sürecinin 12 Eylül ile başlatıldığını biliyoruz. Ancak sürecin yarattığı kolaylıkların sürekli kılınması gerekmektedir ve işlenmektedir. Günümüzde burjuva siyasal partilerinin programatik bir fark taşımadığını, kadroların da özelliklerinin pek farklı olmadığını söylemiştik. Söz konusu benzerlikler toplumda depolitizasyonu besleyen faktörler olarak yansımaktadır.

Bugün artık Devlet Bahçeli ile Bülent Ecevit arasında ya da Mesut Yılmaz ile Tansu Çiller arasında çok fazla fark bulmak mümkün değildir.

Sayılan örgüt biçimleri içinde yer alan insanların şekilsiz ve dağınık düşünceler ortamında belirli bir yalınlaşma, tutarlı düşüncelere ulaşma türünden işlevlerden geçmemeleri depolitizasyonu besleyen başka bir olguya işaret etmektedir.

Şüphesiz ortada örgütler, kurumlar, dernek ve meslek odaları vardır, ama iktidara karşı net tutum ve tavır belirleme konusunda politik boşluklar bulunmaktadır. Depolitizasyonu besleyen bir diğer süreç bu olabilmektedir.

Mevcut siyasal parti kadrolarının da (Burjuva Partileri) daha çok belediyelerin rantlarını paylaşmak için giriştikleri mücadele alanına dönüşmüştür. Böyle bir ortamda yüzen kadroların, ideolojik siyasal perspektifler oluşturmalarını beklemek safdillik olacaktır.

Bugün basın kuruluşlarının en revaçta programları iki başlık altında toplanabilir:

Biri magazin haberciliği, diğeri teknokratların her konuda politik içeriğinden arındırılmış fikir jimnastiği yaptığı programlar. Haber alma özgürlüğü bununla sınırlandırılmış bulunuyor. Doğal olarak bu durum üstyapısal alanlarda ortaya çıkan ideolojik ve siyasal süreçlerin temel içeriği konusunda belirli eğilimleri sergilemektedir.

Bugün Fenerbahçeli bir futbolcunun aldığı milyon dolarları hak ettiğini savunan işçilerle, toplu sözleşme zamanı gelince enflasyona bizi ezdirdiniz diyen işçilerin aynı kişiler olduğunu görmek şaşırtıcı olsa da gerçektir.

Depolitizasyon üniversiteden, fabrikaya, işsizlerin yoğun olduğu varoşlardan, kırsal alanlara kadar uzanan kesimlerin içinden fışkırabilmektedir. İktidarla kendi başına kalan bireyin şekilsiz, dağınık ve işlevsiz düşünce ortamını yansıtmaktadır. Bu nedenle siyasal partiler içi boş yapılara dönüşmektedir.

Depolitize bir toplumsal ortamda, önemli direnç noktalarının bulunmadığı koşullarda, sermayenin icra organı gibi çalışan siyasal iktidarlar, avantajlı koşullarda hareket etmektedirler. Şüphesiz avantajlı bir durum, ama yine de bugünkü süreçleri ve uygulamalarını haklı çıkarmak, meşruiyetini sağlamak zorunluluğu vardır. Tam da bu noktada toplumsal kesimlerle ilişkisizlik problemi mevcut burjuva partilerini daha da işlevsiz hale getirmektedir.

Bu durum siyasetin devlete taşınmasına ve kurumların buna göre işlevsellik kazanmasına yol açabilmektedir.

Örnek olsun; güvenlik konuları Cumhurbaşkanı, Genel Kurmay Başkanı, Başbakan arasında konuşulurken, bakanlar kendi işlerine bakmakta, hatta bazıları müsteşarları tarafından yönetilen bakanlığının işlerini ve sorunlarını basından öğrenebilmektedir. Bu durum hiç de abartı sayılmamalıdır.

Bugün TBMM giderek etkisini yitiren bir kurum işlevi taşımaktadır. Genel olarak parlamenter demokrasi etkisizleşmiş bulunuyor. TBMM' de Türkiye'nin geleceği konusunda ihtiyaç duyulan önemli karar alma süreçlerinin dışına doğru itilmekte böylece kuvvetler ayrımı ilkesi konusunda önemli bir transformasyon yaşanmaktadır.

1960'lı yıllarda TBMM yürütmeye egemen bir odak oluşturabilmekteydi. Parlamentarizm de genel olarak güdük de olsa işlevseldi. Ancak günümüzde böyle bir işlevi bulunmamaktadır. TBMM'nin bakanlar kurulu üzerinde bile etkisi ve egemenliği sınırlıdır.

Parlamentarizmin esasını belirleyen işlevlerinden birisini vergi koyma ve kamu gelirlerinin harcanmasında halk adına karar vermesi oluşturur. Parlamento harcamaların kuruşuna kadar belirli bir izne ve kurala bağlandığı yerdir. Sistemin esası burada yatıyor. Ancak bugünkü durum böyle değil. Yürütme kendine bağlı fonlar aracılığıyla

parlamentoyu devre dışı bırakmış bulunuyor. TBMM artık bütçenin bir tür sabit harcamalarına karar veriyor. Geri kalan harcamalar fonlar aracılığıyla gerçekleştiriliyor. Fonların kullanımı tamamen yürütmenin keyfiyetine bırakılmış bulunuyor. Bu durumda üstyapısal alanda önemli transformasyonların gerçekleştiğini gösteriyor.

"Üstyapısal" transformasyon sonrası politik tutum oluşturma sorunu

Marksist sol yukarıda panoramik olarak açıklanmış tüm bu gelişmeler karşısında olumlu ve olumsuz olarak etkilenmiştir. Sorunlardan birisi bu etkiler altında çözüm arayışıdır. Diğeri ise bundan sonraki süreçte marksist sol yeni ortaya çıkan ideolojik politik oluşumları etkileyebilecek midir? Ve nasıl etkileyecektir?

Sosyalistlerin ideolojik tutumları, teorik olarak ayrışmış, ilkesel ve sağlam temelleri olan yerleşik bir nitelik taşımalıdır. Ancak söz konusu saf tutum, popüler bir söylem biçimine dönüştürülürken, (popülist olmadan) dikkat edilmesi gereken bazı özellikler taşımak zorundadır.

Toplumda değişik eklemlenme biçimleri kazanmış egemen ideolojik yapı karşısında bir tutum geliştirme sorunu söz konusudur. O halde egemen ideolojik yapıdan özel tepki ve kopmaları da öngören konjonktürel bir boyut içeren yaklaşımlar marksist solun tutumunu oluşturur.

Ayrıntılandırırsak bugün Türkiye'de geleneksel ideolojik öğelerle burjuva demokrasisinin eklektik birliği oluşabilmektedir.

Bugün burjuva demokratizminin giderek "daha egemen" bir öğe olarak egemen ideoloji içinde yayılması solun pek çok kesimine cazip bir strateji olarak görünebilir. Ancak zaman içinde, burjuva demokratizminin batıdaki benzer yerleşikliğine kavuşacağı umudu boş bir umut olarak bilinmelidir. Çünkü bugün egemen ideoloji içinde dinci ve ırkçı öğeler bulunmaktadır. Bu açıdan burjuva demokratizmi egemen öğeler içinde problemli bir yere de oturmak durumundadır. Bu açmazlarını aşamayan sosyalist, üniversiteye gittiğinde, türbanlı öğrencilere karşı takınılan tutum karşısında, türbanlı öğrencilerin hakkını savunan bir misyonun yardakçısı konumuna düşebilir.

Bu nedenle Türkiye solu Türkiye kapitalizminin emperyalist-kapitalist eklemlenme sürecinde ön plana çıkarılan burjuva demokratizmi türü öğeleri sahiplenmek yerine sağlam bir ideolojik temeli gerçekleştiren politik bir etkinlik gerekmektedir. Ancak bu politik etkinlik zamanla ideolojik temeli netleştirebilecek bir etkiye sahip olabilir.

Tabi ki kolay değil. Ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda baskıyı yaşayan insanların hiç etkilenmemesi düşünülemez. Doğal olarak burjuva demokratizmi etkilenen kesimlere cazip gelebilmektedir. Kopenhag kriterlerine uyan bir Türkiye beklentisi sağlam ideolojik temeli olan sosyalist politik perspektif üretmekten daha kolay benimsenmektedir. Sosyalist sol bu ayrışmayı sağlayamadığı oranda burjuva dünyasının egemen ideolojik eklemlenme ilişkilerinden kurtulamayan bir siyasal kurumsallaşmaya mahkum olacaktır.

Notlar

1- Karl Marx; "*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*", Sol yay., s.26

DEVLETİN YAPILANMA ARAYIŞLARI

Hatice SOFUOĞLU

Bu çalışmada hedeflenen, genel bir "yeniden yapılanma" başlığı altında geniş kapsamlı bir devlet tartışmasına soyunmaktan ziyade, 1980'li yıllarda devletin maruz kaldığı bir dizi değişimi ifade eden süreci ve söz konusu değişimlerin çeşitli boyutlardaki yansımalarını tartışmaktır. Daha yalın bir ifadeyle, çalışmanın sınırları, 1980'li yıllarda biçimlenen yeni dünya sisteminde neo-liberal uygulamalar çerçevesinde ortaya çıkan "yapısal uyarlanma" yöntemini ve bu doğrultuda devletin maruz kaldığı metamorfozu irdelemek olarak çizilmiştir.

İlk adımda, devletin yeniden yapılanması ile kast edilenin ne olduğu sorusuna yanıt aramak yerinde olacaktır. En yalın biçimde söylenecek olursa, "devletin yeniden yapılanması, devlet aygıtının belirlenmiş iktisadi, politik hedefler doğrultusunda konum ve işlevleri bakımından yeniden tanımlanarak örgütlenmesidir.(1) Devletin yeniden yapılanmasının iki ardışık ve karşıt süreç temelinde incelenebileceğini vurgulayan Güler, şöylesi bir dönemleştirme önerir: Devletleşme ve devletleştirmenin ön planda olduğu ve kalkınmada öncün devlet ilkesinin geçerli kılındığı 1945-80 arası "idari reform" dönemi ve 1980 sonrası "yapısal uyarlanma" dönemi.(2) Güler'in önerdiği çerçeve pek çok bakımdan oldukça işlevsel ve doyurucudur. Söz konusu çerçeveyi izleyerek, ilk dönemin düşünsel temellerinin modernleşme ve kalkınma kuramlarınca atıldığı söylenebilir. Bilindiği üzere, 1945-80 arası dönem, özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınma stratejilerinin ağırlık kazandığı bir zaman dilimini işaret etmektedir. Kalkınma ve yeniden yapılanmayı gerçekleştirmekte devlete öncü misyonu yüklendiğinden planlama, denetim ve söz konusu işleri yürütecek bürokrasi ihtiyacı devlet için esaslı bir sorun teşkil etmiştir. İkinci Savaş'ın hemen ertesinde, kapitalist dünyaya yeni yeni eklemlenen bağımsızlığını henüz kazanmış devletlerin kalkınma sürecinin önündeki engel, bu devletlerin Batılı anlamda bürokrasiden yoksun oluşları olarak tanımlanmış, sorunun çözümü "idari reform"da aranmıştır. Güler'in de berttiği gibi, bu süreçte temel sorun, siyasal bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerdeki devlet yapılarının asıl olarak sermaye ihracına yönelik engel teşkil ediyor olmasıdır. Başka türlü söylendiğinde, "devletlerin Batı tipi rasyonel bürokrasilere kavuşturulması, sermaye ihracının gerçekleştirilmesi için zeminin hem teknik hem siyasal olarak hazırlanması anlamına gelmektedir."(3)

Anımsanacak olursa, İkinci Savaş sonrası uluslar arası sistem, gelişmiş kapitalist devletlerin Üçüncü Dünya ülkelerine dış yardımları ile doğrudan yatırımlara dayalı sermaye ihracı üzerinde temellenmişti. Özel sermaye ihracı için gerekli altyapının oluşturulması dolayısıyla Batılı anlamda modern bürokratik aygıtın yaratılması dış yardım ve yabancı yatırım politikalarının temel amacı olarak önem kazanmıştı.(4) Ne var ki, kalkınma stratejilerinin damga vurduğu ve kalkınmayı gerçekleştirecek bürokrasiyi yaratma hedefi yüklenen "idari reform" anlayışının yaygınlık kazandığı dönem, kapitalist ekonomilerin İkinci Savaş sonrası "Altın Çağ"ının ciddi bir tıkanmaya maruz kalmasıyla son bulmuştur. Kalkınma stratejileri ve kalkınma ideolojilerinin sarsıldığı ve "idari

reform" yaklaşımının köklü bir dönüşüme uğradığı dönemi 1980'li yıllarla başlatan Güler, yeni dönemi, serbest piyasayı odağa alan bir demokratikleştirme kavramsallaştırmasına dayanan "yeni sağ" ideoloji çerçevesinde ortaya çıkmış "yapısal uyarlanma" yöntemi ışığında ele alır.(5) Önerilen dönemleştirmeye bağlı kalarak "yapısal uyarlanma" başlığı altında irdelenecek olan süreci 1970'lere uzanarak değerlendirebiliriz.

"Yapısal Uyarlanma" dönemi

1970'lerde kâr oranlarının düşmesiyle kendini gösteren kapitalizmin ikinci büyük krizi, pek çok alanda kapsamlı değişikliklerin öngörüldüğü bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. Söz konusu dönemde, krizin sorumlusu olarak gösterilen mevcut iş örgütlenmesi (Taylorizm) ve refah devleti anlayışı sorgulanmaya başlanmış, kriz, özel sektörün yeniden ağırlık kazandığı, sermaye hareketlerinde tam bir serbestinin öngörüldüğü politikalarla aşılmaya çalışılmıştır. Krizi aşmaya yönelik çözüm önerileri gelişmiş kapitalist ülkelerin sorunlarının merkeze alındığı bir perspektiften geliştirilmiş, asıl olarak küreselleşen sermayeye yeni alanlar açılması gerekliliğinden üretilmiştir. Küreselleşen sermayenin yeni hareket alanları bulabilmesi, azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin sürece ulusal ya da yerel düzeylerde eklemlenmelerini dayattığından Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar söz konusu sürecin gereksindiği koşulları hazırlamak üzere özelleştirme ve deregülasyon politikalarını devreye sokmuşlardır. Öngörülen, bu politikalarla birlikte kamunun daraltılacağı dolayısıyla özel'e kaynak aktarmanın olanaklı kılınacağıdır.(6) Bu evrede, ekonomik faaliyet özgürlüğünün temel özgürlük olarak gündeme getirildiği, rekabete dayalı piyasa ekonomisinin bireysel özgürlüğün gelişmesi için gerekli bir ön koşul olarak vurgulandığı "Yeni sağ" tezlerin yaygınlık kazandığı gözlemlenir.(7) Başka türlü söylendiğinde, Yeni sağ tezlerin temel vurgusu, krizle birlikte kendini gösteren sorunların, "gece bekçisi" rolünden öte bir işlev yüklenmeyen devlet kurgusu gerçek kılındığında ortadan kaldırılabileceğine ilişkindir: "Devlet, ekonomik alanda doğrudan üretici, dağıtıcı ve düzenlemeci olmaktan çıkarılmalıdır. Bunun pratik anlamı, kamu hizmetlerinin piyasa düzeni içinde işleyen 'topluma devredilmesi'dir."(8)

Buraya dek betimleyici bir dille aktarılan tabloda da vurgulandığı üzere, devletin yeniden yapılandırılmasında 1970'lerin sonundaki evrede kendini gösteren baskın tonlar, yeni sağ (ya da, neo-liberalizm) uygulamalarıyla hayat bulmuştur. Yeni sağ'ı, 1980'lerden itibaren ağırlığını hissettiren yeni dönemin ideolojik desteği olarak nitelemek de mümkündür.(9) En gözde uygulayıcıları İngiltere'de Thatcher, ABD'de Reagan hükümetleri olan yeni sağ yaklaşım, daha iyi bir kaynak kullanımı ve artan büyüme oranları için devletin küçültülmesi gerektiği argümanına yaslanmış, uygulamaya konulan arz yönelimli politikalarla yatırımların artmasının ve enflasyonun düşürülmesinin sağlanacağını ileri sürmüştür. Thatcher ve Reagan hükümetleri, birey özgürlüğünün, politik ortaklaşmalara girmiş kimselerin taleplerini karşılamaya yönelik devlet kurumlarının hızla çoğalması ile sekteye uğradığında ve ortak faydanın ancak ve ancak birbirlerinden bütünüyle ayrışmış bireylerin son derece kişisel çıkarlarının peşinde oldukları ve devlet müdahalesinin minimum düzeyde söz konusu edilebileceği bir

zeminde sağlanabileceğinde ısrar etmişlerdir.(10) Dolayısıyla, yeni sağın politik programı, pazarın hayatın daha çok alanına nüfuz etmesini sağlamak, hem ekonomiye hem de birtakım hizmetlerin sağlanmasına yönelik müdahalecilikten kurtarılmış bir devlet, belli bazı grupların (örneğin , sendikalar) güçlerinin sınırlandırılması ve hukuk düzenini sağlayacak güçlü bir hükümet kavramsallaştırmalarını içerir.(11) Yaklaşımın kuramsal düzeydeki en etkin temsilcisi Hayek'e göre de, özgür ve adil toplumu yaratmanın koşulu, pazar mekanizması tarafından kendiliğinden oluşan düzendir; demokrasi ve tek tek bireylerin çıkarlarının çakışmasından oluşan ortak fayda, ancak sınırsız, koşulsuz bir pazar işlerliği ile gerçekleştirilebilecektir. Nitekim, bireylerin yaşamlarını ve faaliyetlerini düzenlemeye yönelik her türden girişim, Hayek'in bakışıyla bireysel özgürlüklere karşı bir saldırı ve temel hakların yadsınması anlamı yüklenmektedir.(12)

Son yirmi yılın en gözde siyasal eğilimlerinden birini birkaç satırda ele almak kuşku yok ki birtakım basitleştirmeleri de beraberinde getirmekte. Ancak konu, destekleyici ya da meşruluk sağlayıcı "kardeş retorikler"(13) eşliğinde ele alındığında basitleştirme tehlikesinin bir miktar hafiflemesi beklenebilir. Yeni sağ (ya da, neo-liberal) politikaları desteklemekte kullanılan bir dizi argümanı "yardımcı retorikler" ya da "kardeş retorikler" olarak tanımlamayı yeğleyen Aygül, söz konusu argümanları küreselleşme, refah devletinin dağılışı, ulus-devletin sona erişi, post-Fordizm olarak sıralarken bunların salt retorik düzeyde anlam yüklenmediklerinin gerçek öğelere de sahip olduklarının altını çizer.(14) Aygül'ü izleyerek, küreselleşmeden başlayacak olursak, sermayenin akışkanlığındaki artış olarak özetlendiğinde kavramın bir tür gerçekliği işaret ettiğini söylemek mümkün olacaktır.(15) Söz konusu durum, sermaye hareketlerinde hızlı gelişme ve serbestleşmeyi ifade eden küreselleşmenin Marks'ın öngördüğü "sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması" sürecinin somutlanışı olarak kavranmasıdır. Öte yandan, günümüz dünyasının, teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı bir kaçınılmazlık sonucu büyük bir evrensel dönüşüm yaşadığını ve bu dönüşümün gelişmeyi ve demokrasinin nimetlerini dünyanın her köşesine taşıdığını söylemek neo-liberal uygulamalara ideolojik destek sağlamaktan öte anlam yüklenmeyecektir. Böylesi bir perspektiften hareketle, küreselleşme, uluslar-arası ve toplumlar-arası bağların yoğunlaşması ve bu bağların ulusal sınırları aşması olarak tanımlanabilir; dolayısıyla, ulus devletin ayrıcalıklı konumunu ciddi bir krize sokan, ulus devlet egemenliği söylemini sınırlamaya başlayan bir sürecin ifadesi olarak değerlendirilebilir. Devletin sorunları çözme kapasitesinin tıkanması, daha yalın bir ifadeyle, ulus devletin aşınması ve önemsizleşmesi bu arada yerel dinamiklerin güçlenip demokratikleşmenin güvencesi olarak belirmeleri de küreselleşme merkezli bir yaklaşımın temel vurguları olacaktır. "Küreselci" bakışa göre, dünya ekonomisinin, emperyalizm kuramlarınca betimlenen türden hiyerarşik ve eşitsiz özellikleri bütünüyle geçersizdir ve piyasa ilişkilerinin genişlemesi sonucu elde edilen etkinlik artışı herkesin kullanımına açıktır.(16)

Dünyanın küçülüp küresel bir köye dönüştüğünü vurgulamak, küresel toplumu tarihin sonuna eşitleyen Fukuyama ile çok temel bir noktada buluşmak anlamına gelir. Küreselleşmeyi Batı modernitesinin evrenselleşme sürecinin tamamlanması olarak gören Fukuyama'ya göre, tablo oldukça nettir: Süreç, liberal demokrasinin ve pazar ekonomisinin evrenselleşmesine işaret eder. Gelgelelim küreselleşme, sermayenin

küreselleşirken emeğin ulusal sınırlar içinde tutsak kılınması anlamına gelen tek boyutlu bir süreci nitelemektedir. Sermayenin bütünüyle hareketli/devingen kılındığı, emeğin manevra alanının gittikçe daraltıldığı ve sınırlandığı koşullarda emeğin yapabileceği tek şey emek maliyetlerindeki indirimleri kabul etmektir.(17) Boratav, bu durumu çok güzel özetliyor: "Ücretlerin sistematik olarak aşağıya çekilmesinin nesnel koşulları, artık ulusal ekonomilerin kapalı mekanları içinde işgücü piyasalarının esnekleşmesinde aranmaktadır ve son zamanlarda bu hedef Dünya Bankası'nın yapısal uyum programlarının ana hedeflerinden biri haline gelmiştir."(18) Sürecin politik sonuçları ise, kuşku yok ki, devletin düzenleyici, üretici, harcayıcı ve paylaştırıcı bir aktör olarak işlevlerinin adım adım tasfiye edilmesi ve geride kalan yegane işlevinin "emeğin denetimi"nden ibaret olmasıdır.(19)

"Dünya ile bütünleşme"nin azgelişmiş ülkeler açısından yüklendiği anlam, bir başka açıdan şöyle okunabilir:1980'li yıllarda dünya ticaret hacmindeki gerileme ve azgelişmiş ülkelere doğrudan yatırım aktarımının azalması sonucu dünya ticaretindeki payları hızla daralan azgelişmiş ülkeler, gereksinim duydukları sermayeyi karşılayabilmek için yoğun bir borçlanma sürecine sürüklenmişler, sonuçta ciddi bir "borç krizi" ile yüzyüze kalmışlardır. Bu durumda, IMF ve Dünya Bankası, geri ödemeleri güvence altına alan bir dizi uyarlama politikasını gündeme getirmiş, Güler'in sözleriyle, söz konusu "istikrar programlarının meşruiyeti, 'dünya ile bütünleşmek' sloganı ile sağlanmıştır."(20) Sanayileşmede ihracata yönelme, dolayısıyla içerdeki satın alma gücünü düşürme ve dışarıya satmayı cazip hale getirme, ithalatı sınırlama, sermaye hareketlerini tam serbestleştirme ve özelleştirmeden oluşan 'istikrar programları' sonucunda beliren tabloda devlet, daha iyi borç ve faiz ödemek için tüm diğer işlevlerinden vazgeçmektedir.

Neo-liberalizme destek sağlayan argümanlardan bir diğeri de refah devletinin sona erdiğine ilişkin tezlerdir. Nitekim Aygül de, "'refah devletinin dağılışı'nın gerçek bir olgu olmaktan daha çok yeni sağın ideolojik cephaneliğinin bir öğesi olarak kullanıldığına" işaret eder.(21) Zorunlu olarak yüksek vergileri gerektiren refah devletinin devletin mali krizinin artan ağırlığını daha da arttırdığı düşünüldüğünde ciddi bir krizden bahsedilmesi mümkündür. Ancak, bu durumda bile, söz konusu krizin piyasa etkinliği ile aşılabileceğini öne sürmek ve refah devletinin dağılışından bahsetmek yeni sağ yaklaşımın temel varsayımlarına destek sağlamak anlamı yüklenecektir. Her şey bir yana, bugün Batı Avrupa'da refah devletinin bütünüyle tasfiyesinden söz etmek tamamen olanaksızdır. Ne var ki, gündemdeki yeniden yapılanmanın refah devletlerinin büyümesini engellemeyi hedeflediği de oldukça açıktır.(22)

Post-Fordizm tartışmaları altında toparlayabileceğimiz argümanlar da yeni sağ tezlerin dayanaklarından biridir. Kapitalizmin 1970'lerdeki iktisadi ve politik reorganizasyonu sürecinde kendilerine yer bulan söz konusu argümanlar, Taylorist iş örgütlenmesi ve Fordist kitle üretimi ile karakterize edilen endüstriyel dönemin sona erdiği, teknoloji ile bilimdeki çarpıcı gelişmeler ile bilginin temel üretici güç durumuna geldiği endüstri-sonrası döneme girildiği vurgusunda birleşirler. Bu durumda, "biten, sanayiye dayalı bir üretim modeli, standartlaştırılmış bir alt-üst yapı bütünlüğü /yabancılaşma/ kesinlikler/ sınıflar/çelişkili çatışmalı ilişkiler ile tanımlı endüstriyalist modernist paradigmadır."(23) Başlayan yeni süreç ise, bilgiye, esnekliğe, standartları aşan bir belirsizliğe dayanmaktadır: Bilgisayar kullanımının gelişimi ile emek araçlarında makinadan

bilgisayara doğru ilerleyen bir sıçrama yaşanmış, bu sıçramayla birlikte emek gücü ve üretim araçlarının örgütlenme tarzlarında 'aletli, makinalı, fabrikalı' üretimi niteleyen 'endüstriyalist dönemden' farklı olarak bir dizi değişiklik gündeme gelmiş, emek ve teknolojinin örgütlenmesinde 'esnek' bir üretim organizasyonu geçerli olmaya başlamıştır. Toparlanacak olursa, başlayan yeni dönem, üretimin örgütlenmesinden tüketim kalıplarına, işletmeler-arası ilişkilerden üretimin mekansal dağılımına, bilginin kullanımından sınıfsal yapılanmalara kadar hemen her alanda Fordist ilişkilerden bir kopmayı ifade eden post-Fordist evredir. Oldukça basitleştirerek ele aldığımız bu tablonun küreselleşmeci ve yeni sağ argümanları beslediği noktalar açıktır. Her şeyden önce, temel vurgu, teknolojik sıçramayla birlikte toplumsal ilişkilerin maddi temelinin kapsamlı bir dönüşüme uğradığı, dolayısıyla yeni bir toplumsal formasyonun gelişmekte olduğuna yöneliktir. Oysa, teknolojideki gelişmelerin politik ve ekonomik koşullardan yalıtık biçimde alınması son derece sorunludur. Zira,yeni teknolojiler, sermaye ve emeğe yeni olanaklar sunar; ancak, bu olanakların nasıl kullanılacağı "dışsal", politik, ekonomik koşullara bağlıdır.(24) Ayrıca, sözü edilen değişik alanlardaki dönüşümlerin hemen hepsinin aynı dönemlerde başladığının ima edilmesi ve iyimser bir çerçevede ele alınması da gene sorunlu bir yaklaşımı işaret etmekte, post-Fordist argümanların yeni sağ tezleri güçlendirmede retorik düzeydeki yansımalarının ipuçlarını sergilemektedir.

Özetlemek gerekirse, yirmi yüzyılın son çeyreğinde gerçeklikleri yadsınamayacak kimi gelişmeler retorik düzeye taşınarak neo-liberal uygulamalara ideolojik destek sağlamada oldukça etkili olmuşlardır. Buraya dek, tartışmamızın sınırları çerçevesinde belirli vurgular temelinde ele aldığımız küreselleşme söylemi, post-fordist argümanlar ve refah devletinin parçalanışı gibi kavramlar yeni sağ yaklaşımın etki alanını genişleten, çeşitli versiyonlarıyla sol literatüre ve tahlillere de sızarak yeni sağ önermelerin farklı alanlardaki yayılımını kolaylaştıran söylemler olmuşlardır.

Yeni sağ rüzgarların esmekte olduğu bir ortam yapısal uyum programının uygulanması sürecinde büyük kolaylıklar sağlıyordu. Yeni sağ önermeler, neo-liberal uygulamalara sağlam bir ideolojik zemin hazırlıyor, devlet öncülüğüne karşı piyasa öncülüğü, ithal ikameciliğe karşı ihracata dayalı kalkınma stratejileri söz konusu önermelerle temellendiriliyordu. 1980'lerden itibaren devasa boyutlara ulaşan örgütlenmesi ile mali yeteneklerini aşan bir etki alanı kazanan Dünya Bankası'nın geleneksel kredilendirme etkinliklerinin yanısıra siyasalara yönelik 1980'li yılların başında resmen ilan ettiği yapısal uyarlama programı çok temel bir varsayıma dayanmaktaydı: Kamu sektörünün siyasal bir mantıkla çalıştığı için verimsiz olduğu. Aslında, daha önceki bölümde de dile getirdiğimiz üzere, Dünya Bankası'nın temel kaygısı, borçlu ülkelerin borç ve faizlerini düzenli olarak ödemelerini sağlamaktı.(24) Aynı dönemde, IMF de Dünya Bankası da 'devleti küçültme' hedefine göre tasarlanmış bir dizi kurumsal ve siyasa reformlarıyla kamu kuruluşlarının daraltılması ya da tasfiyesine yönelik öneriler hazırlamıştı. Azgelişmiş ülkeler için ihracata dayalı sanayileşme modeli piyasaya dayalı siyasalarla, bu da, devletin ekonomideki rolünün azaltılması ile eşitlenerek savunuluyor, kaynakları yutan, "parazit devlet" kavramsallaştırması hemen her zeminde sıklıkla telaffuz ediliyordu. Dünya Bankası, üç ana reform paketi sunmuştu (25): İlk ikisi, kamu harcamaları reformu ve kamu hizmetleri reformu olarak adlandırılan söz konusu reformlardan ilki, kamu yatırımlarının

azaltılmasını hedefleyerek işten çıkarmaların kolaylaştırılması, eğitim ve sağlık hizmetlerinde "katkı payı" yoluyla maliyetlerin kısıtlanması gibi önlemlerle devletteki "şişkinlik" sorunun aşılabileceğini ima ediyordu. Öteki reform ise, kamu kuruluşlarının satılmasını ya da likidasyonunu öngören özelleştirme uygulamaları olarak kendini gösteriyordu. Bütün bu reformların sonucunda, azgelişmiş ülkelerde devlet tekelinin çözülmesi ile kaynakların daha verimli alanlara aktarılabileceği vurgulanıyorsa da, gerçekte olup biten, devlet tekelinden arındırılan ve ulusal engellerden 'kurtulan' kaynakların dünya sermayesinin tekeline bırakılması anlamına geliyordu.

1980'li yıllarla birlikte yaygın olarak uygulanmaya başlanan yapısal uyum programları sonucunda çok ciddi toplumsal ve siyasal gerilimlerin ortaya çıkması kuşkusuz kaçınılmazdı. Zira, neo-liberal politikalar, uygulandıkları ülkelerde kitleleri yoksulluğa ve açlığa terk etmiş, salt azgelişmiş ülkelerde değil, kapitalizmin son derece gelişkin olduğu, örneğin neo-liberalizmin kalelerinden biri durumundaki İngiltere gibi, ülkelerde bile derinleşerek varlık bulan sorunlar yaratmıştır. Aygül'ün de dile getirdiği üzere, örneğin İngiltere özelinde, neo-liberal 1980'lerin sanayisizleşme ve bunun yerine hizmet sektörlerinin büyüme yılları olduğunu söylemek mümkündür.(26) Sonuçta, neo-liberal uygulamalar, "ekonomik alanda, enflasyon ve büyüme sorunlarını çözemediği gibi, yarattığı işsizlik, sağlık, eğitim sistemlerinde bozulma, refah harcamalarında yaptığı kısıntılar nedeniyle kitleler nezdinde de ciddi meşruiyet krizlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur."(27) Ayrıca, gene söz konusu uygulamalar sonucunda, Brezilya'nın 100 milyonunun yoksulluğa, 50 milyonunun da yoksulluk standartlarının altında bir yaşama itildiği belirtilmektedir.(28) Örnekleri çoğaltmak kuşkusuz mümkündür; neo-liberalizm dünyanın hemen her yerinde yoksullaşmanın artmasına sefalete yol açmıştır. Ne var ki, 1980'lerin neo-liberalizm damgalı tablosu, 1990'larda eleştirel bir yaklaşımla karşı karşıya kalmış, ilk dönemlerdeki rahatlığını ve hareket serbestisini bir miktar yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durumda, neo-liberal politikaların başarısızlıklarını törpülemek ve mümkün olduğu ölçüde devam ettirmek üzere, kurumsal köklerini Dünya Bankası ve IMF gibi uluslar arası kuruluşlardan alan 'yönetişim' paradigması gündeme getirilmiştir. Dünya Bankası'nın 1992 yılında ilan ettiği 'iyi yönetme' ('yönetişim') söylemi, yapısal uyum programlarına karşı yükseltilen eleştirilere karşı bir tür meşrulaştırma girişimi, neo-liberal politikaların gözden geçirilerek sürdürülebileceği yolunda bir ima olarak da nitelendirilebilir.

Aslında bu son dönemi, neo-liberal politikaların meşruiyetinin ciddi ölçüde zarar gördüğünün açık bir ifadesi olarak düşünmek de mümkündür. Söz konusu politikaların bizzat uygulayıcıları tarafından farkına varılmış bulunulan bu durumun, her şeye karşın ciddi bir yarılmayı beraberinde getirdiğini söylemek ise mümkün olmayacaktır. Öte yandan, sosyalist sistemin çöküşü ile kapitalizmin alternatifsiz kaldığı ve liberalizmin artık tarihin sonuyla özdeşleştirilebilecek bir evreye ulaştığı iddia edilen bir dönemde, liberalizmin temel önermelerine geri dönüş iddiasıyla yola çıkmış neo-liberal yaklaşımın aynı dönemde meşruluk sorunlarıyla karşı karşıya kalmış olmasının liberalizmin nihai zaferi retoriğini tek başına bile geçersiz kılabilecek bir olgu olduğunu düşündürdüğünü en azından kendi payıma belirterek, Türkiye üzerinde odaklanmayı yeğliyorum.

Türkiye'ye kısa bir bakış

Öncelikle, bu yazının derinlemesine bir Türkiye değerlendirmesi hedeflemediğini hatırlatmak isterim. Yazıda amaçlanan, 1980'lerle birlikte devletin maruz kaldığı öne sürülen değişimi genel özellikleriyle ele almak ve açılım sağlayıcı başka tartışmalara öngiriş niteliğinde değerlendirilebilecek bir çerçeve sunmaktır. Dolayısıyla, Türkiye'ye ilişkin değiniler de gene bu eksenden hareketle dile getirilecek, bir tür çerçeve metin oluşturulmaya çalışılacaktır. Böylesi bir yaklaşımın yüzeysellik riskiyle karşı karşıya olduğu ortadadır. Bu riski biliyor olmak kuşkusuz onu top yekûn yazının dışına atmaya yetmeyecektir. Gene de, yazının hedefi göz önünde bulundurulduğunda bir miktar yüzeyselliğin kaçınılmaz biçimde kendini dayatacağı da düşünülmelidir.

Türkiye'de de 1980'lerle birlikte dünya genelindeki uygulamalara koşut biçimde terk edilen ithal ikameci sermaye birikim modeli yerini ihracata dayalı sermaye birikim modeline bırakmış, ünlü 24 Ocak Kararları'yla yeni modelin uygulanması yolunda ilk adım atılmıştır. Söz konusu model uyarınca, uzun bir istikrar dönemi öngörülerek böylelikle ekonomideki toplam arz-talep dengesinin yeniden kurulacağı varsayılıyordu. Başka deyişle, istikrar politikası sayesinde verimsiz sermaye birimlerinin elenmesi sağlanacak, gerçekçi bir faiz haddinin yürürlüğe konması ile bu eleme süreci sağlamlaşacaktırılacaktır. Örneğin, faiz oranlarının düşük olduğu durumlarda verimli/verimsiz tüm sermaye kesimlerinin yatırım yapma heveslisi olacağı, oysa "gerçekçi" faiz oranlarının söz konusu olması halinde, gerçekten verimli olabilecek sermayelerin ayakta kalacağı ima edilmektedir. Dahası, iç pazar uluslar arası rekabete açılacak, iç kaynakların ithal ikameci sanayilerden ihraç sanayilerine aktarılmasına yol açılacaktır. İhracata dönük bir yapıya geçiş, kaynakların büyük sanayi sermayesi yararına transferini ve iç tüketim düzeyinin düşürülmesini gerekli kıldığından esas olarak bir maliyet unsuru haline gelen ücretlerin de ciddi oranlarda kesintilere uğramasıyla sonuçlanacaktır.(29)

İşte, Türkiye'de de söz konusu modelin uygulanabilmesi devlet katında bir yeniden yapılanmayı zorunlu kılmış, idari yapı üzerinde ciddi etkiler yaratmıştır. İkinci Savaş'tan 1980'e dek varlığını koruyan "idari reform" çalışmalarının 1980'lerden itibaren yerini "yapısal uyum" programına bırakmasının açıklaması burada bulunabilir. Benzer biçimde Aygül de, neo-liberal politikaların Türk kamu sistemine getirdiği temel değişimin, idari reform vurgusunun yapısal uyarlanmaya kayması olarak değerlendirilmekte olduğunu dile getirmektedir.(30) Gerçekten de, 1980 sonrasında Türkiye'de idarenin yapılandırılmasında yapısal uyum kredilerinin belirleyici bir rolü olduğunu söylemek güç değildir; sanayi, eğitim, iletişim, enerji, ulaştırma ve sağlık sektörlerindeki gelişmeler ve bu alanlardaki idari yapının değişimi yapısal uyum kredilerinin belirleyiciliğinin ipuçlarını sunmaktadır.(31)

Türkiye'de bu alanlardaki gelişmeleri kısa başlıklar halinde sıralayacak olursak, bunlardan ilki kuşku yok ki, 1982 Anayasası ile birlikte yürütmenin yetki alanının genişletilmesidir. Hükümete tanınan bu ağırlığın yeni sağ yaklaşımın temel önermeleriyle bütünüyle örtüştüğünü belirterek, söz konusu süreçte yürütmenin iki boyutlu olarak güçlendirilmiş olduğunun altını çizelim: "Bir taraftan, yerinden yönetim kuruluşlarında

yeni merkezi yapılar yaratılırken, diğer taraftan da yetkiler, bakanlıklar, başbakanlık, Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanlığı gibi politik merkezlere devredilmiştir" (32) Başka bir deyişle, yürütmenin merkezileşmesi ve kişiselleşmesi yönünde adımlar atıldığını söylemek mümkündür. Bu süreçte, KİT'lerin sorumluluğu devlet bakanlıklarına devredilir ve hizmet bakanlıkları gibi çalışan devlet bakanlıkları yoluyla başbakanlığın devasa bir hizmet bakanlığına dönüştürüldüğü gözlemlenir.

Bir diğer önemli olgu ise, "ikili bürokrasi yaratılması süreci" olarak anılan, Özal hükümeti döneminde yaygınlık kazanan, geleneksel bürokrasinin yanı sıra, neo-liberal politikaların rahatlıkla uygulanabilmesi ve söz konusu uygulamalara karşı oluşabilecek pürüzlerin ortadan kaldırılabilmesi için geniş yetkilerle donatılmış "alternatif bürokrasi"nin devlet kurumlarına yerleştirilmesidir. Bu noktada, gene Güler'e kulak vermekte fayda var:"Yaratılan alternatif bürokrasi, alternatif devlet adamı tipini de beraberinde getirmiştir. 'Prensler' olarak bilinen bu yeni tipin tanımlayıcı özelliği, genç ve ABD'de eğitim görmüş ya da Dünya Bankası gibi mali merkezlerde çalışmış olmalarıdır. Çifte pasaportlu olan alternatif bürokratlar ABD'deki işlerinden izinli sayılarak Türkiye'de "ikinci görev" yüklenmişlerdir denebilir"(33)

Bunlardan başka, bakanlık sorumluluklarının çok daha ötesinde, hazine ve dış ticarete ilişkin tüm işlerden sorumlu sayılan Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın 1983 yılında kurulması da söz konusu sürecin önemli bir parçasıdır. Uluslararası ilişkilerin ulus-devletler arası ilişkiler olmaktan çıkıp devletler ile ulus-aşırı şirketler/örgütler arası ilişkilere dönüştüğünün iddia edildiği bir evrede bu iddiayla örtüşen biçimde, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın uluslararası örgütlerin, IMF/ Dünya Bankası gibi kuruluşların dayattığı politikaları pürüzsüz bir biçimde uygulayacak kurum olarak yetkilerle donatılması şaşırtıcı değildir. Müsteşarlığın kurulması, "IMF ve Dünya Bankası'nca öngörülen para-maliye politikalarının uyarlanması ve ticaret ve döviz kuru rejiminin tek elden yürütülmesi anlamına gelmiştir."(34)

En yalın biçimde söylenecek olursa, söz konusu uygulamaların ana hedefi, mali kararların mevcut bürokrasiden kaynaklanabilecek engellemelere takılmaksızın hızla yürürlüğe geçirilmeleri için bürokrasiden koparılarak doğrudan başbakanlığa bağlanmış birimlerin devreye sokulmasıydı. Ne var ki, burada kabataslak aktarılan uygulamalar, neo-liberal politikaların itirazsız bir biçimde rahatlıkla yürürlüğe geçirilmesi misyonuyla donatılan yeni bürokrasinin tek başına işlerliğiyle gerçekleştirilemezdi. Sistemin bütününün harekete geçirilebilmesi, mevcut bürokrasinin yapısal uyarlanma reformlarına engel teşkil etmemesinin sağlanması, bir süre sonra kamucu bürokrasinin tasfiyesini zorunlu kılmıştır. Ayrıca, mevcut personel rejiminin koruyucu çerçevesinin kırılması, yükseltme ve ücret sisteminde değişiklikler yapılması suretiyle, genel olarak kamu kurumlarına yönelik bir saldırıya girişilmiş, sözleşmeli personel kullanımının yaygınlaşmasıyla genel güvence sisteminden yoksun bir personel yapısı oluşturulması yoluna gidilmiştir. Böylelikle de, devlet kurumlarında, sağcı kadrolar aracılığıyla uygulanan bir tasfiye süreci başlatılmıştır.(35) Planlamanın yerini projeciliğin aldığı dönemde alternatif bürokrasiler oldukça işlevsel kılınmış, mevcut bürokrasi ise süreç dışına itilerek atıl kılınmıştır. Bürokrasi sorunu dışında mevcut bütçe sisteminin de neo-liberal politikaların dayattığı uygulamaların önünde birtakım aksamalar doğuracağı düşünüldüğünden fon uygulaması elverişli bir yöntem olarak görülmüş, böylelikle

bürokrasinin elinde kalan büyük bir müdahale aracı olan bütçeden kaynaklanacak engellemelerin devre dışı bırakılması sağlanmıştır. Yeni sağ yaklaşımın temel önermeleri ışığında neo-liberal yönelimi oturtmak yolunda atılan adımlar yeni bir devlet adamı tipini gündeme getirmiştir. Eski tip, oturaklı, bürokratik işleyişi kusursuz yerine getiren 'devletli' tipoloji yerini, kamusal mekanizmaların bürokratik merkeziyetçiliğe eşit kılındığı bir söylemi benimsemiş 'işini bilen', bütüne kafa yormaktan ziyade projelerle anında çözüm üretebilmesiyle övülen bir tipolojiye bırakmıştır. Güler'in belirttiği üzere, projeci alternatif bürokrasi, "dış borçla finanse edilmekte ve ilgili olduğu alanda kamu hizmetini ticarileştirme modelleri geliştirmekle görevlendirilmiş bulunmaktadır. Bu yapıların kalıcı olup olmayacağı henüz açık değildir. Ancak bürokrasi içinde kendilerine sağlanan büyük kaynaklar, çalışma olanakları ve prestij sayesinde, kamu hizmetinin piyasa malı haline getirilmesine katkıları olacağı açıktır."(36)

Buraya dek söylenenler eşliğinde, 1980 sonrası devletin yeniden yapılandırılması sürecine ilişkin daha kapsayıcı ve derinlikli önermeler sunabilmek mümkün müdür? Bu sorunun yanıtı kuşkusuz olumludur; ancak böylesi bir iddia bu yazının sınırlarını aşar. Gene de, sürece çok genel bir bakış anlamında, şunları söylemek mümkün görünmektedir: 1980'lerle birlikte, Türkiye'de devlet kurumu yeni sürecin gereklerini yerine getirebilmek için bir dizi dönüşüme maruz kalmıştır. Yeni sürecin genel olarak devlet kurumlarında bir çürümeye, bir dizi yozlaşmaya yol açtığı ortadadır. Bütün bunlar, son dönemde, devleti temsil edebilecek, "çivisi çıkmamış" tek kurumun ordu olduğu yönündeki inancı pekiştirmiştir. Yeni evreyi, devletin gerçek sahibi olarak görülen orduya geri verilmesi olarak tanımlamak da mümkündür. Türkiye kapitalizminin izlediği rota ve burjuvazinin son dönemdeki gereksinimler böylesi bir rötuşu gerekli kılmaktadır. Gözden kaçırılmaması gereken temel bir nokta, "küreselleşme" diye anılan sürecin devletin mevcut kurumlarını kaldıramayacağı bir yük altına sokmasıdır. Bu noktada, Çulhaoğlu'nun "dışsal olanın özselleşmesi"(37) tanımlaması söz konusu tablonun yalın bir biçimde ele alınmasında oldukça işlevsel bir nitelik taşımaktadır. Çulhaoğlu'na göre, küreselleşme süreçleri ve bu süreçlerle birlikte dışsal olanın özselleşmesi olarak tanımlanabilecek bir durum yaşanmış, bu süreç belirli toplumsal formasyonların iç eşitsizliklerini daha da yoğunlaştırmış, başka türlü söylendiğinde, çelişkileri daha fazla üst üste biriktirmiştir. İşte, bu süreçte devletin yüz yüze kaldığı değişimi kavrayabilmek için dünya kapitalist sistemiyle eklemlenişindeki yeni evreyi ve bu evrenin dayattığı süreçleri nasıl içselleştirmiş olduğuna dikkat çekmek gerekir. 90'ların başından itibaren devletin bölüşüm alanına yapılacak müdahaleleri geleneksel oran ve dengelerde sürdürme gücünü yitirmiş olması olgusu ve bu olgunun zorunlu biçimde dayattığı yeni hamlelere ilişkin gereksinim de ancak böylesi bir çerçevede kavranmaya elverişli kılınabilecektir.

Notlar

1- Birgül Ayman Güler; *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*; TODAİ Yay., 1996, s.57

2- Birgül Ayman Güler; *age*; s.12

3- Birgül Ayman Güler; *age*; s.16

4- Birgül Ayman Güler; *age*; s.44

5- Birgül Ayman Güler; *age*; s.43

6- Şinasi Aksoy; "Yeni Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, (7), Sayı:1, 1998, s.8

7- Şinasi Aksoy; *agç*

8- Birgül Ayman Güler; *age.*, s.51

9- Birgül Ayman Güler; *age.*, s.51

10- David Held; *Democracy Today*, Cambridge, Polity Press, 1993, s.244

11- David Held; *age*, s.242

12- David Held; *age*; s.244

13- Cenk Aygül; "Neo-liberalizm ve Yönetişim", *Toplum ve Bilim*, Sayı:76, Bahar 1998, s.234

14- Cenk Aygül; *agm*, s.234

15- Cenk Aygül; *agm*, s.234

16- Korkut Boratav; "Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?" *Küreselleşme, Yerelcilik, İşçi Sınıfı* içinde, der: E.Ahmet Tonak, İmge Yay., 2000, s.22

17- Korkut Boratav; *age*, s.21

18- Korkut Boratav; *age*, s.21

19- Korkut Boratav; *age*, s.21

20- Birgül Ayman Güler; *age*, s.45

21- Cenk Aygül; *age*, s.235

22- İlker Belek; *Post-Kapitalist Paradigmalar*, Sorun Yay., 1996, s.101

23- Erol Taymaz; "Kriz ve Teknoloji", *Toplum ve Bilim*, Sayı:61, Bahar 1993, s.16

24- Ayşe Tatar Peker; "Dünya Bankası: Kalkınmacılıktan 'iyi yönetim' Söylemine", *Toplum ve Bilim*, Sayı:69, Bahar 1996.

25- Birgül Ayman Güler; *age*, s.28

26- Cenk Aygül; *agm*, s.233

27- Cenk Aygül; *agm*, s.233

28- Ümit Cizre Sakallıoğlu; "Yeni Sağ......", *Toplum ve Bilim*, Sayı:68, Kış 1995, s.73

29- Haldun Gülalp; *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, Belge Yay., 1993, s.41

30- Cenk Aygül; *agm*, s.244

31- Birgül Ayman Güler; *age*, s.112

32- Cenk Aygül; *agm*, s.245

33- Birgül Ayman Güler; *age*, s.61

34- Birgül Ayman Güler; *age*, s.61

35- Birgül Ayman Güler; *age*, s.61

36- Birgül Ayman Güler; *age*, s.61

37- Metin Çulhaoğlu; "Marksist Çözümlemede Ölçek Sorunu", *Sosyalist Politika*, Sayı:13, Haziran 1997, s.13

YAPI ANALİZLERİNDE SAPLA SAMANI AYIRMAK

Dilhan ADANIR-Ali Deniz TOROS

Türkiye solunun ve aydınının tarihle, tarih bilinciyle olan ilişkisi bugüne değin hep sorunlu gelişmiştir. Bu sorunun ne olduğuna dair pek çok neden yazılabilir. Ancak, kanımızca bu sorunun en büyük nedeni ciddi bir marksist birikimin oluşturulamamasıdır. Aynı zamanda, marksist bir birikimin oluşturulması birçok sorunun da aşılmasına büyük katkılar sunacaktır. Türkiye solu, geçmişten çıkaracağı sonuçlarla ve geleceğe dair oluşturacağı öngörülerle, bugününü, marksist teorik ve pratik bir eksen üzerinde yeniden kurmalıdır.

Türkiye solu adına söylenen bu yeniden kurma çabası, marksizmin akademik okumasından ziyade, tarihsel ve toplumsal gelişmeleri çözümlemeye olanak sağlayan, geçmişin gelecekle olan bağını süreklilik-kopuş diyalektiği içinde ele alan bütünlüklü bir yöntemdir. Bu yöntemsel tutum içinde marksist öznelerin değiştirme ve dönüştürme görevi değişmez ve en önemli görevdir. Bu anlamda, marksizm kendi başına bir bilim olsa da, ideolojikleştirilecek biçimde kullanılması daha makbul olanıdır. Böylece akademik alanın darlığından kurtarılır.

Bir diğer konu, reel sosyalizmin çözülüşünün marksizmin sonunu getireceği yorumudur. Kuşkusuz, reel sosyalist bir deneyin sona ermesi, Türkiyeli marksistleri batı marksistlerinde olduğundan daha farklı ve daha sarsıcı bir şekilde etkilemiştir. Türkiye solu marksist birikimin eksikliğini barındırırken, söz konusu çözülme karşısında ya daha geri ve ilkel doğrularına sarılmaya ya da yeni ve küresel olana eklemlenmeye yönelmiştir. Oysa marksizmin teorik-pratik bütünlüğü bir deneyle sınırlandırılamaz, aksine marksizm evrenselleşmiş olup her özgüllüğün verili koşullarına göre yeniden üretilmek ve yeni marksist deneyleri tarihsel akış içinde sınamak, dersler ve sonuçlar çıkarmak için Türkiye marksizmini oluşturmalıyız. Özgül bağlamlı devrim stratejisini geliştirebilmek için marksizmle Türkiye formasyonunu birlikte ele almalıyız. Bunun için, yapı-özne ilişkisinin nasıl kurulacağını, asli öğelerin neler olduğunu, belirleyici faktörün ne olduğunu vs. araştırmak ve bilmek zorundayız.

Ancak marksist klasiklerin yorumlanması hiç de kolay değildir ve bu konuda birbirinden farklı çok sayıda yorum mevcuttur. "...okuma talihsizlikleriyle devam ediyorum. Görebildiğim kadarıyla, Marx'ın metinleri, yöntem kullanımı açısından üç ana öbekte toplanabilir. Birinci öbekte, 1848 öncesi çalışmalarla birlikte *Manifesto* yer alır. *Grundrisse* ve *Kapital* ise ikinci öbeği oluşturur. Nihayet, üçüncü öbekte, 'Fransız üçlemesi' adıyla da bilinen *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*, *18. Brumaire* ve *Fransa'da İç Savaş* vardır. Gene görebildiğim kadarıyla, birinci öbekte, soyutlamalar, genel eğilim saptamaları, genel eğilimin mantıksal sonuçlarına götürülmesi ve kapitalizmin değiştirici gücüne vurgu ön plandadır. İkinci öbekte, eğer deyim yerindeyse, bir yöntem kullanım zenginliği vardır. Burada soyut ile somut, soyuttan somuta ve somuttan soyuta yönelen

çözümlemeler, nihayet ekonomi politik ile siyaset kaynaşıp iç içe geçer. Üçüncü öbekte ise, yöntem, somutun açımlanmasına, somut siyasete, ayrıntıya, temel sınıfların da ötesinde sınıf bölmeleri arasındaki ilişkilere yönelir."(1) Oysa daha sonra yazıda görüleceği üzere farklı yazarlar Marx'ın farklı dönemdeki çalışmalarına çeşitli önemler atfetmektedirler ve bu yüzden farklı yorumlara ulaşmaktadırlar. Yapı-üstyapı analizlerinde olduğu gibi.

Bu yazıda da söz konusu araştırmayı belirli bir planda gerçekleştirmeye çalıştık. Çalışmamızda yapı-üstyapı ilişkisini L. Althusser, P. Andersson ve E.P. Thompson arasında geçen polemik çerçevesinde ele alarak, konuya ilişkin yaklaşımımızı ortaya koymayı amaçladık. Konumuza, öncelikle tarih yorumlarıyla başlanabilir.

Tarihten teori nasıl çıkarılır?

Thompson'un Althusser'e yönelik eleştirileri üç başlık (konu) etrafında şekillenmektedir;

1- Bir tarihsel incelemede "kanıt"ın kendine özgü doğası ve yeri nedir?

2- Tarihsel süreçleri anlamak için uygun kavramlar nelerdir?

3- Tarihsel bilginin ayırt edici nesnesi nedir?

Birinci ve ikinci soruların Althusser'de bir arada düşünülmesi gerektiğine dikkat çeker. Dolayısıyla herhangi bir bilimsel bilginin dışsal bir nesneye (alana) başvurmadan kendi olgularını üreterek biliş sürecinin tanımlanmasının söz konusu olamayacağını ve yeni bilginin ortaya çıkamayacağını ifade eder. Çünkü Althusser için epistemolojik bir döngünün var olduğunu söyler.

Anderson da Thompson'un bu görüşüne katılır ve Althusser'in bilgi teorisini (hem bilime hem de ideolojiye ilişkin) Spinoza'nın bilgi teorisine tabi olmasından dolayı böyle bir yoruma ulaştığını söyleyen Anderson'a göre "bu metafizik arka plana sahip bir epistemoloji"dir. Bu nedenle Althusser herhangi bir tarihsel incelemede "kanıt"ın kendine özgü doğasını önemsemez. Althusser'e göre bilgi, her yapının kendine özgü doğası içinde içselleştirilmiş bir halde *a priori* olarak var olduğudur. Althusser, bilginin ampirik düzlemden türetilemeyeceğini öne sürerek ampirisizmi olumsuzlar.

Althusser'in sistemi bu anlamda bir şekliyle bilgiyi, bilime asimile etmektir. Anderson'a göre de; "onun kanıtın kontrolleriyle ilişkisini kesmiş bilgi teorisi, düzeltilemez bir biçimde içselci her şeyin ötesinde herhangi bir yanlışlanma kavramından yoksundur."(2)

Buna karşılık Thompson tarihsel kanıtın önemini vurgular. Kanıtın (toplumsal olgunun) indirgenemez ve bağımsız bir gerçekliğe sahip olduğu vurgusunu yapar. Thompson, verili bir gerçeklik içinde ortaya çıkacak olguların, öznenin söz konusu olgulara kanıtlayıcı (müdahale edici) etkinliği sonucunda bilgiye ulaşılabileceğini düşünür.

Ancak, tarihçi önüne çıkan toplumsal olgu ya da kanıtlardan hangilerini tercih edebilir, etmelidir? Bu anlamda toplumsal olgu, belirli bir değer yüklü olan o tarihçinin seçimiyle ilgili olarak tercih edileceğinden, bu seçim tam olarak ideolojik bir seçim olacaktır.

Anderson, Thompson'un ideolojik bir seçimden uzaklaşmak için "gerçeklik kuralı"nı (somut olgularla sınamak) öne sürdüğünü söyler. Ancak bu kavramın da yetersiz kaldığını düşünür. Çünkü, "gerçeklik kuralı" ile anlatılmak istenenin "uygun kanıtla doğrulanabilen en olası öyküyü yardımcı olacak şekilde arayıp bulmasıdır." Ancak, hala öyküyü kanıtlayacak olan toplumsal olguların kimin tarafından seçileceği ve öyküyü neyin oluşturacağı konusunda belirsizlik sürmektedir. Bu boşluklara rağmen, tarihsel sürecin olgularını Thompson, "gerçeklik kuralıyla" teste tabi tutar, böyle olunca da bir tarihsel/toplumsal olgunun gerçekliği onun gerçeklik içinde kanıtlanabilmesinde olduğunu söyler.

Althusser'in aksine, bir yapı ya da öykünün *a priori* belirleyiciliğini reddeden Thompson, Anderson'un deyimiyle tam da "gerçeklik kuralıyla" böylesi bir önselliğe nedamet etmektedir. Çünkü, Anderson'un haklı olarak belirttiği gibi Thompson, marksist bir tarih yazımına özgü kuralları, tarihsel belirlenimi bir kenara koymaktadır. Açıkça Thompson kuram yerine kategorileri önemser. Ona göre bugünkü marksizmin sorunu; tarihsel oluşumlar için kökten uygunsuz olan katı ve durağan kavramsallaştırmalardır. Tarihin nesnesi değiştikçe kullanılacak olan çözümleme de, kavram ve kategoriler de değişebilmeli, esneyebilmelidir. Bu nedenle de Thompson, tarihin bir bilim olduğuna itiraz etmektedir. Ona göre tarihsel bilgi daha tamamlanmamıştır.

Oysa, genel bir tarih akışının kabulü bu kavram ve kategorileri katı, durağan kılmaktan öte, geliştirilmesinin önünü açar. Anderson bu konuda şunları söylemektedir; "eğer kategoriler bütünüyle kategoriler olacaksa kesin ve anlamı açık bir tanım talep ederler. Gerçekten tarihi karakterize eden değişim süreçlerini zaptetmek için tarihsel kavramlar çok dikkatlice formüle edilmeli ve belirtilmelidir ama onlar, bazı değişmez yapıları sabitleyebilirlerse yalnızca kavram *olacaklardır;* yine de böyle bir yapı ne kadar fazla iç çeşitliliğe izin veriyorsa, başka bir deyişle, morfolojisi ne kadar genişse o kadar... Başka bir deyişle, toplumsal çeşitliliğin gerçeklikleri ve tarihsel akış tarihçiyi kavramlar konusunda daha fazla kesin ve üretken olmaya zorlar, daha az değil. Tarihçinin pratiğine olan bu büyük uzaklığına karşı bu zorunluluğu Althusser'in Thompson'dan daha açık şekilde görmüş olduğu söylenmelidir, ama bunu tarihsel materyalizmin programına ilk yazan ise Marx'tır."(3)

Tarihçi ya da marksistler tarihsel sürecin nasıl olduğuyla ilgilenirken, aynı zamanda çeşitli kestirimlerde de bulunabilirler. Ancak bunu, nesnesi değiştikçe değişen kavram-kategorilerden ziyade (zira bu kavram ve kategorilerin belli bir esnekliği vardır) kullanılan kavram ve kategorilerin somutu da kapsayan bir biçimde üretilmesi gerekir. Yani kavram ve kategorilerin, temel çelişkileri soyutlayıp gösterebilmesinin yanında, verili somutluğa aşkın olabilmesi ve tarihsel sürecin gelişimiyle bileşik olarak geliştirilmesi gerekir.

Yine, yazıda belirtilen olguların nasıl, neye göre seçileceği konusundaki sorun ortadadır. Althusser'e göre tarihsel olgu, yapılarda mutasyona neden olandır. Thompson bu konuda, Althusser'i süreci yapılara feda ederek değişimin önünü kesmekle suçlar. Çünkü ona göre devindirici olan güç çözümlendiği anda dahi "oluşumun sürmesi"dir. Kuşkusuz, Thompson'un bu son söylediği marksistler için önemli bir nokta olsa da (örneğin sınıf analizleri açısından) bir şey gözden kaçmaktadır. Anderson'un da belirttiği gibi, tarihsel olgu verili nesnellikle öznenin sonsuz sayıdaki davranışının arasında var olmaktadır. Özne-nesne kategorisinin özü ve geliştiriciliği, öznenin nesnelliği nesnelliğin de özneyi kapsayabilmesindedir.

Bu anlamda yapıların sınırlılıkları ve insan davranışlarının sonsuzluğu arasındaki bir noktada tarihe belirli bir esneklikle yaklaşılabilir. Bu konuya yazının yapı-özne bölümünde tekrar girilecektir. Ancak, şunu belirtmek gerek; tarihten özneyi kovan Althusser'in yapısalcılığından, Thompson kurtulmaya çalışırken olgulara, süreç kavramına, öznenin rolüne baş vursa da son kertede iradecilikten çok erekbilimciliğe yönelmektedir. Thompson, tarihin bir bilim olmadığını, çünkü tarihin oluşum halinde bir süreç olarak sürdüğünü söylerken, buna ters gelecek biçimde tarihın, tarihçi tarafından bilgisi net olan bir sonuca (ereğe) yönelik olgu dizimine baş vurmaktadır.

Aynı zamanda kavrama, olgulara önem veren Thompson, kuramı önemsizleştirecek boşluklar yaratmaktadır. Bu boşluklar sürecin özgüllüğüne göre çeşitli kavramlarla doldurulmaya çalışılır. "Evet, Thompson tarihe kuramı sokmaktan, yasalardan söz etmekten pek hoşlanmıyor. Ama hakkını vermek gerekir; kavramı önemsemiyor. Kavram belirli bir alandaki olgularla ilişkili olduğundan, kendi bağlamını oluşturan olgu çeşitliliğini bütünüyle kucaklayabilir. Türkiye solunun anlayacağı ve pek seveceği dilde konuşursak, kavram 'gri' görünse de içinde yeşilin her tonu bulunabilir. Buna karşılık, kavramlarla inşa edilen kuram belirli bir alana sınırlı olgularla yetinmeyip farklı alanların bütünlüğüne ilişkin olduğundan, başka bir soyutlama düzeyine denk düşer. Kuram, gerçekten de içinde her rengin ve her tonun bulunamayacağı türden bir gridir. Gelgelelim, kuram olmadan, siyasal öznelerin salt kavramlarla çözümleme yapmaları, strateji ve politika üretmeleri olanaksızdır. Eklemek gerekiyor: Eğer tarihin yapıcıları her kertede salt insanlarsa ya da kitlelerse, kurama gerçekten ihtiyaç yoktur. Örgütlere de yoktur. Ama eğer örgütlerin tarihsel süreçte yerleri varsa, bu örgütler tarihin akışını hızlandırabiliyor ya da yavaşlatabiliyorlarsa, o zaman kuramdan vazgeçilemez. Gri de olsa baş vuracaksınız, başka yolu yok."(4)

Özne ile nesne arası nasıl doldurulmalı?

Thompson ve Althusser'in çalışmalarında yapı-özne ilişkisi önemli bir yer tutar. Kuşkusuz yapı-özne ilişkisi tartışmasında tarafların aldıkları tavırlar, onların aynı zamanda tarihe nasıl baktıklarıyla da ilgilidir.

Thompson'un Althusser'e yönelik eleştirilerinde, Althusser'in "kadın ve erkek bireyleri üretim ilişkilerinin taşıyıcılığı"na indirgeyerek özneyi tarihten çıkardığını söylerken haklı bir tutum içindedir. Althusser'in tarihe bakışında merkezi konum bilgi nesnesi ile hakikat nesnesi arasındaki ayrımdır. Marx'ta da bir düşünme yöntemi olarak belli bir öze ulaşma çabası ikili bir yol izler; soyuttan somuta somuttan soyuta. Ancak, Althusser ile Marx'ın kullandıkları yöntemin birbirinden ayrı niteliksel özellikleri vardır. Öyle ki, Marx bu ikili ulaşma yöntemini bir düşünme bütünlüğü içinde oluşturur ve düşünülmüş olan somutun pratik kanallarını öznenin deneyimselciliğiyle doldurmasını amaçlar. Oysa Althusser'de hakikat nesnesine ulaşmak mümkün değildir. Öncelikle özne, bu öze ulaşma çabasında yapıların ideolojik belirleyiciliği altındadır (ancak bu yapıların belirleyiciliği, temelin mutlak belirleyiciliği değil). Althusser, özü yakalamak için, öznenin ideolojik bakışını silmek adına bilgi nesnesi ile hakikat nesnesi arasındaki açıyı bilimsel düşünceyle kapatmak niyetindedir. Ancak, aradaki açının "bilim"le kapatılmak istenmesi Althusser'i teorisizme götürmüştür.

Althusser, öznenin rolünü edilgen kılmasından ötürü pratiğin sınayıcılığını reddeder konuma sürüklenir. Çünkü bilgi nesnesi ile hakikat nesnesi arasındaki açı öznenin etkinliği ile doldurulmaya çalışılmıyor. Althusser yöntemini şu şekilde geliştirir; "...yapı gerçeğin iki kurucu (constitutive) kısmının -özsel olma- yan kısım ve özsel kısım -gerçek-içindeki *ilgili konumlarını* kesinlikle ilgilendirmektedir. Özsel-olmayan kısım nesnenin *dışının* tümünü, onun *görünebilen yüzünü*, işgal eder; oysa özsel kısım gerçek nesnenin iç kısmını, onun *görünülmeyen* çekirdeğini işgal eder. Bu yüzden, görünülebilen ile görünülemeyen arasındaki ilişki, dış ile iç arasındaki, cüruf ile çekirdek arasındaki ilişkiye özdeştir."(5) Böylelikle Althusser, özsel olan ile özsel olmayan arasındaki ilişkinin bilimsel düşüncenin katkısıyla çözümlenebileceği kanısına sahiptir.

Thompson, tarihin öznesiz bir süreç, sürecin kendisinin bir kader olarak algılanmasına karşı çıkar. "Erkek ve kadınların nesnel belirlenimleri öznel inisiyatiflere dönüştürdüğü can alıcı dolayım onların *deneyiminden* geçer –"yapının sürece dönüştüğü ve öznenin tarihe yeniden girdiği" "varlık ve bilincin" kesişim noktası". Bu deneyim dolayımıyla, örneğin, kendilerini toplumsal sınıflar, uzlaşmaz değer ve çıkarların bilincinde olan ve bunları gerçekleştirmek için mücadele eden gruplar olarak meydana getirirler."(6)

Görüldüğü üzere Thompson, yapı-özne ilişkisine dair kimi vurguları ön plana çıkarıyor;

a- Erkek ve kadınların nesnel belirlenimlerini özsel inisiyatiflere dönüştürdüğü dolayımın *deneyim* olduğunu söylüyor.

b- Bu deneyime şu tür önemler atfediyor: yapının sürece dönüştüğü, öznenin tarihe yeniden girdiği, varlık ve bilincin kesişim noktası.

Thompson'un bu söylediklerinin marksizmle uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Marx'ın "*Ekonomi-Politik*" ve "*Kapital*"in yolundan saptığını, esas görevinin *toplumun birimsel bilgisini* inşa etmek olduğunu söyleyen Thompson'un, yukarıdaki iki maddede de ifade edilen vurguları, 1848 öncesi Marx çalışmalarından esinlidir. Thompson'un bu çıkışları kuşkusuz yerindedir. Bu çıkışlar, Marx'ın Feuerbach felsefesinin eleştirisinde yer

alan ve "varlık bilinci belirler" saptamasıyla başlayan "*Alman İdeolojisi*" kitabının ünlü 11.tezine atfen şekillenmektedir. Ancak, Marx'ın bu eserinde/eserlerinde öznenin (bilinçli, iradeli insan eylemi) rolü çizilmesine karşın, öznenin henüz bir belirlenmişlik alanına oturtulmadığı biliniyor.

Thompson'un söylediklerinde de böyle bir alan yok. Dahası sonradan ayrıntılandırılacağı üzere "özneyi yapıların hapishanesine kapatmak"tan tedirgin. Thompson, Althusser'in özneyi tarihten çıkarışına karşın çubuğu haklı bir biçimde insan eyleminden, deneyiminden yana bükmüş durumdadır. Böylelikle öznel etkinliğin yapıyı sürece dönüştürdüğünü ve süreççi bir oluşum içinde özneyi tanımladığını görüyoruz. Ayrıca, özne etkinliğini (deneyimi) özne ile nesne arasındaki boşluğu öznellikle dolduracak ve çözecek kadar önemsiyor. Bunların, yapı-toplumsal formasyon, yapı-üst yapı, siyaset alanı-yapı-zaman, yapı-tarihsellik açısından incelenmesi sonradan yapılacaktır.

Ancak deneyim konusunun biraz daha üzerinde durulması gerekli. Thompson, Engels'in "tarihsel bileşke" kavramında "bireysel iradenin" yerine, sınıfın ikame edilmesi gerektiğini söylüyor. "Eğer tarihsel bileşke çelişkili sınıf çıkarlarının ve güçlerinin bir çarpışması olarak görünürse, o zaman insan aracılığının istenmeyen bir sonuca nasıl yol açtığını ve bir tek ve aynı zamanda nasıl "kendi tarihimizi kendimiz yaparız" ve tarih kendi kendisini yapar diyebileceğimizi görürüz." Burada geçen "aracılık" deyiminin Anderson'un da doğru yorumuyla iki zıt anlamda kullanıldığı kesinlikle doğrudur: "etkin girişimci ve edilgen aracı".

"Tarihsel materyalizmin gerçek dersi kendi tarihimiz içindeki insan varlığımızın can alıcı çift değerliliğinin kısmen özneler kısmen nesneler olarak irade dışı belirlenimlerimizin iradeli aracıları".(7) Thompson'un tarihin yapıcısı olarak, irade dışı belirlenmiş olan nesnel belirlenimli öznelerin belirli bir biçimde irade ile donatılmış aracı haline gelmesini önemser. Anderson, Thompson'un "aracı" terimini çok değişik şekillerde kullandığını, ancak "aracı" terimiyle esas kastettiğinin daha çok etkin girişimci olduğunu belirtir. Aynı zamanda aracı terimi; egemenlik, tabi olmak, özne, özgür aracılar gibi biçimlerde de kullanılır. Etkin girişimci ise bilinçli, hedef yönelimli ve belirli bir eylemlilik halini gösterir.

Thompson, her ne kadar yapıların belirleyiciliğinin yanısıra öznenin rolünü belirtse de teorisinin kurucu öğesi etkin öznedir. Örneğin, sınıfın bir anda ortaya çıkmasını değil, (kapitalist üretim tarzının sonucu olarak proletaryanın doğuşundan çok) süreçte ortaya çıkıp kendi etkinliği ile oluştuğunu kabul ettiği sınıf önemlidir. Bundan dolayı proletarya, bir üretim tarzı sonucu ortaya çıkmasından daha çok burjuvaziyle mücadelesinde oluşur. Bu anlamda Thompson oluşumcudur, süreççidir.

Thompson, sonsuz derecede uzaklaştırıcı, yani eylemliğine izin vermeyen ön belirlenimlerden kurtulmuş, özgür iradeciliği benimser. Bu, Althusser sayesinde ideolojik belirlenimleri yüzünden hareket edemeyecek durumdaki özneye bir hareket alanı açma isteğidir. Öyle ki, Althusser'in özneyi sosyalist bir deney içinde hatta komünizm içinde dahi ideolojik belirlenimli olmasından ötürü öznenin etkinliğini yapının içinde

edilgenleştirir; "işçilerin davasını, onların emeğini, onların acılarını, onların savaşımlarını ve onların deneyimlerini kılgının birincilliğinin ayrımsızlaştırılmış bildirgesi içinde yücelten bir devrimci görünüm hizmetinde olduğu zaman bile, yine de ideolojik kalır: tıpkı, *eşitlikçi* komünizmin işçi devinimінin amacına ilişkin olsa bile yine de ideolojik bir kavramsallaştırım olması gibi"(8)

Belirlenimlerin dışında bir aracı etkinliğini açımlamaya giden Thompson, bu noktada bilinçli, hedef yönelimli öznenin hedefleri yönünde ve hedeflerin ortaya koyduğu yönelime bağımlı kalır. Peki bu özneyi harekete geçirecek hedefler neler olabilir? Thompson, hedeflerine göre üç tip özgür aracının eylemlilik halini saptar.

Birincisi; kendi bireysel çıkarları yönünde koşan, kişisel yaşamlarını belirli bir düzene koymaya çalışan aracı etkinliğidir; eş seçimi, iş seçimi gibi. İnsanın neyin peşinden koştuğu, neleri amaçladığı gibi sorular, birçok düşünürün, ütopik sosyalistin ve klasik iktisatçıların üzerinde durdukları sorulardı. Örneğin, John Stuart Mill, insanın acıdan kaçan ve arzuları doğrultusunda koşan bir insan eylemliliğini belirtir. Tarihin, haz peşinde koşan birey etkinliklerinin sonucu olduğunu söyler. Ayrıca Adam Smith'e göre de, insanların taleplerine göre piyasa kendiliğinden tam istihdama ulaşabiliyordu. Bunların tümü nispeten insan etkinliğinin düzenini ve giderek yasalarını belirtmeye çalışan girişimlerdi.

İkincisi; özgür aracıların oluşturdukları etkinliğin daha kamusal çıkar hedefli oluşturulmasıdır. Yani, dinsel hareketler, ticari keşifler, kültürel yaratımlar gibi. Bunlar toplumsal ilişkileri yeniden oluşturmazlar, varolan yapısal alana eklemlenirler. Kamusal çıkar yönelimli hareketlenmelere verilen örnekler dikkatle incelendiğinde, bunların daha az (kapitalizm anlamından, sınıfsal hareketlenmelerden uzak) tarihsel belirlenimli olmakla beraber bundan da büsbütün ayrı bir tarihsel gelişimleri olduğu çıkarsanamaz. Örneğin, ticari keşiflerin kapitalizmin doğuşunu sağlamaya neden olan ilkel birikimde rolü olduğu düşünülebilir. Ya da dinsel hareketlenmelerin de aydınlanmanın doğuşunda ciddi bir etkileri olmuştur.

Üçüncüsü; özgür aracıların eylemliliği olarak bütün toplumsal yapıları belirlemeyi hedefleyen daha programlı ve kollektivize edilmiş projeleri içerir. Buna örnek olarak, Amerikan ve Fransız ihtilallerini önemsemiştir. Yine modern işçi hareketinin bilimsel sosyalizm hedefli eylemlilikleri ve 1917 Ekim Devrimi de bu düzleme örnektirler.

Özgür aracılık teriminden deneyim konusuna ve giderek sınıfı ele alarak Thompson'un inşa ettiği teorisine, sürece geçmeden önce; tarihteki öznenin rolü ve kısıtları konusunda öncelikle toplumsal varlık, toplumsal bilinç meselesine değinmek gerekiyor. Thompson deneyimi toplumsal varlık ile bilinç arasında bir zorunlu terim olarak görmektedir. Ancak yukarıda belirtilen özgür aracıyı komünizm sürecinde biraz daha farklı anlatır.

İnsan etkinliğini, öznenin etkinliğini Althusser'le olan polemiğinde ön plana çıkarmak isteyen Thompson, tarihsel materyalizmin sayesinde ilk kez verili toplumsal yapıyı ortadan kaldırmak üzere tarihe yön verecek şekilde tarih sahnesine çıkan özneyi çok fazla ön plana çıkarmamıştır. Anlaşılan o ki, teorisize ettiği özgür aracının bugün fazlasıyla ön

belirlenim altında olduğunun farkında olan Thompson; "bir kavram olarak zorunluluklar ülkesinden özgürlükler ülkesine geçiş ile uygun olan", "akılcı ve ahlaklı aracılar olarak davranan insan modelini seçip ayırmıştır.(9)

Marx'ın öne çıkardığı tema olarak zorunluluklar ülkesinden özgürlükler ülkesine geçiş modeli, Thompson tarafından, sadece özgürlükler ülkesinin arzulanan ve özlenen halini seçip bir toplumsal model olarak günün verili mücadele pratiğine önerilir.

Thompson, reel sosyalizm deneyiminde sürecin determinist özelliklerinin insan etkinliğini belirlediğini ve insan etkinliğinin bağımsız olmadığını belirtir. Dolayısıyla, toplumsal varlığın toplumsal bilinci belirlediğini söyler. Oysa Thompson, seçilmiş "akılcı ve ahlaklı" "arzulanan ve özlenen" toplumsal modelinde insan etkinliği süreç tarafından belirlenimsizdir, özne bağımsızdır. Böyle bir modelde toplumsal bilincin toplumsal varlığı belirlemesi gerektiğini anlatır.

Bunun için Thompson, sürecin belirleyici mantığını, (zorunlulukları) insan etkinliğinden (toplumsal varlıktan) bağımsızlaştırır, özgür aracının mutlak iradeli kuruculuğuna bağlı olmak üzere bir tarihsel /toplumsal süreç kurgular. İşte bu kurguya bağlı olarak; iradeli, özgür, kurucu aracı olan toplumsal varlık, toplumsal bilinci oluşturur. Bunun sonucunda da toplumsal bilinç yeniden toplumsal varlığı belirler.

Sonuçta Thompson, "aracı" "deneyim" türü terimlerle özne nesne arasındaki açığı özneden yana ağırlığını koyarak kapatmaya çalışır. Böyle bir durumda, öznenin açığı kapatmaya çalışırken bazı somut koşulları ve zorunlulukları göz önünde bulundurmadan Thompson tarafından teorisize edildiği görülür. Reel sosyalizmi, belli zorunluluklar karşısında atılması gereken adımlar olarak tanımlarken duyulan soğukluk, Thompson'un sınırsızca özgür özneyi, söz konusu verili zorunlulukları aşacak bir irade tanımasına yol açar. Thompson'un bu özgür öznesinin karşılaştığı belirleyici sınırlar bir renk olarak o ülkenin özgüllüğüne göre değişir. Süreci böyle kurgulayan Thompson, komünizm tasarımında da artık bu zorunlulukların bilinçli, özgür, kurucu özne tarafından tamamen alt edilmiş olacağını belirtir.

Oysa Althusser'e göre, komünist toplumda bile insanlar özgür olamazlar ve belirli bir ideolojiyle kuşatılmışlıkları devam eder. Althusser'in bu konuya ilişkin sorununun, kendisine örnek olarak, Spinoza'yı almasında gören Anderson bu konuda şunları söyler; "Althusser'in yalnız teoriye özgü olan, bilimsel bilginin karşıtı olan dolaysız yaşantının ideolojik yanılmalarına ve insanları ya da sınıfları toplumsal ilişkilerin irade-dışı "taşıyıcıları" değil de, tarihin bilinçli özneleri sayan bütün nosyonlara tutkuyla karşı çıkması; Spinoza'nın, gerçekte insanların hep bilincinde olmadıkları yasalarca yönetildikleri halde, iradelerini kullanırken, her bakımdan özgür olduklarına inanmalarının arketipsel bir kuruntu olduğunu ısrarla vurgulayışının ve bütün yanılgılarının kaynağı olarak experienta vaga'yı göstermesinin düpedüz yeni bir çerçeve içinde dile getirilmesiydi. Spinoza özgürlüğü şöyle tanımlıyordu; "insanlardaki özgürlük fikri, düpedüz edimlerinin nedenlerini bilmemelerinden gelir. Althusser bu erekselci görüşü de uyarlayacaktır. Komünist toplumda bile insanlar, kendiliğinden yaşantılarının zorunlu aracı olan ideolojinin kuruntuları içinde gömülü kalacaklardır."(10)

İdeoloji konusunda bu yazı çerçevesinde geniş bir açıklama yapmayı düşünmüyoruz. Althusser, Marx'ın *Kapital*'de belirttiği komünist topluma ilişkin öngörülerini hiçe sayıyor. Marx'ın belirttiği gibi komünist toplum, soyut emek ile somut emeğin, kullanım değeri ile değişim değerinin eşitlendiği bir noktadır. Bu anlamda ideoloji bu evrede sönümlenir. Ayrıca Marx, (olgun Marx) ideoloji kavramına *Kapital*'de meta fetişizmi soyutlamasıyla ulaşmıştır ve böylelikle Marx'ın ideolojiyi yanlışladığı söylenemez. Peki, Althusser'in bu düşüncesi neye bağlanabilir?

Perry Anderson Althusser'in Spinoza'ya bağlı kalarak, Spinoza'nın "fikirlerin (idea) düzeni ve bağlantısıyla nesnelerin düzeni ve bağlantısı aynıdır" görüşünü yorumladığını söyler. Ayrıca Althusser'in, "yapısal nedensellik" kavramının da yine Spinoza'nın "içkın neden"ine bağlı bir kavramsallaştırma olduğunu belirtir. Bu görüşlerin Althusser'i nasıl da etkilemiş olduğunu görüyoruz.

Ancak bu konuda şunu belirtmek gerekir. Felsefi olarak Althusser varlık ile bilinç arasındaki ilişkide tarihsel bilginin önemini reddediyor. İdeolojinin silikleştirici rolü karşısında tarihsel bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığını belirtiyor. Engels'in ünlü sözü "pudingin kanıtı onun yenmesindedir" cümlesi ona şunları çağrıştırıyor. "...Her durumda, ideolojik bir soru ve yanıtın çürütülemez endeksi olan bir güvence hizmetimize koşar, oysa biz bir düzenek arayışı içindeyiz! Pudingin tanıtı onun yenmesindedir! Daha ne! Biz, her günkü pudingi yediğimizi düşünsek de, yediğimiz şeyin gerçekte avlanmış bir fil yavrusu değil, bir puding olmasını sağlayan düzenekle ilgilenmekteyiz. Yüzlerce ya da binlerce yıldır, insanlığın toplumsal kılgısının yinelenmesiyle getirilen tanıt (tüm kılgıların alacalı olduğu gece)!"(11)

Althusser'in burada söyledikleri açık. Tarihsel bilgiyi küçümsemektedir ve yerine "düzenek" olarak adlandırdığı teorik sistem ya da kuramı önermektedir. Buna karşılık Thompson Althusser'le olan polemiğinde şunları söylemektedir. "...'tarih bilgisi, şekerin tatlı olduğu bilgisinden daha fazla tarihsel değildir.' İşte Althusser. Bu cesur vecizeye biraz bakalım. "Apaçık sağduyu gerçekte ise bayağılığı nedeniyle dikkatsiz bir zihne teslim olmaya zorluyor: Hiçbir bilgi kendi nesnesiyle aynı şey olamaz. Ne kadar doğru! Ve aynı düzende bir vecize uydurmak için epistemolojik bir darphane kurabiliriz. 'Fransız Komünist Partisi bilgisi, suyun ıslak olduğu bilgisinden daha fazla komünist değildir.'...öylede olsa bizi aldatıp sahte sonuçlara götürmek için bu bayağı vecizenin terimleri kullanılmıştır. 'Tarih...tarihsel' ifadelerinde kasıtlı olarak bir belirsizliğin içine atılırız... Çünkü, 'tarihsel bilgi, şekerle ilgili bilginin tatlı olduğundan daha fazla tarihle ilgili değildir' diye ileri sürmüş olsaydı, doğru bir ifade olduğunu kabul etmezdik."(12)

Bu polemiğin sonucunda şunlar söylenebilir. Althusser bilgi nesnesiyle, gerçek nesne arasındaki ilişkiyi sonsuz ayrımlı bir ilişki olarak tanımlamaktadır. Bu mesafenin deneyim, olguların sınayıcılığıyla kapatılmasına karşı çıkmaktadır. Thompson ise bu mesafenin ise yukarıda da yazdığımız gibi özne eylemliliği ve deneyim ile kapatılabileceğini söylüyor. Yazının buraya kadar ulaşılan noktasında duruşumuzu Althusser ile Thompson'un arasında bir yerde konumlandırıyoruz. Bunun içinde özne-nesne ve tarih üzerine kendi görüşümüzü yani ortodoks görüşü açımlamak istiyoruz.

Öncelikle varlık ile düşünce, gerçek nesne ile bilgi nesnesi arasında belli bir açı olduğu kanısındayız. Yine bu açının bugün daha fazla açıldığını (artan ideolojik saldırı nedeniyle) ve bu açının deneyimselcilikle doldurulabilineceğini düşünüyoruz. Ancak özne-nesne ilişkisine bağlı olarak, şu kısıtların da yöntemsel olarak göz önünde bulundurulması gerekir.

Özne içinde varolduğu bütünselliğin bir parçasıdır. Dolayısıyla da sahip olduğu bilinç, içinde bulunduğu bütünün gelişimiyle ilişkilidir. Bu anlamda öznenin, önündeki nesnelliği değiştirmesinin, etkilemesinin önünde sınırları vardır.

Bütünle girdiği ilişkide ancak güçlü bir özne, diğer özneleri belirleyen durumuna gelebilir. Bu haliyle herhangi bir tarihsel özne verili nesnelliğe dışsal değildir. Bu konunun iyi kavranması çok önemlidir. Çünkü özne, bütünselliğin farkında olmasıyla geliştirici etkilerde bulunabilir. Bu da, bütünün özne tarafından içselleştirilmesiyle mümkün olmaktadır. Aynı zamanda bütünselliğin özü diğer parçalara da içselleşmiştir. Engels, tarihsel bileşke kavramsallaştırmasında da öznelerin güçleri oranında belirleyici olabildekleri görülmektedir. Öncelikle, eşitsiz gelişim nedeniyle bu böyledir. İnsan etkinlikleri (bilinçli, hedefli etkinlikler) eşitsiz gelişim yasasıyla karşı karşıya olan bütünün içinde etkin bir parça durumunda ise değiştirici olabilir, aksi halde olamaz. Bütünü içselleştirmiş olan öznenin, verili nesnelliği tümüyle aşarak belirleyici konuma gelmesi mümkün değildir. Hele ki, günümüzün ideolojik belirleniminin arttığı ve özne-nesne arasındaki ilişkinin dolaylılaştığı bir evrede, öznenin verili durumun bütünselliğini aşarak değiştirici etkinliğe sahip olması mümkün değildir.

Hangisi belirleyici, yapı mı üstyapı mı?

Thompson, üretici güçler ve üretim ilişkileri kavramları ile yapının üstyapıyla olan ilişkileri konusunda birşeyler söylemekten kaçınır. Daha önce de söylendiği gibi Thompson, öznenin etkinliğinin silikleştirilmesine ve öznenin yapıya mahkum edilmesine karşıdır.

Althusser ise üretim tarzı, emek süreci gibi kavramları tek tek açımlamış, ancak bütünlüklü bir teori oluşturmaya çalışırken ne yazık ki eklektizme düşmüştür. Ayrıca tarihçilerin üretim tarzı, emek süreci ve üretim ilişkileri kavramlarını tartışırlarken daha çok amprik bulgulara başvurduklarını belirtirken, kendisinin teorisizmle bu kavramların içini doldurmaya çalıştığını görüyoruz.

Althusser, Marx'a dayanarak üretim sürecinin iki ayrı özelliğini birbirinden ayrılmayacak şekilde ele alır; emek süreci ve belirlediği üretim ilişkileri. Emek sürecinin üç bölümden oluştuğunu söyler;

1-İnsanın kişisel etkinliği yani emek.

2-Üzerinde bu emeğin iş gördüğü nesne.

3-Emeğin iş gördüğü araçlar.

Althusser buradan anlaşılacağı üzere emek sürecinin iki özsel özelliği olduğunu belirtiyor; a-emek sürecinin koşullarının maddesel doğası(nesnellik), b-üretim araçlarının emek sürecindeki başat rolü

Althusser, daha sonra Marx'ın ve o dönemki aydınları, emeği insanın kendisi ile doğa arasındaki maddesel değişim öğesi olarak tanımlamalarından dolayı eleştiriyor. Althusser bu görüşlerini genç-Marx dönemi eserlerine dayandırıyor. Buna rağmen *Ekonomi-Politik* ve *Kapital*'i, aynı zamanda Marx'ın Hegel'le olan ilişkisinden kopmasını bu tür kavramlara açıklık getirmesinden dolayı önemsiyor.

Kuşkusuz tarihsel materyalizmde emek merkezi bir rol oynar. Althusser, emeğin "insanın özü" olarak görülmesinden öteye taşımak ister ve esasen emeğin üzerinde gerçekleştiği yapının yapılandırılmasını önemsiyor. Çünkü emek kavramını ekonomik konsept içinde tanımlamak gerektiğini düşünür.

Buraya kadar emek gücünün maddesel koşullarını inceleyen Althusser, bu noktadan sonra da emek sürecinin başat rol tanıdığı emek araçlarını tahlil ediyor. Althusser, Marx'ın Kapital'de de belirttiği gibi, bir toplumsal modelden diğerine geçişte yaşanan niteliksel değişim ve gelişmenin aynı zamanda emek araçlarının da gelişimine yol açtığını belirtir. Marx'a göre emek araçlarının gelişkinliği hem emeğin niteliğini hem toplumsal ilişkilerin niteliğini gösterir. Althusser, üretim tarzı konseptini klasik iktisatçıların göremediği ve Marx'ın da bunu görerek eleştirdiği bir ilişki biçimiyle tanımlar. Bu ilişkiyi, emek araçlarının konsepti ile (üretim sürecinin etkin bir faktörü olarak emek araçları) ekonomik açıdan "işlemsel" üretkenlik konsepti (üretim biçimi) arasındaki doğrudan ilişki ile tanımlar. Buna bağlı olarak, üretim tarzı konsepti ile üretimin maddesel koşullarının önemli olmasının yanı sıra, bir başka gerçekliği de ortaya çıkarır. Bu da, üretim ilişkilerinin belirleyiciliğidir.

Althusser, aynı zamanda üretim ilişkilerinden de kastettiği yalnızca insanlar arasındaki ilişkilerle sınırlı ve sadece insanları kapsayan, ilişkilerle tanımlanamayacağını söyler. Açık ki, söz konusu ilşkiler maddesel üretim süreciyle belirlenmişlerdir. Ayrıca, üretim araçları ile ortaya çıkan üretim ilişkilerinin özgül bileşimler oluşturduğunu söyler. Dolayısıyla üretim tarzı, emek sürecindeki emek ile maddesel üretim sürecinin özgül bileşimidir. "Üretim araçları tarafında, üretimin nesnesi örn. (kapitalizmden önceki tüm üretim tarzlarında *doğrudan* belirleyici bir rol oynayan) toprak ile üretim aletleri arasındaki zaten bilinegelen ayrımı bulmaktayız. Üretim ajanları tarafında ise emekçi ile emek-gücü arasındaki ayrımın yanı sıra, emek-gücünün üretim içinde devindirdiği (Marx'ın anlatımıyla) *doğrudan ajanlar* ile genel üretim sürecindeki rolü üretim-araçları iyelerinin rolü olan ama burada, kendi emek-güçlerini üretim sürecinde kullanmadıklarından, emekçiler ya da doğrudan ajanlar denli sivrilemeyen başka insanlar arasındaki özsel bir ayrımı görmekteyiz. Bu ayrımlı öğeleri –emek-gücü, doğrudan emekçiler, doğrudan emekçi olmayan efendiler, üretim nesnesi, üretim aletleri vb.– birleştirerek ya da *karşılıklı ilişkilendirerek* insanlık tarihinde varolmuş ve varolabilecek ayrımlı *üretim tarzlarının* bir tanımını elde ederiz."(13)

Althusser, siyasetin oluşum alanını tanımlarken üretim ajanları(emekçi ile emekçi olmayan) ile üretim araçları arasındaki üretim ilişkisinin belirlemesiyle hareket eder. "Siyasal oluşumun zorunluluk ve biçiminin kesin olarak nerede temellendiğini görebiliyoruz; üretim ajanları ile üretim araçları arasındaki bağlantı tiplerini oluşturan ...; mülkiyet, zilyetlik, tasarruf vb. ilişkileri düzeyinde"(14) Bu ilişkinin hem sınıfları hem de üstyapıda ki yapıları oluşturduğunu söylüyor; "bu bağıntı tipleri üretim ajanlarının doğrudan emekçiler ve efendiler biçiminde ayrışması ya da ayrışmamasına göre, tanımlanmış bağıntı tiplerini maddesel güç (devletin gücü) ve ahlaksal erk (ideolojilerin erki) yoluyla dayatmayı ve ayakta tutmayı amaçlayan siyasal bir örgütlenmenin varoluşunu ya *zorunlu* (sınıflı toplumlar) ya da *gereksiz* (sınıfsız toplumlar) kılar."(15) Siyasal örgütlenmenin varoluşunu zorunlu ya da gereksiz kılan bu durumu; "...belli üretim ilişkilerinin yasal-siyasal ve ideolojik bir *üstyapının* varoluşunu, bunların kendine özgü varoluşunun koşulu olarak ön varsaydığını ve bu üstyapının neden zorunlulukla *özgül* olduğunu, (çünkü bu, kendisine çağrı yapan özgül üretim ilişkilerinin bir işlevidir) gösterir."(16)

Üretim ilişkilerinin üstyapıya dair alanlarının özgül varoluş koşullarını şekillendirdiğini ifade eder. Ancak, söz konusu üretim ilişkilerinin yapıları belirleyebilmesinde, yapıların da kendilerine özgü koşul ve belirlenimleriyle oluştuğunu ve *a priori* olarak üretim ilişkilerinin yapıları etkilediğini söyler. Üretim ilişkilerinin şekillendirici etkisinin yalnızca üstyapı alanlarıyla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda belli bir bütünlük düzeyinde de, "etkililik derecesi" olduğunu saptar.

Üretim ilişkileri ve üstyapı alanı ile kurulacak ilişkiden şöyle bir sonuç çıkarır; "...bunlar bizzat kendi varoluşlarının birçok koşulunu üstyapısal biçimlerle ilintilendirirler. Bu yüzden, üretim ilişkileri kendi özgül üstyapısal varoluş koşullarından soyutlanarak, kendi konseptleri içinde düşünülemezler."(17)

Buraya kadar anlatılmış olan, Althusser'in düşünceleri (aşama aşama oluşan), klasik ortodoks yaklaşıma belirli açılardan denk düşse de devam eden aşamalarda dikkat edilmesi gerekir. Yapısalcı Althusser, yapıcı kimliğiyle kendi tümlüğüne ulaşıyor;

- Öncelikle, emek süreci, emek, üretim araçları kavramlarını tek tek ele alarak üretim tarzı kavramına ulaşıyor.
- Üretim tarzını genel anlamıyla üretim ilişkileri ile üretim araçlarının özgül bir bileşimi olarak tanımlıyor.
- Bu şekilde oluşturduğu temelin üstyapıdaki öğeleri oluşturduğunu belirtse de, bu yapıların da kendi tarih ve gelişimleriyle *a priori* oluşmuş olduğunu ve her birinin kendi içinde ilişkilendiğini söyler.
- Bu karmaşık ilişki yığınını belirleyici olarak yapı görünür ve bu bütünün yeniden tek tek yapılar üzerindeki etkillik düzeyi üzerinden yeniden kurgulanır.
- Üretim ilişkileriyle üstyapıların herbirinin ilişkisi sırasında, bu ilişkide etkin olan özneler aslında yapıyla özdeşleşiyorlar ve yapının birer taşıyıcısı durumuna dönüşüyorlar.

Son olarak, üretim tarzını açımlayan Althusser bir bölgesel ayrışma düzeyi olan yapı ile bir başka bölgesel ayrışma düzeyi olan üstyapı ilişkilerinin ve bunların her birinin kendi içindeki ilişkilerinin kavranılmasında bir bütünlüğe ihtiyaç duyar ve bu nedenle toplumsal formasyon kavramına ulaşır; "...ekonomik görüngüleri, kendisi de üretim tarzının *(global) yapısınca* belirlenmiş olan üretim tarzının *bir (bölgesel) yapısı tarafından belirlenmiş* gibi düşünmeyi bizlere dayatan gereksinim de öyledir."(18)

Thompson "üretim tarzı" kavramını çalışmalarında çok az kullanır. Anderson, Thompson'un "üretim tarzı" kavramını esas olarak tarihe ait olarak değil, ekonomik teoriye uygun bir kategori olarak kabul ettiğini söyler. Her şeyden önce bu tür kavramların kimi tarihçilerin elinde tehlikeli sonuçlara yol açmasından tedirgindir. Kapitalist üretim tarzının, aslında kapitalizmi bütünlüklü bir biçimde anlatamayacağını düşünür.

Birincisi; gerçekten üretim tarzı kavramı yalnızca ekonomi politiğe ait bir kategori midir? İkincisi; üst yapıya ait olan kültür, hukuk, gibi biçimlerin o toplumun maddi koşulları içinde, yani ekonomi-politikte aranması, teoriyi Thompson'un iddia ettiği gibi edilgen ve işlevsiz mi kılar?

Perry Anderson, bu kavramın (üretim tarzı) öncelikle tarihsel, sosyo-ekonomik dönemleri açısından özel bir önemi olduğunu ve özellikle ekonomik ilişki ve kurumların tarihselliğini, ve kapitalizmin kendine özgü gelişiminde kullanılabilecek analitik bir işlevinden söz eder

Burada açıkça üstyapı öğelerinin maddi varoluş koşuları temeldir. Ancak söz konusu temel bu belirlenimi doğrudan ve tarihsel olarak bir kereliğine belirlemekle sınırlı değildir. Temel ile üstyapı arasında ilişki kuran bir bütünlüğe ihtiyaç duyulur. Söz konusu bütünlük toplumsal formasyon olarak tanımlanabilir. Toplumsal formasyonun ise ana üretim tarzı ve buna ait üstyapı formları ile bu üretim tarzına eklemlenmiş olan başka üretim tarzları ve bunlara ait üstyapı formlarının bütünlüğünden meydana geliyor. Temel ise üstyapı öğelerini toplumsal formasyon dolayımıyla etkiliyor.

Buradaki sorunların en önemlisi, temel ile yapılar arasındaki dışsal ilişkidir. Dolayısıyla ortodoks marksizmdeki bütünün parçalara yaymış olduğu bir öz'den söz edilemez. İşte bu, temelin son kertedeki belirleyici olma özelliğini etkisizleştirir.

Burada klasik bir tartışmadan söz etmek gerekiyor; geleneksek sola yüklenen ekonomist indirgemecilik eleştirisinden. En genel tanımıyla bu eleştirinin anlamı şudur: üstyapıların temelin bir yansıması olarak görülmesi ya da üstyapıların belirlenmesinde ekonomiye tanınan başat rol. Bu noktada Engels'in yaptığı uyarı da gözönünde bulundurulmalıdır; "...materyalist tarih anlayışına göre tarihte en son belirleyici öğe, gerçek hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marx ne de ben bundan fazlasını hiçbir zaman öne sürmedik. Böyle olunca, eğer birisi, ekonomik etmenin biricik belirleyici öğe olduğunu söyleyerek sorunu çarpıtırsa, bu önermeyi anlamsız, soyut ve budalaca bir ifadeye dönüştürmüş olur. Ekonomik durum temeldir, ama üst yapının çeşitli öğeleri, sınıf savaşımının politik biçimleri ile bunun sonuçları, yani; başarılı bir çarpışmadan sonra zaferi kazanan sınıfın oluşturduğu anayasalar vb. hukuksal biçimler ve hatta, bu

gerçek savaşımların bunlara katılanların beyinlerinde uyandırdığı yansımalar, politik, hukuksal, felsefi teoriler, dinsel görüşler ve bunların biçimlerinin belirlenmesinde baskın rol oynarlar."(19)

Althusser'de ise belirgin olan özellik yapı ile üst yapı öğelerinin dışsal ilişki içinde olduklarının vurgulanmasıdır. Parçaların her birini temel ayrı ayrı etkiliyor. Dolayısıyla belirlenim kavramını değil, "yapısal nedensellik"ten söz ediyor. "Marx açısından ekonomik olmayan bir yapı tarafından dışarıdan belirlenmiş olduğunu söylemekten kaçınmak durumundaysak, son derece önemli bir noktadır bu. Yapı, ekonomik görüngülerin dışında, gelip onların görünümlerini, biçimlerini ve ilişkilerini değiştiren ve onlar üzerinde, olmayan – onların dışında olduğu için, olmayan – bir neden olarak etkili olan bir öz değildir."(20)

Thompson ise öznenin etkisini hiçleştirebilecek konu olarak yukarıdaki dışsal etkiyi dikkate almaz. Kimi zaman yapısalcı Althusser'e iyi yanıtlar verebilse de, aslında o da ekonomik indirgemeciliğin zemininde yapı-özne ilişkisini ele alır. "...bu arada en azından 20 yıl boyunca Marx, kendi karşıtı ekonomi politikle güreşmeye ve bu bağlamda yapının bir anti-yapısı olarak görülebileceğini ileri sürdüğüm şeyi geliştirmeye yönelmişti. Marx'ın bir süre sermayenin döngüleri tuzağına düştüğünü – her yerde hazır ve nazır "biçimler" şeklinde kendini gösteren – ve *Kapital*'de sadece kısmen bu tuzaktan kurtulduğunu ileri sürdüm. Teorik pratiğin bu kadar şevkle geri döndüğü bir tuzaktır. (Marx'ın *Grundrisse* yüzü) Althusser kendi metinsel belgisini bu tuzağın bağrından çıkarır ve burjuva karşıtları tarafından Marx'a dayatılan kavramsal hapishaneye (üretim tarzı – toplumsal oluşum) bizi geri götürmek istiyor."(21)

Gerçekten isabetsiz bir vuruştur bu. Çünkü Anderson'un da yerinde olarak söylediği gibi, Althusser ve Balibar her iki kavramın altını ayrı ayrı doldurmaya çalışmışlardır. "Sonuç ironiktir, çünkü "*Kapitali Okumak*"ın yazarları "sermaye" ile herhangi verili bir (diyelim) batılı toplumsal formasyon arasındaki mesafeyi vurgulamakta tek bir toplum içindeki üretim tarzlarının bileşimi sorununa hiçbir zaman değinmemiş olan "*Teorinin Sefaleti*"nden çok daha önce yol almışlardır."(22)

Althusser'de ekonomik, politik ve ideolojik olmak üzere üç düzey vardır. Bunların birbirlerine eklemlenmesinden oluşan bütünlük toplumsal formasyondur. Bu düzeylerin oluşturduğu karmaşık bütünde hangi düzeyin belirleyici olacağı konjonktürel duruma göre ortaya çıkacaktır. Böylelikle, konjonktürel önemi olan düzey diğer düzeyleri üst belirleyici olarak etkileyecektir.

Anderson, hem temel ile üstyapı arasındaki mekanik kurgunun hem de toplumsal formasyonun kerteleri arasındaki analitik ayrımın mutlaklaştırılması tehlikesi konusunda, iki tartışmacının izlediği yöntemi şöyle anlatır; "fark birisi onu büsbütün reddederken, diğerinin onu elinde tutması ve geliştirebilmesidir."

Yine Althusser'in toplumsal formasyonu oluşturan yapıların birbirinden farklı tarihselliklere sahip olduğuna dair vurgularda bulunduğu biliniyor. Thompson bu yaklaşıma karşı olarak; temel ve üstyapıyı kurgusal olarak reddetse de, sonuçta insanlar belirli üretici güç ve koşullarla ilişkilenirler ve bu bağlamda yaşadıkları onların

bilinçlerini oluşturur. Çünkü, "aslında tüm kerteler ve düzeyler insan etkinliği, kurumları ve düşünceleridir. Erkekler ve kadınlardan bahsediyoruz; maddi yaşamlarında, belirlenmiş ilişkilerinde bunları tecrübe edişlerinde ve bu deneyim sonucunda oluşan kendi bilinçlerinde "belirlenmiş ilişkiler" dediğimiz de, özel toplumsal formasyonlar içinde sınıf biçiminde yapılanmış ilişkilere ve sınıf deneyiminin bütün bu "kerteler" ve "düzeyler" kurumlar ve etkinlikler de eş zamanlı olarak ifadesini bulacağına işaret ediyoruz."(23)

Öncelikle Thompson, Althusser'in aksine yapıların insan etkinliği sonucunda oluştuğunu söylüyor. Daha sonra oluşum halinde olan sınıf bilincini üretim koşullarının doğrudan belirlediğini iddia ediyor. Üretim koşullarının bu kadar dolayımsız bir biçimde sınıf bilincini oluşturması mümkün görünmüyor. Günümüzde bu, daha da dolaylılaşmıştır. Üretim sürecinin etkilediği üstyapı öğeleriyle ve dolayımıyla bilinç oluşmaktadır. Bir diğer nokta da, Thompson'daki yapı-özne ilişkisi hem dolaysız bir biçimde özne tarafından doldurulmakta hem de söz konusu deneyimin bütün kerte ve yapılarda *eş zamanlı* etkisinden yana ağırlık konmaktadır. Yapı öznenin etkinliğine indirgenmektedir.

Yapı ile öznenin iç içe geçmişliği ve eş zamanlılığı öznenin etkinlik alanını arttırmaz, aksine daraltır. Çünkü yapının dışında, yapıya aşkın bir özne hareketi kuramsallaştırılamaz. Kaldı ki "eş zamanlılık" yapı-süreç konusu dahilinde ele alındığında o ülke özgüllüğünü oluşturan yapıların derinliğine bir tarihsel bakış gerektirir. Bu tarihsel bakış çok fazla olguyu yakalayabilir. Ancak, bu olguların sıralanması, çözümlenmesi mutlaka tarihsel sürecin devinimi içinde gerçekleşebilir. Yoksa, aşırı konjonktürel ve belli bir temel ekseni silikleştiren bir öznel etkinliğe yol açabilir. Çünkü, devrimciler varolan nesnelliği çözümlerler ve buna göre türetilecek saptamalarla süreci, hızlandırabilirler ya da sürecin önünü keserler.

Son Olarak

Yazının bu bölümünde Metin Çulhaoğlu'nun konuyla ilgili görüşleri, siyasetin tarihsel ve yapısal olanıyla güncel ve konjonktürel olanı arasındaki ilişkinin açıklanmasına yardımcı olacaktır. Çulhaoğlu, iktidar hedefi olan bir öznenin öncelikli olarak yapı, durum ve konjonktür kavramlarını açması gerektiğine değinir.

Bu doğrultuda yapı kavramı açılırsa; "belirli bir ülkedeki sosyo-ekonomik formasyonun bütünüyle ve bu bütünün en temel ve kalıcı özellikleriyle ilgilidir."(24) Bir ülkenin sosyo-ekonomik formasyonunun hem global üretim tarzı ve ilişkilerinden etkilenmesine ve bunun global olana eklemlenmeye yol açtığını hem de yeniden üretim ayağı olan özgül üretim modeli ve ilişkilerinin yaratılması ile ülkenin en temel ve kalıcı özellikleri ortaya çıkar. Bu tanıma bağlı olarak Çulhaoğlu, yapının; özel herhangi bir durumu ya da konjonktürü önceden veremeyeceğini bildirir. Aynı zamanda, böylesi bir yapı tanımının, verili nesnelliği iyi tanıma olanağı sağlayacağını söyler. Ayrıca yapı, durum ve konjonktür'den bağımsız gelişen değil, aksine her zaman bir arada olandır.

Bu noktada durum; "yapının kendini asli ve tali uzantılarıyla birlikte dışa vurmasıdır."(25) Durum, tarihin belirli uğraklarında yapının, hem global olan hem de özgül alanın etkileşimi sonucunda ortaya çıkardığı temel ve özgül özellikleri ifade eder. Örneğin, kapitalist birikim yasalarının ve işleyişinin ulus-devlet kimlikli bir organizasyona ihtiyaç duyması ve Türkiye'nin ulus-devlet kimliğini elde etmek ve kurmak üzere verdiği ulusal kurtuluş mücadelesi.

Konjonktür ise, "bu yapıya ve duruma içsel sınıfların, siyasal güçlerin ve ideolojilerin özel bir tarzda birbirleriyle buluşmaları ya da (önceden buluşanların) ayrışmalarıdır."(26) Konjonktür, yapının belli bir durum karşısında ortaya çıkardığı asli ve özgül özellikleri, yani siyasi-ideolojik ve kültürel özelliklerin biraradalığıdır. Örneğin yeni bir kimlik kazanmış olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, yapısal niteliğine göre belirli durumlar karşısında halkın ideolojik-siyasal-kültürel belirlenimine neden olur; kuruluş yıllarında sosyal darwinizm, çok partili dönem ve parlamenter demokrasi vb. yapının belirli bir durum içinde yaşadığı konjonktürel değişimlerdir.

Günümüzde de örneğin kriz dinamiği taşıdığı savlanan "siyasal islam" "kürt sorunu" gibi konuların bir biçimde çözüme kavuşması, Türkiye kapitalizminin krizden kurtulduğu anlamına gelmez. Çünkü söz edilen her iki konu da Türkiye kapitalizminin konjonktürel yaşadığı sorunlardır ya da bulunan çözümler konjonktüreldir. Asıl önemli olan Türkiye kapitalizminin günümüzün ekonomik ve siyasal yeniden yapılanmasıyla yaşayacağı temel kriz ve bunun konjonktürel yansımalarıdır. Bu kriz de; sosyal devlet niteliğinden vazgeçilip piyasa ilişkilerince yönlendirilen bir devlet organizasyonunu oluşturma sürecinde yaşanacaktır.

Türkiye sosyalistleri kriz tespitlerini bu anlamda tarihsel ve yapısal olan ile güncel ve konjonktürel olan arasındaki ilişkiyi belirli bir dengede tutmalıdır. Ancak Türkiye solu bu konuda sorunludur, ya nesnellikten yana çubuk bükülmekte ve var olana teslim yolunu seçmekte (küreselleşme, AB konularında olduğu gibi) ya da aşırı öznelci yaklaşımı tercih etmektedir. Türkiye solu güncel çözümlemelerde marksist tarih anlayışını bir kenara koymaktadır. Sonuçta siyasal alandaki tıkanıklıklarla baş edememektedir.

Bu yazıda; siyasal alanda hem çözümleme yapmada hem de verili nesnelliğe müdahil olabilme anlamında, batı marksistlerinin yürüttüğü yapı-üstyapı analizlerine ilişkin tartışmalarına yer verilmiştir. Bu tartışmanın sonucunda şu vurgular önemlidir;

- Genel bir siyasal alan çözümlemesinde, yapı kavramının üretici güçler ve üretim ilişkilerinden oluştuğu ve bunun da yapı olduğu kabul edilecek olursa, söz konusu olan bu yapı, üstyapıyla belirli bir etkileşimi gerçekleştiren bir bütünlüğü ifade eder. Bu da yapı ve üstyapının birbirinden ayrı ya da özerk analiz edilemeyeceği anlamına gelir.
- Kavram, kuram ilişkisi önemlidir. Kapitalizmin genel işleyiş yasaları, her ülke özgüllüğünde farklı renklere bürünmektedir. Bu anlamda Althusser'in kurama biçtiği rol, Thompson'un kavram ve kategorilere verdiği rol kadar anlamlıdır.

- Batı marksizmi değerlendirmelerinde yapılacak yorumlar, batı marksizminin tarihselliği içerisinde anlamlandırılmalıdır.
- Batı marksistlerinin kimi vurguları yeni sola zemin hazırlamışsa da; geleneksel sol bütünlüklü bir kuramı inşa etme yolunda, söz konusu tartışmalarda ki kavram ve kategorileri bütünüyle red etmemelidir.
- Türkiye solu, sınıf mücadelelerinin deyim yerindeyse dibe vurduğu dönemde batı marksistleriyle ilgilenmiştir. Bu ise yeni solun olduğundan daha fazla sağ yorumlarının yapılması ve sahiplenilmesine neden olmuştur.
- Thompson'un; ülke özgüllüğüne önem veren ve tarihsel bir ilişki olarak yorumladığı sınıf analizleri anlamlıdır. Ancak bu analizler mutlaka kuramla ilişkilendirilmelidir.
- Türkiye solu "küreselleşme ve Türkiye" bağlamındaki çözümlemelerde yapı ile üstyapıyı birlikte, karşılıklı etkileşimiyle belli bir bütünsellik ve tarihsellik kapsamında değerlendirmelidir. Olası bir Türkiye devriminin nesnel koşulları ancak kendi nesnelliğini gözeten ve bu anlamda kendini müdahele yeteneğiyle donatabilen gerçekçi, iyimser bir modelin yaratılmasıyla hazırlanabilir.

Notlar

1- Metin Çulhaoğlu; *Bin Yıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu*, Sarmal Yay., Eylül 1992, s.63
2- Perry Anderson; *Marksizmde Tartışmalar 'Tarih, Ütopya ve Stratejiler Üstüne'*, Göçebe Yay., Çev: Ahmet Özdemir, İstanbul, 1998, s.15
3- Perry Anderson; *age*, s.20-21
4- Metin Çulhaoğlu; Kuram, İdeoloji ve Siyaset: Geleneksel Sol Nerede Durmalı?, *Sosyalist Politika*, Kasım 1995; sayı:7, s.18
5- Louis Althusser; *Kapital'i Okumak*, Çev: Celal A. Kanat, Belge Yay., 1995, s.60
6- Perry Anderson; *yage*, s.30
7- Perry Anderson; *yage*, s.30
8- Louis Althusser; *yage*, s.87
9- Perry Anderson; *yage*, s.36-37
10- Perry Anderson; *Batıda Sol Düşünce*, Çev: Bülent Aksoy, Birikim Yay., 1982, s.103
11- Louis Althusser; *yage*, s.86
12- E. P. Thompson; *Teorinin Sefelati*, Çev: Ahmet Fethi Yıldırım, Alan Yay., 1994, s.81-82
13- Louis Althusser; *yage*, s.241-242
14- Louis Althusser; *yage*, s.243
15- Louis Althusser; *yage*, s.243
16- Louis Althusser; *yage*, s.243
17- Louis Althusser; *yage*, s.243
18- Louis Althusser; *yage*, s.253
19- K. Marx-F. Engels; "Engels'ten Königsberg'deki J. Bloch'a", *Seçme Mektuplar 1844-1895* içinde, Çev: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, Ekim 1996, s.101
20- Louis Althusser; *yage*, s.257
21- E. P. Thompson; *yage*, s.263
22- Perry Anderson; *yage*, s.100
23- Perry Anderson; *yage*, s.107
24- İ. Suphi Candemir: "Krizden Dönenin Kaşığı Kırılsın", *Sosyalist Politika*, Mayıs 1994, sayı:1, s.97
25- İ. Suphi Candemir; *agm*, s.98
26- İ. Suphi Candemir; *agm*, s.98

CALLINICOS'TA TOPLUMSAL YAPILAR ve İNSAN ETKİNLİĞİ

Can SOYER

Marksizm, tarihsel gelişimi içinde, kimi oldukça yaratıcı ve geliştirici, kimi ise sığ ve kısırlaştırıcı bir çok tartışmaya tanıklık etmiştir. Yaşadığımız yüzyılda ise, marksizme ilişkin tartışmaların ekseni giderek toplumsal yapılar ve bu yapılar karşısında toplumsal ya da bireysel öznelerin eylemlilikleri sorununa kaymıştır. Elbette ki bu sorunların, daha önce marksistlerin tartışma gündemine hiçbir koşulda girmediğini söylemek pek anlamlı değildir. En başta Marx, "Feuerbach Üzerine Tezler" de, konuyla ilgili oldukça önemli vurgularda bulunmuştur. Buna karşın, Marx'ın, sisteminde konuya ilişkin bıraktığı boşluklar ardıllarınca doldurulmaya çalışılmış ve ortaya oldukça hacimli bir tartışma külliyatı çıkmıştır.

Bu metnin amacı da, sözü edilen tartışmaların, bu tartışmalara katılmış bir düşünürün, Alex Callinicos'un gözünden nasıl göründüğünü incelemektir. Callinicos "Tarih Yapmak" adlı kitabında* toplumsal yapılar ile insan etkinliğinin karşılıklı ilişkisini incelemiş ve bu konuyla ilgili tartışmaları, hem klasik metinlere, hem de güncel çalışmalara göndermelerde bulunarak yorumlamıştır. Bu metinde ise, asıl olarak temel-üstyapı kavramlaştırmaları ve Callinicos'un konuya yaklaşımı tartışılacaktır. Bununla birlikte, sözü edilen konuyla kopmaz bağları nedeniyle genel olarak yapılar ve insan etkinliği biçiminde formüle edilebilecek olan soruna da -gerekli olduğu ölçüde- metinde yer verilecektir.

Temel-üstyapı ilişkileri: diyalektik bir bütünlük mü, geometrik bir düzlem mi?

Callinicos, temel-üstyapı tartışmasına, kitabının genelinde de sıkça ele alıp eleştirdiği Cohen'in yorumunu aktararak başlıyor. Cohen, üstyapıyı, "niteliği iktisadi yapının doğası tarafından açıklanan iktisadi olmayan kurumlar"(1) biçiminde tanımlar. Bu tanım temelde doğru olduğu halde, Callinicos'a göre, üç noktaya açıklık getirmek gerekmektedir. Birincisi, Cohen'in ifadesi, ideolojileri tanım dışında bıraktığı için eksiklidir. Bunun yerine yapılacak doğru tanım, "iktisadi yapı aracılığıyla açıklanabilen her iktisadi olmayan fenomen üstyapının bir parçasıdır"(2) biçiminde olmalıdır.

İkinci olarak Callinicos'a göre, Cohen'in "açıklayıcılık" atfı sınırlı bir anlama sahiptir. Çünkü Cohen üstyapıyı, üretim ilişkileri üzerindeki sabitleştirici etkileri ile açıklanabilen fenomenlerle sınırlı tutar. Benzer bir görüş Chris Harman tarafından da savunulmaktadır. Harman sınıflı toplumlarda üstyapının, varolan sömürü ilişkilerini sabitlemek ve dolayısıyla üretici güçlerin gelişmesinin önünü tıkamak gibi görevleri olduğunu düşünmektedir. Üstyapıyı zorunlu olarak muhafazakar bir öğe biçiminde değerlendiren bu ve benzeri yaklaşımlar, mantıksal olarak, üstyapıyı, egemen sınıfın varolan toplumun

devamında yatan çıkarından türetmek durumundadırlar. Ayrıca bu yaklaşım, ister istemez, devrimci ideolojileri ve hareketleri bir "kuraldışılık" konumuna indirgemektedir.

Callinicos'un Cohen'in yorumuna yönelik üçüncü eleştirisi, "iktisadi" sözcüğünün kapsamıyla ilgilidir. Callinicos'a göre Cohen, iktisadi yapıyı, yani temeli, dar bir biçimde sadece üretim ilişkilerinden oluşuyormuş gibi yorumlar. Oysa temel, "hem üretim güçlerini hem de ilişkilerini kapsayacak biçimde"(3) görülmelidir.

Callinicos'un konuyla ilgili bir başka önemli vurgusu da, temel ve üstyapı arasındaki ayrımın niteliğine ilişkindir. Temel ve üstyapı kavramları, betimleyici değil, açıklayıcı (analitik) kavramlardır. Betimleyici kavramlar, asıl olarak gözlem bulgularını özetlemeye yararlar. Açıklayıcı kavramlar ise, doğrudan gözleme açık olmayan, altta yatan ilişkileri tanımlarlar. Dolayısıyla, temel ve üstyapı arasındaki ayrım analitiktir. Fakat temel ile üstyapı arasındaki bu analitik ayrım, hiçbir biçimde toplumun bir yanda iktisadi olan diğer yanda ise iktisadi olmayan ayrı kurum kümelerinden oluştuğu anlamına gelmez. Harman'ın, Callinicos tarafından aktarılan pasajda ifade ettiği gibi; "temel ve üstyapı arasındaki ayrım iktisadi kurumlar bir yanda ve siyasi, hukuki, ideolojik, vs. kurumlar beri yanda olacak biçimde bir kurumlar öbeği ile bir diğeri arasında olan bir ayrım değildir. Doğrudan doğruya üretimle bağlantılı ilişkiler ile bağlantılı olmayanlar arasında olan bir ayrımdır. Pek çok belirli kurum ikisini de içerir."(4)

Harman'ın vurgusunda önemli bir başka nokta da, son cümlesinde ifade ettiği gibi, pek çok toplumsal örgütlenmenin hem temele, hem de üstyapıya ilişkin uzantılarının olmasıdır. Bu saptama siyasal sonuçları ile düşünüldüğünde Türkiye solunda sıkça karşılaşılan *alan fetişizminin* ne kadar eksik bir bütünlük anlayışına sahip olduğunu rahatça görebiliriz. Örneğin; sendikalar ya da TÜSİAD gibi işveren örgütleri, tek başlarına, ne temelin ne de üstyapının özgün kurumlarıdır. Bu tip örgütlerin her iki düzleme de uzanan etkileri vardır. Dolayısıyla temel-üstyapı ilişkisi, geometrik şekillerle düşünülmemeli ve toplumsal kurumlar bir liste mantığıyla sıralanmamalıdır. Analitik bir ayrımın toplumsal gerçekliğin her bölmesine birebir uymasını beklemek ise, en iyimser ifadeyle saflıktır.

Sorunun bu kadar basit ve kolay olmadığı ortada. Yukarıdaki saptamalar, esas olarak, Callinicos'un uzun bir tartışmanın sonuçlarından süzüp çıkardığı çeşitli formülasyonları içermektedir. Ele alınan vurgular bu haliyle bile oldukça kullanışlı olsalar da, daha genel bir tartışmanın parçaları olarak düşünülmeleri gerekmektedir. Bu nedenle, Callinicos'un konuya yaklaşımını daha iyi anlayabilmek için, yazarın, temel-üstyapı tartışmalarının da bir parçası olduğu toplumsal yapılar ve insan etkinliği sorununa nasıl baktığını da incelemeliyiz.

Özne tartışmaları: failler, etkinlik, tutarlılık, insan doğası...

Callinicos, tartışmasına, toplumsal yapıların içinde hareket edecek olan özneleri ya da "failleri" tanımlayarak başlıyor. Öncelikle Callinicos "özne" kavramı yerine "fail"

kavramını kullanmayı tercih ediyor. Bunun nedeni, Descartes'tan Husserl'e kadar batı felsefesinde merkezi bir rolü olan özne felsefelerinin kavramı kullanışı ile kendi kullanışı arasında bir ayrım çizmek gereksinimidir.

Callinicos ilk olarak, Graham Macdonald ve Philip Pettit tarafından temsil edilen "ortodoks failler" anlayışının insan etkenliğine yaklaşımını ele alır. Macdonald ve Pettit, aslında, Weber'le bağlantılandırılabilecek olan, insanların "bilinçli ve hedefe yönelik" etkinliklere girişmeleri nedeniyle doğanın geri kalanından farklı olduğunu ve toplumsal yapıların insan eyleminin sonuçları olarak ortaya çıktığını savlayan, genel olarak "yöntembilimsel bireycilik" adıyla anılan akımın sürdürücüleri olarak görülebilirler. Bu akımın kullandığı önemli kavramlardan biri "niyete dayalı açıklama" kavramıdır. Bu açıklama türü, insansal eylemleri doğanın geri kalanından ayırdetme amacını güder. Buna göre niyete dayalı açıklama, faile, onu öyle davranmaya iten inançlar ve arzular atfetmektedir. Bu anlayışın bir başka yönü de, failin iç tutarlılığı düşüncesini içsel olarak barındırmasıdır. Yani fail, inanç ve arzular oluşturma yetisine sahiptir ve arzuları ya da inançları olan onun bir parçası veya yönü değil, bizzat faildir. Callinicos'a göre ise, faili böylesi tutarlı bir bütün olarak görmek kuşku götürür bir yaklaşımdır.

Macdonald ve Pettit, ortodoks failler anlayışının toplum kuramında görece yakın ve yadsınamaz bir yenilik olduğunu ve bu anlayışın mantıksal olarak yöntembilimsel bireycilik ile birleştiğini iddia etmektedirler. Çünkü ortodoks failler anlayışını kabul etmek, toplumsal yapıların açıklayıcı özerklikleri olduğunu yadsımak anlamına gelir. Callinicos ortodoks failler anlayışını genel olarak doğru bulmakla birlikte, bu anlayışın zorunlu olarak yöntembilimsel bireyciliği gerektirdiği düşüncesine katılmamaktadır. Ayrıca, yazara göre ortodoks failler anlayışının görece yakın bir yenilik olduğu iddiasına bir kısıtlama getirilmelidir. Antik Yunan felsefesinin ve özellikle Platon'un "mutlak gerçeklik tasarımının" oluşmasına yaptığı katkılar ve matematiğe doğanın iç yapısını keşfetmede hayati bir rol vermesi, aradaki benzerliklere ve yakınlıklara işaret ederler. Sonuç olarak Callinicos, ortodoks failler anlayışının izinin Platon'a kadar sürülebileceğini ve bunu görmemenin, analitik felsefenin tarihsel özbilinçten yoksunluğunu gözler önüne serdiğini ileri sürmektedir. "Bu değerlendirmelerin gelip dayandığı nokta, 'ortodoks failler anlayışı'nın, aslen Platon'dan gelme bir kuramsal anlayış kavramı ile doğaya onu öğrenmek üzere müdahale etmenin meşru olduğu yolundaki daha modern düşünceyi birleştiren, tarihsel olarak belirli bir entelektüel bağlama ait olduğunu öne sürmektedir."(5) Callinicos ayrıca, yöntembilimsel bireyciliğin savunusunun, marksizmin bireyci olmayan yorumlarının sözde yetersizliği etrafında döndüğünü ve Macdonald ve Pettit'nin de iddialarını, açık argümanlarla tartışmak yerine, eylem açıklamaları ile doğa bilimlerindeki açıklamaların karşıtlığına indirgeyerek, konuyu saptırdıklarını düşünmektedir.

Callinicos burada insan doğası kavramına ve postyapısalcı akımın en önemli temsilcilerinden Foucault'nun özneyi tarihten silmesinin yarattığı zorluklara geçmektedir. Althusser'in, "bireylerin ideolojiler içinde özneler olarak *oluşturulması*" tezi, Foulcault'nun çabasının odağını oluşturmaktaydı. Öyle ki, Foulcault tüm tasarısını

"insanların özne haline getirilmelerinin bir tarihini yaratma"(6) olarak tanımlamıştı. Foulcault'ya göre "bazı bedenlerin, bazı jestlerin, bazı söylemlerin, bazı arzuların bireyler olarak tanımlanıp oluşturulması iktidarın zaten en öncelikli etkilerinden biridir. Yani birey, iktidarla karşı karşıya değildir; fikrimce, onun en birincil sonuçlarından biridir."(7) Foulcault'nun söz ettiği süreç, Parsons'un tasarladığı ve öznelerin hakim norm ve değerleri içselleştirdiği süreçten oldukça farklıdır. Foulcault'ya göre asıl önemli olan, insanların böylesi bir içselleştirebilme yeteneğine sahip özneler olarak varoluşlarıdır.

Ayrıca Foulcault, iktidarın içkin bir savaş olduğunu öne sürmektedir. Buna göre iktidarın olduğu her yerde direniş de olmak zorundadır ve bu nedenle de iktidar ve direniş birbirine dışsal değildir. Callinicos bu tanımın bir sorunu olduğunu vurgulamaktadır. Eğer iktidar her zaman etrafımızdaysa, insan hiçbir zaman onun dışında değilse, direniş nasıl olanaklı olacaktır? Foulcault bu sorunu kendi özne kuramı içinde kalarak çözemez. Çünkü öznelerin kendileri iktidarın birincil sonuçları olarak kavranırsa, direnişi açıklamak için öznelerin isteklerine ya da inançlarına başvurulamaz.

Bu zorluğu Foulcault da görmüş olacak ki, sonraki çalışmalarında "kendi-teknolojileri" kavramını geliştirmiştir. Bu tanımdan anlaşılması gereken, "insanların yalnızca davranış kalıplarını belirlemekle kalmayıp, kendilerini dönüştürmeye, kendilerini tekil varlıklarında değiştirmeye ve yaşamlarından bazı estetik değerler taşıyan ve bazı biçemsel ölçütlere uyan bir yapıt çıkarmaya çalışmalarını sağlayan düşünülmüş ve istemli pratiklerdir."(8) Görüldüğü gibi Foulcault kendi çerçevesinde bile, bütün insanların paylaştığı ortak özelliklere değinmeden yapamaz. Yani "Foulcault'cu soybilim (genealogy) bile sabit bir insan doğası kavramını gereksinmektedir."(9) Fakat Callinicos insan doğası kavramının gerekliliğini vurgularken, aşkınlık kurgularından da uzak durmuştur. Callinicos'un önerdiği, haklı olarak, insan doğası kavramının belirli tarihsel ve toplumsal koşullarla bağlantılı olarak görülmesidir. Eğer kavramı böyle kullanırsak, örneğin kapitalizme özgü rekabetçi dürtüleri insan doğasının sabit yönleri olarak görmekten kurtuluruz.

Callinicos, tartışmanın bu kısmında tekrar geriye dönerek, ortodoks failler anlayışının zorunlu olarak yöntembilimsel bireyciliği doğurmadığını, yöntembilimsel bireyciliğe bulaşmadan da ortodoks failler anlayışının savunulabileceğini öne sürmektedir. Yazar, yöntembilimsel bireyciliğe karşı savının özünü şöyle ortaya koymaktadır: "eylemler güçlerin uygulanmasından ibarettir ve faillerin sahip olduğu güçler toplumsal yapılara bağlıdır ve kısmen onlar tarafından belirlenir."(10)

Toplumsal yapılar: üretim tarzları, sömürü, sınıf mücadelesi...

Callinicos, öncelikle marksizmin iki ayrı toplumsal sistem tarif ettiğini öne sürer. Bunlar üretim tarzı ve toplumsal formasyon kavramlarıyla açıklanabilir. Fakat bu ayrım temel-üstyapı arasındaki ayrımla bir tutulmamalıdır. Çünkü üretim tarzı ile toplumsal formasyon arasındaki fark daha çok iki ayrı soyutlama düzlemi arasındaki farktır.

Callinicos'a göre üretim tarzı "bazı temel üretici güçler ve üretim ilişkileri bileşimleriyle birlikte bu bileşimlerin her birinden çıkarsanabilecek diğer yapılara dayanırken, toplumsal bir formasyon tipik bir biçimde (Lenin'in *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'nde gösterdiği gibi) belli bir bileşimi, birkaç 'saf' üretim tarzının belli bir örtüşmesini sergiler."(11) Buna karşın Calinicos için tarihsel maddeciliğin temel kavramı, her koşulda üretim tarzı olmak durumundadır. Bir üretim tarzı ise, ancak, içerdiği üretici güçler ve üretim ilişkilerinin belli bir bileşimi olarak açıklanabilir.

Callinicos üretim tarzı kavramının marksist kullanımını tartışırken Cohen'e tekrar dönüyor ve Cohen'in üretici güçlere ilişkin tanımını aktarıyor: "üretici bir güç olarak nitelenebilmesi için, bir becerinin üretici bir fail tarafından öyle bir biçimde kullanılabilir olması gerekir ki, üretim (kısmen) bunun kullanımının bir sonucu olsun ve becerinin üretime böyle katkıda bulunması birinin amacı olsun."(12) Callinicos bu kullanımın, asıl ilgiyi üretici güçlerin gelişmesine, üretkenliğe kaydırdığını, üretici güçler içinde bu unsurların da önemli olduğunu ancak, üretici güçler kavramını böylesi bir kullanımın Marx'ın kullanımının önemli bir öğesini içermediğini vurgulamaktadır. Buna göre kavramın asıl gönderme yaptığı olgu, Therborn'nun da ifade ettiği gibi, üretkenliğin sağlandığı farklı biçimlerdir. Bu kullanımda üretici güçler yalnızca niceliksel bir fenomen değildir; ilgi artık niteliksel olarak farklı bir boyuta, emeğin farklı teknik örgütlenme biçimlerine kaymıştır.

Callinicos tartışmanın devamında üretici güçler kavramını da tanımlamaya çalışmış ve tekrar Cohen'e dönmüştür. Çünkü Cohen üretici güçleri asıl olarak üretim araçları ve emek-gücünden oluşuyormuş gibi görür. Oysaki üretici güçler tanımına, yukarıdaki öğeleri de birleştiren bir kavram olarak emek-sürecini de eklemek gerekmektedir. Buna göre "emek-süreci, bazı üretim aracı türleri ve emek-gücünü bir araya getiren ve sonuç olarak, belli bir üretkenlik düzeyine erişen üretimin özel bir teknik örgütlenmesidir."(13)

Callinicos, üretim araçları tartışmasından sonra, üretim ilişkilerini tanımlamaya koyulur. Buna göre üretim ilişkileri, a) doğrudan üreticilerin üretim araçlarıyla ve kendi emek-güçleriyle olan ilişkisi, b) sermaye sahibinin doğası, ve c) artık-değerin sahiplenilme biçimi, yani sömürü biçimi. Bu tanımlamanın en önemli vurgusu, sınıfları üretim ilişkileri ile sıkı bir bağ içinde kurgulamasıdır. Callinicos Marx'ın, sınıf kavramına ilişkin tartışmasının pek sistematik olmamasıyla kötü bir ün kazanmış olmasına karşın, yine de marksist bir sınıf kuramı oluşturulabileceğini vurgular ve Ste Croix'nın aşağıdaki pasajının, bu yöndeki bir çabanın oldukça başarılı bir örneği olduğunu ileri sürer. "*Sınıf* (aslen bir ilişkidir), sömürü olgusunun kolektif toplumsal ifadesi, sömürünün bir toplumsal yapıdaki somutlanma yoludur. *Sömürü* ile kastettiğim, başkalarının emeğinin ürününün bir kısmının sahiplenilmesidir... Bir *sınıf* (belirli bir sınıf), bütün toplumsal üretim sistemindeki konumlarıyla özdeş kılınmış, her şeyden önce üretim koşullarıyla (yani üretim ve emek araçları) ve diğer sınıflarla ilişkilerine göre (öncelikle mülkiyet ya da denetleme derecesi bakımından) tanımlanan bir topluluk içindeki kişiler grubudur... Verili bir sınıfı oluşturan bireyler kendi kimliklerinin ve bir sınıf olarak ortak çıkarlarının

tamamen ya da kısmen bilincinde olabilirler ya da olmayabilirler ve böyle diğer sınıfların üyelerine karşı düşmanlık hissedebilir ya da hissetmeyebilirler."(14)

Callinicos'a göre sömürüyle sınıfı böyle bağlantılandırmak, sınıf mücadelesiyle ilgili ayrı bir vurguyu da ima eder. Çünkü sömürü ilişkileri üzerine temellendirilmiş bir sınıf yapısı, içkin bir düşmanlığı da öngörmek durumundadır. Böylece sınıf mücadelesinin kendisi, sınıf ilişkilerinin olumsal bir sonucu değil, içkin bir sonucu olarak görülebilir. Fakat Calllinicos, sömürüyle sınıf mücadelesini özdeşleştirmek konusunda okuru uyarır. Her ne kadar Ste Croix bu yoldan gitse de Callinicos'a göre daha doğru olan, sömürünün sınıf mücadelesi olduğunu söylemek değil, sömürünün sınıf mücadelesini *açıkladığını* söylemektir.

Callinicos artık, yukarıda özet olarak aktarılan yapı türlerinin, tarihsel değişim süreçlerinde oynadığı rolü incelemeye geçer. Yazar, marksizmin, toplumsal gerçeklikte çelişkiler olduğu yolundaki iddiasını kabul ettiğini, ancak bu çelişkilerin hiçbir biçimde Hegel'ci yadsımanın yadsınması anlayışıyla ya da mantıksal çelişkilerle ilgisi olmadığını, bu çelişkilerin asıl olarak toplumsal yapıya içkin çelişkiler olduğunu vurgular ve çelişkinin tanımına ilişkin aşağıdaki formülasyonu önerir:

"Ancak ve ancak:

1- iki veya daha fazla toplumsal varlık arasında bir ilişki varsa;

2- toplumsal varlıklar ilişkinin öğeleri olmaları sayesinde oluşmuşlarsa;

3- varlıklar ilişki sayesinde karşılıklı olarak birbirlerine bağımlılarsa;

4- varlıklar ilişki sayesinde gücül olarak çatışma halindelerse, o zaman böyle bir yapısal çelişki vardır."(15)

Callinicos tartışmanın bu kısmında tekrar Cohen'e döner ve Cohen'in yorumunun temel önermelerini açıklar. Buna göre Cohen'in modeli iki tez etrafında döner: "a) Üretici güçler tarih boyunca gelişme eğilimindedir (Gelişim Tezi), ve b) Bir toplumun üretim ilişkilerinin doğası üretici güçlerinin gelişim düzeyiyle açıklanır (asıl Öncelik Tezi)."(16)

Callinicos'un bu modele asıl itirazı, tarihsel değişim ve dönüşüm süreçlerini açıklama da, sınıf mücadelelerine hiç yer tanımamasıdır. " OTM'nin (ortodoks tarihsel maddecilik– *abç*) yanlışlığı aslen sınıf mücadelesine ilerici toplumsal değişimi üretmede güvenilemeyeceği olgusu etrafında dönüyordu."(17)

Oysa ki, yazara göre toplumsal değişimi ve dönüşümü üreten yapısal çelişkiler arasına sömürü ve sınıf ilişkilerini de almak gerekmektedir. Bu eksikliği içinde barındıran OTM ise, varolan temel önermelerine dayanarak, değişimin ve dönüşümün *kaçınılmazlığı* üzerinde durmaktadır. Gelgelelim, işin içinde sınıf mücadelesi boyutu olmadıkça, varolan üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişimini engellediğini söylemek, yani değişim ve dönüşümün kaçınılmazlığından söz etmek olanaklı değildir. Ancak Callinicos okuru bir konu da daha uyarmaktadır. Toplumsal değişimi ve dönüşümü üreten çelişkiler arasına alındığı biçimiyle sınıf mücadeleleri, gerçek, fiili bir çatışmayla özdeşlenmemeli, sınıf mücadelelerinin, sınıf bilinci ve etkin siyasal çatışma içermedikleri noktalarda dahi

varolabileceği görülmelidir. Bu çelişki "daha çok böyle bir çatışmaya yönelik bir eğilim olarak" düşünülmelidir.(18)

Sonuçlar: olanaklar, sınırlılıklar, çıkarlar...

Baştan bu yana aktarılan tartışmalardan da anlaşılacağı gibi, Callinicos'un asıl çabası, üretici güçler ve üretim ilişkileri ile sınıf mücadelesinin, bu iki ayrı açıklama ilkesinin tarihsel maddecilik kuramında nasıl eklemleneceğini çözümlemeye yöneliktir. Bu konuda belli başlı yorumlar, insan etkinliğini toplumsal yapılara indirgeyen Althusserci marksizm ile insan eylemlerinin toplumsal yapıları öncelediğini, yapıların bu tür eylemlerin sonucu olarak varolduklarının iddia eden Anglo-sakson marksizminin bir bölümünün yorumlarıdır.

Callinicos ise bu tartışmalara ilişkin, yapılar ve insan etkinliği arasında varsayılan ikiliği reddetmektedir. Çünkü toplumsal yapıların açıklanmasında, zorunlu olarak hem yapılara hem de insan etkinliğine göndermede bulunmak gerekmektedir. Bu anlamda bu iki açıklama türü de, toplumsal olayların temelinde indirgenemez biçimde yer alırlar. Callinicos'un bu sorunun çözümüne yönelik önerdiği bir kavram da, "yapısal kapasite" kavramıdır. Yazarın bu kavramla anlatmak istediği, yapıların tek işlevinin insan etkinliğine engeller koymak olmadığı, aksine öznelerin güçlerinin bir kısmını bu yapılar *içindeki* konumlarından aldıklarıdır. "Yapılar eylemi yalnızca kısıtlamazlar. Yalnızca faillere açık alternatifleri kısıtlayan atıl sınırlar olarak iş görmezler. Aynı zamanda bireyler ya da grupların gerçekte sürdürdüğü eylemleri mümkün kılar ve böylece bunların içinde bulunurlar."(19) Callinicos'un konuya ilişkin önerdiği bir diğer kavram da "çıkar" kavramıdır. Buna göre, yapıları ve insan etkinliğini birbirine bağlayan, sınıfsal olarak belirlenmiş çıkarlardır. Eylemliliklerin yönünü belirleyen de, bu sınıfsal çıkarlardır. Özetle: "tarihsel maddecilik her şeyden önce faillerin üretim ilişkilerindeki konumları, yani sınıfsal konumları sayesinde sahip oldukları yapısal kapasiteleri belirler. İkinci olarak, bu kapasitelerin ve aynı zamanda etmenlerin paylaştığı sınıfsal çıkarların da gerçekteki davranışlarını açıklamakta önceliği olduğunu öne sürer."(20)

Sonuç olarak, Callinicos'un yaşanan tüm bu tartışmalarda, genel olarak marksist bir bakış açısını koruduğu söyleyebiliriz. Özellikle yapılar ve etkinlik arasında varsayılan gereksiz ikilikten özenle uzak durması ve bu iki indirgenemez bileşenin diyalektik bütünlüğünü vurgulaması,kendisini, daha çok batı marksizminde yaşanan bu tartışmaların genelinde görülen çeşitli yöntemsel yanlışlardan ayırıyor. Bu haliyle Callinios'un oluşturmaya çalıştığı marksizm yorumu, toplumsal olayların çözümlenmesinde oldukça işe yarayacaktır. Kuşkusuz bazı özgün girdilerle...

Bitirirken;

"İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan belirli olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar." Marx!

Notlar

1- Alex Callinicos; *"Tarih Yapmak"*, Çev: Nermin Saatçioğlu, Özne Yay., Ekim 1998, birinci baskı, s.217
2- Alex Callinicos; *age.*, s.217
3- Alex Callinicos; *age.*, s.218
4- Alex Callinicos; *age.*, s.219
5- Alex Callinicos; *age.*, s.32
6- Alex Callinicos; *age,* s.33
7- Alex Callinicos; *age.*, s.34
8- Alex Callinicos; *age.*, s.35
9- Alex Callinicos; *age.*, s.36
10- Alex Callinicos; *age.*, s.50
11- Alex Callinicos; *age.*, s.59
12- Alex Callinicos; *age.*, s.61
13- Alex Callinicos; *age.*, s.63
14- Alex Callinicos; *age.*, s.69
15- Alex Callinicos; *age.*, s.72
16- Alex Callinicos; *age.*, s.74
17- Alex Callinicos; *age.*, s.116
18- Alex Callinicos; *age.*, s.73
19- Alex Callinicos; *age.*, s.107
20- Alex Callinicos; *age.*, s.116

TOPLUMSAL ÖZNELİKTEN SİYASAL ÖZNELİĞE: SINIF BİLİNCİ, İDEOLOJİ ve KÜLTÜR

Esra DURUKAL

Türkiye solunda –ideoloji tartışmalarının daha ayrıcalıklı bir yeri olsa da- kültür üzerine yazılanların esas bağlamı çoğunlukla günümüzün kültürel süreçlerinin teşhiri, buradan hareketle bir yozlaşma eleştirisi ve nihayet bazı strateji önerileri oluşturmaktadır. Bu tartışmaların eksikli gittiğini düşünüyorum. Şöyle ki; öncelikle ideolojik mücadele sınıfa ilişkin bir nitelik taşıyorsa -ki öyle olmalıdır- mücadele zemininin sınıfla ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Diğer yandan Avrupa solunun özellikle kültür konusundaki kuramsal gelişkinliği de ciddi sorunlar barındırmaktadır. Wood'un *Sınıftan Kaçış* adlı kitabında da belirttiği gibi bu hastalığın kökeni maoculuğa kadar uzanmaktadır. Devamında, Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları" görüşü, Poulantzas'ın – daha sonra bu argümanı terketse de - devletin adeta organik parçası olan bu aygıtlara karşı "kültürel ve ideolojik ayaklanmayı" kuramsallaştırması, Laclau ve Mouffe'un "söylem stratejileri" ve 90'ların manifestosu "yeni zamanlar"... Neyse ki Türkiye solu meseleyi bu kadar ifrada vardırmamıştır. Örneğin işçi sınıfını kültürel çeşnide eriten yaklaşımlar ya da bugünden "soluk alacağımız alanları" yaratmak gibi projeksiyonlar bize tanıdık gelmektedir (ÖDP'lilere kaçınılmaz biçimde tanıdık gelecektir).

Sosyalist Politika'nın bir önceki sayısındaki yazımda kuramsal olarak kültür ile sınıf arasındaki ilişkinin bir yansıma ilişkisi olamayacağından bahsetmiştim. Yine aynı yazıda sınıf ile kültür arasındaki ilişkinin bir "eklemlenme" ilişkisi olduğu belirtilmişti. Esasında her iki vurgu da ilişkinin sınırlarını belirleyen, ontolojik eksenli ve sonuçta sade bir niteliktedir. Bu sadelik bilinçli bir tercihtir. Çünkü tarihsel pratiğin dolayımıyla sınanmasına imkan vermeyecek ölçüde inşa edilmiş bir kuramsal "tamlık"özellikle bu konuda tehlikeli olacaktır. Bu tehlikeler neler olabilir? Örneğin; ideoloji ve kültürün sınıfın tanımlanmasında temel parametre olarak kabul edilmesi olabilir. Bu durumda günümüzün kültürel süreçlerine ilişkin yaygınlaşan kinik tespitlerden de hareketle sınıfa elveda da denilebilir. Ya da ideoloji ve kültürü sınıftan tümüyle koparıp nötr ideoloji ve kültür sevdasına da düşülebilir.

Yapılması gereken, Avrupa solunun kuramsal zenginliğine geleneksel marksist teorinin kapsayıcılığıyla yaklaşmaktır. Bu yazıda amaçlanan öncelikle ideoloji-kültür alanı ile bizim nesnel, antagonistik ve tarihsel bir ilişki olarak tanımladığımız "sınıf" arasında ilişkiyi, sınıf bilinci, sınıf oluşumu, sınıf kapasitesi gibi kavramlar ekseninde tartışmak ve bu tartışmanın sonuçlarını genel olarak Türkiye'nin ideolojik-kültürel formasyonu içine taşımak. Bu bağlamda önce sorunsalımızı tanımlayalım: Marx'ın *Alman İdeolojisi*'nde *sınıf oluşumu* ve *sınıf determinizm*ine ilişkin vurgusuyla başlayabiliriz. "Tek tek bireyler, ancak başka bir sınıfa karşı ortak bir savaşım yürütmek zorunda oldukça bir sınıf meydana getirirler: Bunun dışında rekabet içinde birbirine düşmandırlar. Bundan başka sınıfın kendisi de, bireylere karşı bağımsız hale gelir. Öyle

ki bireyler kendi yaşam koşullarını önceden hazırlanmış olarak bulurlar, yaşamdaki kişisel gelişimlerini, tüm çizdiği yolu kendi sınıflarından alırlar, kendi sınıflarına bağımlıdırlar."(1) Kısaca, sınıflar mücadele içinde oluşurlar. Tarihsel süreç içinde sınıf oluşumu, sınıfın kendini oluşturan bireyler karşısında kapsayıcı bir belirleyen olmasını sağlar. Sınıf determinizmi elbette tek yönlü ve mutlak değildir. Kendisi de içinde devindiği toplumsal formasyon tarafından üstbelirlenir. Sınıf oluşumunun hem nesnel hem de öznel siyasi-ideolojik yönü sınıf mücadelesine bağlıdır. Sınıf mücadelesi kavramını ise hem edilgen ve süreklilik arzeden, uyum ve savunma reflekslerini; hem de kesikli, sarsıcı hareketlenmeleri içerecek kapsayıcılıkta kullanmaktayız. Sınıfın bilinçlenmesi ise sınıf hareketliliği içinde oluşuyor.

Sınıfın toplumsal formasyonun bütünü tarafından üstbelirlenmesi, sınıfın neden hareket içinde bilinçleneceğini ve neden ideolojik-kültürel hegemonyanın sınıfı atıllaştırdığını ve sınıf bilincinin oluşumunu yavaşlattığını teorik planda açıklamaktadır. Sınıf hareketi, toplumsal formasyon üzerinde etkili olabileceği için sınıf bilincini olanaklı kılar. Yine aynı şekilde ideolojik hegemonya toplumsal formasyon bütününde etkili olabildiği için sınıfı atıllaştırabilir, sınıf bilincinin oluşumunu yavaşlatabilir.

Yazının ilgi alanı, sınıf mücadelesinin birinci düzeyine – yani süreklilik arzeden uyum ve savunma reflekslerinin sergilendiği – ideolojik-kültürel atmosferin nasıl bir etkide bulunduğudur. Şu soruları önemsiyorum: Sınıf hareketinin durgunluk yaşadığı dönemlerde, sınıfın bilincine ilişkin girdileri, sınıf bilincinin hareket içinde "eşik atlayacağı" kabulüyle tümden bir kenara atabilir miyiz? Geçmişin ya da bugünün birikimi ne kadar önemlidir? Bu bağlamda öncelikle sınıf mücadelesinin sermaye birikimi bağlamlı süreklilik arzeden düzeyinin günümüzde giderek daha fazla ideolojiyle – ya da ideolojik etki yapan kültürel süreçlerle – yoğruluyor oluşu, sınıf belleğini geleceğe dönük olarak hangi tür bilinç biçimlerinin kümülatif (yapısallaşmış bir birikme anlamında değil) etkisiyle donatmakta? Yazının amacında belirtildiği gibi öncelikle bu soruları bilinç, sınıf bilinci (ideoloji), sınıf oluşumu, sınıf kapasitesi vs. kavramlar, ekseninde tartışacağız.

Sınıf bilinci ve ideoloji: Marksizmde temel yaklaşımlar

Bilindiği gibi Marx'ta ideoloji kavramı *camera obscura* imgesiyle olumsuzlanmıştır. İdeolojiye olumsuz –ters, başaşağı- bir anlam yüklenmesinin bir nedeni, ideoloji kavramının 18. yüzyılın sonunda Fransa'daki bir felsefe okulundan çıkmasına bağlanabilir. Bu okul (Destutt de Tracy, Condillac gibi) ideolojiyi, bireysel tasarımların, imgelerin nedenini açıklamak üzere geliştirilen soyut kavramlar bilimi olarak tanımlamıştı. Marx'ın kavrama *status qou*'cu bir anlam biçmesi –egemen sınıfın yanlış fikirleri- kavramın doğuşundaki birey merkezli, yalıtık, ilişkisel olmayan niteliğiydi. Diğer yandan Marx'ın hem bilinç hem de ideoloji sorununa yaklaşımı Alman idealistleriyle giriştiği hesaplaşmanın izlerini de taşımaktadır. Bu nedenle de meseleye yaklaşımında ontolojik yasallıklar ağır basmıştır. İdeolojinin yanlış bilinç olduğu görüşüne bu gibi tarihsel rezervlerle yaklaşmak gereklidir. Elbette ki bu durum mevcut vurguyu –yanlış bilinç- kabul etmek anlamına gelmez.

Dikkate değer diğer bir durum *Alman İdeolojisi*'ndeki ideolojinin nesnel zeminine ilişkin vurguların –işbölümü ya da sınıflı toplumsal ilişkiler gibi- genellikle ideologlara, yani din adamları, hukukçular, siyasetçiler vs. yönelmiş olmasıdır. Yani Marx toplumsal gerçek ile bilinç arasında patolojik bir ilişki olarak ideolojiyi ideologlarla sınırlandırırken, genel ve kapsayıcı olanın toplumsal varlık ile bilinç arasında bakışımlı bir ilişki olduğunu düşünmüştür. İdeoloji meselesinin devamında *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da insanların çatışmanın bilincine vardıkları ideolojik şekillerden bahsedilerek, ideolojiye olumlu bir misyon yüklemenin kapısı aralanmış olur. *Kapital*'de ise öz-görünüş kategorisinin uygulandığı pek çok olguda ideoloji gerçekliğe daha da içkinleştirilir. Nihayet ideoloji nesnel zeminden "türemiş" değil, bizzat onunla kaynaşmıştır.

Lenin'de ideoloji bir mücadele aracı olarak olumlanır. Bunu temellendiren sınıf hareketi ile sosyalist hareket arasında varolan açıdır. Bu nedenle "dışarıdan bilinç" aktarmak vazgeçilmezdir. Lenin'in leitmotifi sayılabilecek bu kavram, sosyalistler arasında önemli bir tartışma başlığıdır. Marx'a uzandığımızda mesele daha karmaşık bir hal almaktadır. Örneğin *Alman İdeolojisi*'ndeki "komünist bilincin sınıftan fışkıracağı" vurgusuna şöylesi bir yaklaşım getirilebilir; öncelikle bu yaklaşım toplumsal varlık ile bilinç arasında bakışımlı bir ilişki kurmasından ötürü aşırı nesnelcidir. Ne var ki *Felsefenin Sefaleti*'ndeki kimi vurgularla karşılaştırıldığında, mesele değişik bir boyut kazanmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi "dışarıdan bilinç" kavramı, sınıf hareketi ile sosyalist hareket arasında varolan tarihsel bir açı bağlamında ele alınmaktadır. Bu açı, tarihsel olarak oluşmuştur. Marx'ın dönemi için düşündüğümüzde böylesi bir açıdan bahsetmek çok da olanaklı değil. Yanlış anlaşılmasın, açı var ama niteliği çok farklı (19.yüzyıl romanlarını bu yüzden sevmiyor muyuz?). *Felsefenin Sefaleti*'nde Marx, sosyalistlerle burjuva iktisatçılarına işçi sınıfına telkinlerinden ötürü çıkışmaktadır. Engels'in dip notu ise şöyledir: "Yani o dönemin sosyalistleri: Fransa'da furyeciler, İngiltere'de ovenciler..."(2) Yine aynı kitapta sosyalistlere yönelik en olumlu yaklaşım sınıfa sözcülük ve gözcülük misyonu ile sınırlıdır. Sonrasında *Fransa'da Sınıf Savaşımları*'nda ve *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire*'inde, Fransa'da siyasal özneliğini sürekli gündeme getiren ama, iktidarın uzağındaki işçi sınıfı Marx'a göre fiziksel gücünü ve bilinçlenmesini arttırmalıdır.

Sonuçta Marx'ta ideoloji-sınıf bilinci ilişkilerine tarihsel bağlamıyla yaklaşmak gereklidir. Marx'ın eserlerine bütünsel, tarihsel bir bakış, ideolojinin meta fetişizmindeki gibi *nesnel*, sınıf mücadelesi vurgusundaki gibi *toplumsal*, ayrı bir tarihi olmaması anlamında *tarihsel* olduğunu çıkarabilecektir.

"Dışarıdan bilinç" tartışmaları ve Lenin

Marx'ın döneminde kapitalizm ideolojik süreçler açısından oldukça sade bir karaktere sahipti. Çalışma saatlerinin uzunluğu emeğin denetimini önemli ölçüde emek sürecine bağlı kılıyordu. Kapitalizmdeki artı-değerin maksimizasyonu, birikimin zorunluluğu, rekabet gibi saikler teknolojik süreçlerin hızlanmasına ve 19. yüzyılın sonuna doğru çalışma saatlerinin görece kısalmasına neden olmuştu. Hızlı işçileşme, mülksüzleşme olgusu sınıf-içi eşitsizliklerin artmasına, mekansal bütünlüğün dağılmasına ciddi etkide

bulunmuştu. Emeğin sermayeye tabiyetinin emeğin denetimiyle zorunlu ilişkisi, giderek görece artan işyeri dışındaki zamanın denetlenmesini kapitalizm açısından zorunlu hale getirmişti. İdeolojik süreçlerin bu nedenlerle önemli bir etkinlik alanı kazanması, sınıfın toplumsal özneliği ile siyasal özneliği arasında varolan açıyı daha da büyütmüştür. Bir yanda bunlar olurken, diğer yanda komünist partilerin örgütlenmesi, sosyalist ideolojinin daha da olgunlaşması, marksizmin aydınları etkilemesi vs. durumlar olmaktaydı. Sosyalist hareketle işçi sınıfı arasında tarihsel olarak oluşan açıyı kabaca böyle açıklayabiliriz.

Marx'ta nüvelerini gördüğümüz "eşitsiz gelişme" yasası, Lenin'de politik bir yetkinleştirmeye tabi tutulmuştur. Dolayısıyla Lenin'in sınıf-bilinçlilik biçimleri ile sosyalist hareket arasındaki ilişkileri çözümlemesine eşitsiz gelişme yasası damgasını vurmuştur.

Bilinç kategorizasyonu sorununa geçmeden önce, Lenin'in ideolojiye yaklaşımına kısaca değinebiliriz. Bilindiği gibi Lenin'de "ideoloji" olumlu bir misyona sahiptir. İdeolojik mücadeleyi önemsemesi, dışarıdan bilinç formülasyonu böylesi bir olumluluğun izlerini taşır. Yeri gelmişken siyasal ve ideolojik olana öznel olarak çubuk bükmesinin yeni solun son demi söylemcilikle net bir mesafeye sahip olduğunu belirtmek gerekir. Sınıfı "söylemle" inşa etmek, özneyi konumlandırmak gibi argümanların temel sorunu ideolojinin ayaklarını yerden kesmek olmuştur. Her şeyin ideoloji olduğunu söylemek yöntemsel olarak ideolojinin sonu demekle aynıdır. Zaten bu söylemlerin tarihsel olarak çakışmaları da bir rastlantı olamaz. Neticede Lenin'in ayrıcalıklı ve üstün yanı ideolojiyi önemserken bunu nesnel saikleriyle sürekli bir ilişkiye tabi tutmasıdır. Tam da burada "dışarıdan bilinç" tartışmaları önem kazanmaktadır. Öncelikle dışarıdan bilinç aktarmanın esas nedenleri sınıf-içi eşitsizlikler ve ideolojik hegemonyanın varlığı olarak görülmelidir. "Dışarıdan" oluşu ideolojik mücadelenin hem mekanına hem de öznesine ilişkin bir vurgudur. "İktisadi savaşımın dışından" olması, politik olarak emek-sürecinin kısıtlılığına vurgu yaparken, mekanın "bütün sınıflar arasındaki karşılıklı ilişkiler alanı" olarak tanımlanması önemlidir. Bunun, iktisadi alanda sınırlı-parçalı olarak yürümekte olan sınıf mücadelesinin bütünleştirilmesi ve iktidar perspektifiyle genişletilmesi şeklinde yorumlanması gerekir. Dışarıdan bilinç aktaranın sınıfın dışından özneler olması, meşruiyetini sınıf ile sosyalist hareket arasındaki açıdan alır. Bu bağlamda sosyalistlere ve partiye özel bir misyon biçilmektedir.

Dışarıdan bilinç argümanına en sert eleştiriyi Rosa Luxemburg yapmıştır. Dinleyelim: "Nihayet sahnede tarihin daha da 'meşru' bir çocuğunun belirdiğini görüyoruz-Rus işçi hareketi... Ama Rus devrimci egosu yine buradadır! Başının üzerinde bir dönüş yaparak bir kez daha kendisini tarihin tam yetkili direktörü olarak ilan ediyor bu kez Ekselansları Rusya Sosyal Demokrat Partisi'nin Merkez Komitesi ünvanı ile... Çevik akrobat, günümüzde direktör rolüne layık olan yegane 'özne'nin işçi sınıfının kollektif 'özne'si olduğunu kavramayı başaramıyor. İşçi sınıfı hata yapma ve tarihin diyalektiği içinde öğrenme hakkını talep eder... Gelin açık konuşalım. Tarihsel olarak, gerçek bir devrimci hareketin işleyeceği hatalar, en zeki Merkez Komitesi'nin yanılmazlığından sınırsız ölçüde daha verimlidir."(3) Luxemburg, Lenin'i –özelde *Ne Yapmalı*'sını- partinin öncülüğünü sınıfın özneliğine ikame etmekle, volontarizmle suçluyor. Kendi önerisi ise "devrimci kendiliğindencilik" olmuştur. Lenin-Luxemburg polemiğinde tarihsel arkaplan

mutlaka gözönünde tutulmalıdır. Luxemburg'un Almanya'daki parti deneyimi, Almanya'da örgütlü ve muazzam güçlü bir sınıf hareketiyle karşılaşması vs düşünülmelidir. Ancak böylesi bir anlama çabası bile günümüze en azından bu konuda ciddi bir miras bırakamayacaktır. Diğer yandan John Molyneux'ün yaptığı gibi "dışarıdan bilincin" genç Lenin artı Kautsky formülü olduğunu iddia etmenin, üstelik bunu Marx'ın sözleriyle süslemenin yalnızca "entelektüel hafiflik" olduğunu düşünüyorum. Tarih bize, "devrimci kendiliğindenciliği" sorgulama ve eleştirme imkanı vermiştir.

Lenin'in *Ne Yapmalı*'da çoğu kez örgüte, öncüye, dışarıdan bilince vurgu yapmış olması kendiliğindenci ideolojiyle savaşmak içindir. Lenin kendiliğinden hareketleri küçümsememiş, aksine müdahale olanağı ve zorunluluğu yarattığı için önemsemiştir.

"Dışarıdan bilinç" argümanındaki ideolojik mücadelenin öznesine ve mekanına ilişkin vurguların mutlaka sınıfın bilinçlilik biçimleriyle ilişkilendirilmesi gereklidir. Bu bağlamda sınıf-bilinç-ideoloji meselesinin kuramsal arkaplanında geriye değinilmesi gereken iki düzlem kalıyor.

Birinci düzlem: Bilinçlilik biçimleri ve kategorizasyon sorunu

Bilindiği gibi Lenin'de sendikal bilinç-siyasal sınıf bilinci şeklinde bir kategorizasyon mevcut. Siyasal sınıf bilincinin sınıfa "dışarıdan" aktarılması ve sendikal bilincin kendiliğinden niteliği iki yönüyle tartışılabilir. Birincisi sınıfın bilinçlilik biçimleri bu sade kategorizasyona tatbik edilebilir mi? Yani sendikal bilinç- siyasal bilinç ikiliği yeterince kapsayıcı mıdır? İkincisi kapitalizmde ekonomik olanla politik olan arasındaki ilişki, bilinç biçimleriyle nasıl ilişkilendirilmelidir?

Lenin'in kategorizasyonu dönemin toplumsal –siyasal koşulları düşünüldüğünde ara bilinç formlarını, kaygan-geçici girdileri vs. reddetmemektedir. Örneğin kültürel motifler sendikal bilincin oluşumunda ya da bunu aşıp siyasal bilincin oluşumunda özel bir role sahip değildir. Belki o dönem için olumlu bir "sınıf kültüründen" bahsedilebilir. Ama günümüzün kültürel-ideolojik çeşnisi düşünüldüğünde R. Hyman'ın belirttiği gibi bu ikilik bugünün "ara ideolojilerine" yer vermez. 20. yüzyılın başlarında işçi sınıfının kendi çıkarına uygun ideolojilere ulaşması günümüze göre daha kolaydı. 20.yüzyılın sonunda ise ideolojik-kültürel ortam, sert ve sistematik ideolojilerin gündelikleşmiş esnek varyantlarıyla, metaya sızan ideolojik vericileriyle vs. sınıf(ın) bilincini soğurmakta, yönünü saptırmakta, kendi çıkarlarıyla uygunsuz reflekslere yöneltmektedir. Sonuçta Lenin'in sendikal bilinç-siyasal bilinç ikilisi bugün için kullanışlı değildir. Çulhaoğlu'nun tanımladığı biçimiyle sendikal-siyasal bilinç ve devrimci sınıf bilinci ikiliği daha kullanışlı olacaktır. Şöyle ki; "(...) sendikal-siyasal bilinç alanı, farklı bilinçlilik durumlarını barındırma anlamında çok daha geniştir. Dar anlamda ekonomik bilinçten sınıf bilincine, uyuşmazlık ya da çatışma bilincinden siyasal bilincin gündelik formlarına kadar değişik bir çok bilinçlilik durumu sendikal-siyasal bilinç alanına girer. Burada özellikle evre ya da aşama değil de durum diyorum. Çünkü bu alandaki bilinçlilik durumlarının saflığı ve kalıcılığı olamaz; herbiri aynı alandaki başka bilinç durumlarına geçiş nüvesi taşır. Doğrusal bir gelişme söz konusu değildir. Herbiri, ileriye ve geriye doğru birbirlerine dönüşebilir. Buna karşılık devrimci sınıf bilinci, doğrusal bir

gelişmenin nihai noktası değil, bir sıçrama, bir kopuştur. Diğer bilinçlilik durumlarına hiç dönüşmeyecek tek bilinçlilik durumu budur."(4)

Siyasal sınıf bilinci ve sendikal bilinç kategorizasyonunun tartışılan ikinci boyutu şöyle değerlendirilebilir: Kapitalist sistem hegemonyasını ekonomik olanla politik olan arasındaki biçimsel ayrıma dayandırır. Sistemin özünde ise ekonomi ile politika kaynaşmıştır. Tartışılan bu hegemonik ideolojinin Lenin'in tasnifine nüfuz edip etmediğidir. *Ne Yapmalı*'daki polemikleri özgün politik koşullarından ayrı düşünemeyiz. Lenin ekonomik olanla politik olan arasında bir ayrım öne sürmemiştir. Dönemin politik atmosferinde örneğin ekonomistlerin "iktisadi savaşımın kendisine siyasal bir nitelik kazandırmak" türünden önermeleri söz konusuydu. Diğer yandan Lenin'in karşısında "bir rubleye bir kopek katmanın her türlü sosyalizmden ve siyasetten daha değerli" olduğunu iddia edenler vardı. Polemik düzleminde ekonomi-politika ayrımını kabul edenler önsel olarak vardır. Lenin'de sendikal bilinç, veri alınan, üzerinde uğraşılması gereken bilinçtir, politiktir. Dolayısıyla Lenin'in kategorizasyonu, kapitalizmin görünümüne içkinleşmiş yanılsamaları bilinç biçimleriyle ilişkilendirir ama kuramsal arkaplanı "ekonomik" olanla "politik"olan arasındaki ayrımı reddeder.

İkinci düzlem: Sınıf bilinci ve sınıf oluşumu

Sınıf bilinci kavramının tanımlanmasında gereksiz savrulmalara uğramamak için bir tespitle başlanabilir: Sınıf bilinci kavramını, tek tek sınıf üyelerinin bilinçlerini aşan bir soyutlamayla ele almak gerekir. Bu soyutlamayla kavram bütünsellik ve determinizm kazanacaktır. Marx'ta bu vurgu oldukça nettir. Lukacs'ta da sınıf bilinci kavramı aynı vurgunun izleyicisi olmuştur. Lukacs'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nde uzun uzadıya tartıştığı bilinç sorununa konumuz bağlamında kısaca bakabiliriz.

İdeolojinin ve onunla ilişkili olarak bilincin Lukacs'ta ikili bir anlamı vardır. Bazı fikirler ya da bilinç biçimleri –olumsuz anlamıyla– daha ideolojiktir. Lukacs'taki bütünlük kavramı, ideoloji sorunsalında merkezi bir öneme sahiptir. Bu nedenle burjuvazinin sınıf bilincini "sahte" ve daha ideolojik kılan onun nesnel sınıfsal konumudur. Bu olumsuz "sahte" bilincin antitezi proletaryanın özbilincidir (özbilinç kavramı Hegel'de de vardır: öznenin mutlak bilinç olması, ama tarihsel hareketinden ötürü farklı biçimlere bürünmesi...) Lukacs'ta sınıf bilincinin her türü ideolojik kabul edilir ve olumlu-olumsuz, sahte-gerçek gibi bir dizi antagonist ikilik hep vardır. Lukacs'ın esas sorunu, meta fetişizminde metalara üretildikleri anda yapışıveren ideolojik öğeyi kendi kuramında farklı bir bağlama yerleştirmesidir. Lukacs'ta Eagleton'ın belirttiği gibi "proletarya asli meta örneği olduğundan hayatta kalabilmek için emek-gücünü satmak zorunda bırakıldığından meta fetişizmi üzerine kurulu bir toplumsal düzenin özü açık olarak görülebilir ve bu nedenle proletaryanın özbilinci deyim yerindeyse meta biçiminin kendinin farkına varması ve bu edimiyle kendini aşmasıdır."(5) Proletarya öz olunca görünüşteki pek çok bilinç de (psikolojik, şeyleşmiş, devrimci vs.) öznenin tarihsel hareketi içinde büründüğü değişik biçimler olacaktır. Mesele artık yalnızca sınıfın kendinin farkına varmasıdır. Eşik bu "ideolojik olgunluğa" ulaşılınca atlanacaktır. Dinleyelim: "Kapitalizmin sonunda varacağı kaçınılmaz ekonomi bunalımı gelip

çattığında devrimin (ve onunla birlikte insanlığın) kaderi proletaryanın ideolojik olgunluğuna, onun sınıf bilincine bağlı kalıyor."(6) Bunun tümüyle sorunlu olduğunu düşünüyorum.

Kuramının kimi bölümlerine doğrudan nüfuz eden Hegel idealizmine karşın Lukacs'ın sınıf bilinci kavramında yetkinleştirdiği anlamlı vurgu bütünden harekettir. Callinicos *Tarih Yapmak*'ta Lukacs'ın bu bütünlük anlayışını, sınıfları birey-üstü tanımlamayacağı iddiası ile eleştirir. Bu eleştiri sınıfın aynı zamanda tarihsel bir ilişki olarak tanımlanmasını karşısına almaktadır. Callinicos'un sınıf bilincine ilişkin anlamlı vurgusu, sınıf bilincinin sınıfın nesnel özelliği olarak kabul edilmemesi gerektiği tespitindedir. Şimdi sınıf bilincinin ne olduğuna ve sınıfla nasıl ilişkilendirilmesi gerektiğine değinebiliriz. Bence sınıf bilinci kavramı iki düzeyde tanımlanabilir. Birinci düzeyi – Lukacs'ın tanımıyla örtüşen biçimde- nesnel sınıf çıkarlarıyla uyumlu bilinç biçimleridir. Oluşma mekanı üretim ilişkileriyle sınırlı, biçimi itibarıyla net, evrensel olarak benzeşen, akılcı gördüğümüz, tanımlanmış bilinç formlarıdır. Sınıf aidiyetinin ve çatışmacı bilinç nüvelerinin en bilindik biçimlerini buna dahil edebiliriz. İkinci düzey ise - E.P.Thompson'ın tanımıyla temas noktaları var- birinci düzeyle ilişkilendirilebilen, bununla birlikte daha 'fazla ulus-devlet ölçekli özgünlükleri barındırabilen, somut çeşitliliklere olanak tanıyan, geleneklerle, deneyimlerle ve değer sistemleriyle eklemlenmiş bilinç biçimlerini kapsıyor. Bu haliyle birinci düzey sınıf bilincinin net sınırlarını belirler. İkinci düzey bu sınırlara farklı mesafelerde ve bürünümlerde yaklaşan bilinç biçimlerini anlatır. Sonuçta sınıf bilinci dediğimizde sınıfın nesnel olarak sahip olduğu bir şeyi anlamıyoruz. Sınıf bilinci kavramı sınıfla bir zorunluluk ilişkisi içinde değildir. Sınıf ile sınıf bilincini ilişkilendirebileceğimiz ana kavram sınıf oluşumudur. Sınıf oluşumu kavramıyla, sınıf mücadelesini etkileyen, belirleyen sınıf içi ilişkilerin, hem nesnel hem de kimlik-kültür ve ideoloji düzlemleriyle kaynaşmış devinimini kastediyorum. Dolayısıyla sınıf bilinci sınıf oluşumunun bir parametresidir.

Sınıf nesnel, antagonist ve tarihsel bir *ilişki* iken, sınıf oluşumu bu ilişkinin belli bir toplumsal formasyondaki *devinimidir*. Sınıf bilinci ise farklı biçimleriyle bu devinime içseldir. Sınıf bilincini herhangi bir dolayım olmaksızın sınıfla ilişkilendirmek ya da sınıfa önsel olarak belirli bir bilinç atfetmek (sınıfın kurucu unsuru sınıf bilincidir gibi) politik olarak epey sakıncalıdır. Giddens'ın sınıf bilinci tanımlamalarında tam da böylesi bir sakıncadan bahsedilebilir. Giddens *İleri Toplumların Sınıf Yapısı* adlı kitabında, sınıf bilincini üç düzeye ayırır: sınıf kimliği bilinci, çatışma bilinci ve devrimci sınıf bilinci. Bu üç bilincin düzeyler olarak görülmesi esaslı bir sorun olmakla birlikte –bilinç lineer bir gelişme gibi görülemez- daha vahimi bunların belirli sınıf "konumlarına" adeta yamanmasıdır. Giddens sınıf yapılaşması teorisinde pazar kapasitelerine göre üç sınıf konumu tespit eder. Sonrada örneğin çatışma bilincini işçi sınıfının orta sınıfa yönelik bilinci olarak kabul eder. Buna en iyimser yorum, aşırı bir ekonomik determinizm olacaktır.

Ara Sonuçlar

İdeoloji-bilinç sorunsalına ilişkin yapılan bu kuramsal tartışmayı devam ettirmek mümkün ama gerekli değildir. Gerideki geniş alan mücadelenin praksisi ile çözümlenebilecektir.

Nasıl bir mücadele olanaklıdır? Evet, sınıfın hareket içinde bilinçleneceği doğrudur. Ama sınıfın siyasal özneliği ile toplumsal özneliği arasında günümüzde büyük oranda ideolojik süreçlerle kuşatılan bir açı da mevcut. Sınıfın hareketlenmesini, nesnel sınıf çıkarına uygun refleksler göstermesini engelleyen ideolojik hegemonya, ideolojik mücadeleyi vazgeçilmez hale getirmiştir. Bununla birlikte ideolojik mücadele, kapitalizm koşullarında sosyalist bir ideolojik hegemonya oluşturmak gibi irrasyonel bir tasavvur değilse, verili ideolojik motiflerin kullanılmasını önüne koymalıdır. Toplumdaki ideolojik hegemonya, eşitsiz güç-iktidar ilişkilerinden dolayı büyük oranda düzen yanlısıdır. Ama onun hegemonik niteliği, onu, hegemonik olabilmek için verdiği mücadele, esasen, potansiyel olarak düzen karşıtı olabilecek sınırlı sayıda motifi içselleştirmeye zorlar. Sosyalistlerin tarihsel görevi, kendi sosyalist ideolojilerinin bütünlüğünü bozmaksızın bu motifleri belli dolayımlarla sınıfa aktarmak olmalıdır.

Günümüzün ideolojik-kültürel ortamı, ideolojik mücadelenin önemini daha da arttırmaktadır. Sınıf hareketini önceleyen toplumsal, ideolojik-kültürel koşullar belirli sınırlılıklarla da olsa sınıf hareketinin niteliksel olarak sıçrama olanağını etkiler. İdeolojik mücadelenin sosyalistlerin tarihsel görevi olmasının reel temeli de budur.

İdeolojik mücadelenin önemi artarken, giderek mücadele koşulları daha da eşitsiz gelişmektedir. Bunun nedeni, ideoloji ile kültür arasında bir mesafe daralmasının yaşanıyor oluşudur. İdeoloji kültüre, kültür ideolojiye nüfuz etmektedir. Kültürel alanın hızla ideolojikleşmesi, gündelik yaşamın ideolojik hegemonyaya tabiyetini artırmaktadır. Yaşamın kültürel-nesnel öğelerine, metaya yapışan ideolojik anlamlarla savaşmak elbette daha güçtür. Buna karşın sınıfın verili ideolojik ortamdaki kimi öğelerle nesnel bir çelişkiye düşmesi de kaçınılmazdır (örneğin; ifrada vardırılmış bireycilik teması). Bu, sosyalistleri verili ideolojik-kültürel ortamın tek tek öğelerini didiklemekten kurtaracaktır.

Bize düşen kapsayıcı sol-ideolojik motifleri öne çıkarmak olmalıdır.

İdeolojik-kültürel süreçler ekseninde Türkiye'ye panaromik bir bakış

Yukarıda değindiğimiz ideoloji ile kültür arasındaki mesafenin daralması olgusunu, Türkiye bağlamında açmaya çalışalım. Bu olgunun ortaya çıkışında temel itkinin küreselleşme süreci olduğunu düşünüyorum. Türkiye de bu sürece eklemlenmenin kimi özgünlüklerini barındırmaktadır. Küreselleşme sürecinin, sermaye birikim biçiminden devletin yapılanmasına, oradan siyasal partilerin konumlanışlarına uzanan yeni bir modeli dayatması 80'li yıllara uzanmaktadır. Bu bağlamda uygulamaya konulan ihracata dayalı sanayileşme/gelişme modeli toplumsal ölçekte pek çok şeyi değiştirmiştir. Yeni sermaye birikim biçimine uygun olarak sınıf yapısı –ki bununla sınıfların karşılıklı konumlanışlarını kastediyorum- yeni bir biçime, bunun belirleyiciliğiyle sınıf oluşumu farklılaşan süreçlere tabi olmuştur. Tüm bunlar sınıf mücadelesinin farklı bir seyir

izlemesinde belirleyici rol oynamıştır. Reel ücretlerin dramatik biçimde düşürülmesi, esnek istihdam, sendikasızlaştırma, sosyal devletin tasfiyesi gibi olgularla somutlaşan süreç, esasında tüm dünyada benzer biçimlerde yaşanmıştır. Bu sancılı sürecin yoğun bir ideolojik bombardımanla karşılanması da diğer bir benzerlik olarak ortaya çıkmıştı.

İdeoloji-kültür yakınlaşmasının Türkiye'deki özgünlüklerini 80'. öncesi koşullara bakarak değerlendirebiliriz. 80'öncesindeki iç pazar doygunluğunu hedefleyen (ithal ikameci) sermaye birikim biçimi, sınıf yapısını gelişmiş kapitalist ülkelerdeki gibi görece uzlaşmacı bir niteliğe büründürmemiştir. Çok partili sisteme geçişten 80'lere kadar ki kısa zaman diliminde hızlı bir sınıf oluşumu süreci yaşanmıştı. Sosyalist hareketin gelişmesi de bu süreci düzen adına epey sancılı hale getirmişti. Dolayısıyla Türkiye'de örneğin Avrupa'daki gibi çatışmayı kurumsallaştıran, düzen-içileştiren bir eğilim yoktu. Tam tersine kentlerde giderek ağırlığı artan işçi sınıfı eylemle, hareketle, direnişle yeni tanışıyordu. Sınıf mücadelesindeki bu farklılık, 80'sonrası toplumsal ideolojik-kültürel özgünlüklerini anlamak açısından temel dinamiktir. Çok partili sisteme geçiş, siyasal partilerin ortaya çıkışı, popülist siyaset yapmaları, politsazyonun yükselmesi vb. olgular 80'öncesinin diğer özgün yanlarını oluşturuyor. Yine aynı dönem için dikkate değer bir diğer durum, ne tüketim kültüründen, ne kitle kültüründen, ne de Adorno'nun "kültür endüstrisi ürünleri" diyebileceği olgulardan Türkiye için bahsedilemez oluşudur (T.W.Adorno'nun " Culture Industry Reconsidered" denemesi Almanya'da 1967 yılında yayımlanmıştı).

Sonuçta 80'öncesinde egemen ideoloji popülizm dolayımıyla düzen siyasetine sürekli nüfuz etmiş ve siyasal partilerle kitleler arasında egemen ideolojinin devamlı yeniden üretildiği bütünlüklü bir ideolojik ortam şekillenmişti. 1980'lerle birlikte küreselleşme sürecine neo-liberal politikalarla eklemlenen düzen siyaseti, popülizm yapma olanağını kaybetmiştir. Bu durum egemen ideolojinin temel motiflerinin -kemalizm, milliyetçilik, dincilik vs.- dağılmasına neden olmuştur. Tüm bu motifleri bir arada tutan popülizm artık olmadığından, dağılan motiflerin daha da katılaşması ya da postmodernizm bağlamlı kitle kültürüyle eklemlenmeleri kaçınılmaz olmuştur.

Bugün yaşanan gündelik hayatın hızla kültürelleşmesi, kültürel patlama, kültürel öğelerin ideolojik etkiler yaratması gibi olguların geçmişin kültürel-ideolojik atmosferiyle süreklilik-farklılık ilişkisi içinde değerlendirilmesi gereklidir. Kaba hatlarıyla da olsa böyle bir değerlendirme bizi kültürel kinizmden ideolojik hegemonya mutlakçılığından kurtaracaktır. Bu nedenle önce genel hatlarıyla Türkiye'de kuruluş döneminden günümüze kadar ki kültürel ve ideolojik süreçlere değinmek gereklidir.

Kuruluştan 80'lere...

Türkiye'de kuruluş döneminin kültürel süreçlerine ilişkin tespitler çoğunlukla modernizm sorunları eksenine yerleştirilmektedir. Geç modernizmin sorunlarını kültürel yapıyla açıklama eğilimi epey yaygındır. Doğu-batı, modern-geleneksel gibi pek çok ikilik bu anlamda öne sürülür. Bu eğilim, modernizasyon sürecinin nesnel ve öznel siyasal koordinatları ayrıntılandırılarak eleştirilebilir. Burada böylesi zor bir işe girişmeyeceğim. Kuşkusuz uzun teorik tartışmalardan daha sevimli olan romanlara kültürel süreçleri

anlamak için bakabiliriz. Önce bir açıklama; romanların kültür incelemeleri açısından özel bir yere sahip olduğunu düşünüyorum. Özellikle de Türkiye gibi ülkeler için bu daha da doğrudur. Bizde daha çok roman yazarını teslim alan "gelişkin birey" kurguları değil, toplumsal-sınıfsal ilişkilerden süzülmüş kültürel tiplerdir. Bu bağlamda kuruluş dönemindeki romanlara baktığımızda "diyebiliriz ki romandaki çatışma temelde, çoğu kez (...) eski kafa/yeni kafa, idealist/materyalist, gelenekçi/batıcı, hoca/öğretmen, milliyetçi/kozmopolit, İstanbul yakası/Beyoğlu yakası, mahalle/apartman, alaturka toplantı/balo gibi türlü karşıtlıklar biçiminde somutlaşır."(7) Bu ikiliklerin neyi temsil ettiklerini belirtmek gerekir. Romanlarda batılı modern tipler züppeliği, para hırsını, maddiyatı, israf ve rehaveti temsil eder. Esas önemlisi batılı tiplerin ya da batı hevesli tiplerin zengin insanlar olmasıdır. Doğulu-geleneksel tipler arkaizmi, perhizi, tutumlu ve çalışkan olmayı, acıyı, boş inancı vs. ama sonuçta yoksul insanları temsil eder. Kısacası dönemin kültürel normları siyasal- sınıfsal sancıların dili olmaktadır.

Türkiye'deki kültürel-ideolojik süreçlerin kuruluş-oturma dönemini 20.yy'ın başlarından 1950'lere kadar uzatabiliriz. Bu dönemde ideolojik ortamın hakim öğeleri korporatizm, popülizm-halkçılık, Atatürkçülük, milliyetçilik, dayanışmacılık vb'dir. Kültürel alanda modern-geleneksel ikiliğinin nasıl bir eklemlenmeyle, sentezle ya da yeniden üretmeyle sonuçlanacağını büyük oranda ideolojik hegemonyanın belirtik öğeleri belirlemiştir. Örneğin korporatizmdeki "sınıfsız ve yoksul ulus" vurgusu, kültürel motifler olarak dayanışmanın, çalışmanın, perhizin belirleyicisidir. A. Oktay 1923-50 yılları arasındaki magazin dergilerinde mütevaziliğin, perhizciliğin ciddi biçimde hegemonik öğeler olduğunu gösteriyor: "(1923 Yedigün dergisi –E.D.) ... Stalin uzun bir masanın önünde oturarak çalışır, yemeklerinin çoğunu da bu masa üzerinde yer. Odasının mefruşatı, bir takım sandalyadan ve Karl Marx'ın bir portresinden ibarettir... Bir aralık muazzam bir konakta yaşayan Stalin, Gorki'deki küçük evini aldıktan ve orada basit bir amele gibi yaşamaya başladıktan sonra o muazzam konağı feda etmişti... Stalin pek basit yemeklerden hoşlanır. Öğle yemekleri ekseriye sebze çorbası ile bir et parçasıdır."(8) Aynı dergide Hitler ve Mussolini'nin de nasıl çalışkan ve mütevazi oldukları anlatılmaktadır. Kuruluş dönemindeki egemen ideoloji ve popüler kültür bu motiflerle düşünülmelidir.

Türkiye'nin geç modernizasyon yaşayan bir ülke olması, ideolojik-kültürel formasyonunu önemli ölçüde belirlemiştir. Sınıflar modernizasyon sürecinin önemli özneleri olamamışlardır. Yönetici seçkinlerin ise tam da "gecikmişliğin bilgisiyle" hareket ettiklerini kaydetmek gerekir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde modernizm, sınıfların uzunca bir özgürleşme, geleneksel olanın sorgulanması, bireyleşme gibi olumluluklar yaşamalarını olanaklı kılmıştır. Bizdeki "birey olamama" durumunun sınıf kimliğinin gelişememesinde, sınıfları dikey olarak kesen bir "ortalama" tip oluşumunda etkileri olduğu söylenebilir. Korporatizmin "toplumsal bütünlük" vurgusu böylesi süreçlerle uyum sağlamıştır. 80' sonrasında kültürel-ideolojik atmosferin bazı farklılaşmalara yol açmasını bir yana koyarsak, Türkiye'de insanların çoğunlukla devlete ve topluma bağlı oluşu, birbirine benzemeye gayret etmesi, farklılıktan korkması, kapsayıcı güçlü olana dönük güven duyma vs. hepsi tarihsel birikimdir. Bu birikimin temel nedenleri de (kuruluştaki) modernizasyon sürecinde aranmalıdır.

1950 sonrasından 80'lere kadar ideolojik-kültürel ortamın şekillenmesinde belirleyici olan, sınıf oluşumu sürecinin hızlanmasının, toplumun siyasallaşmasıyla eşzamanlı olarak gelişmesidir. Başka bir ifadeyle, sınıfın toplumsal özneliğinin giderek daha belirginleşmesi ile siyasal partilerin ortaya çıkışı, popülizm gibi olgularla toplumun bütün olarak siyasallaşması aynı zaman dilimine sıkışıyor. Böylece ideolojik-kültürel süreçlerle, siyasal-sınıfsal devinim artık daha fazla temas noktası yakalıyor. Kuruluş dönemindeki hegemonik öğeler bu dönemde de önemli ölçüde süreklilik gösteriyor. Dönemin ideolojik hegemonyasında yine korporatizm vardır. Bu kez sınıfları tanıyan, ama yine uzlaşmayı-bütünlüğü öne çıkran bir korporatizm. Buna karşın sol-sosyalist hareketin güçlenmesi, ideolojik hegemonyada kimi gedikler açabilmiştir. 60'lı yılların görece özgürlük ortamı, sosyalist ideolojinin güçlenmesi vs. kültürel-ideolojik yapıda olumlu duyarlılık öğelerini pekiştirmiştir. 80'li yılların postmodernizm bağlamlı kitle kültürü, depolitizasyon süreci tam da böylesi bir birikimin üzerine binmiştir. Popüler kültürdeki toplumcu, adaletçi, mütevazi, çalışmayı yücelten, dayanışmacı vb. unsurlar önemli ölçüde dağılmıştır ya da farklı bir bağlama oturmuştur.

80'li yıllar ve günümüz...

80'li yıllarla birlikte düzen siyaseti-popülizm-egemen ideoloji ilişkisinin değiştiğini ve neticede egemen ideolojinin temel motiflerinin dağıldığını daha önce belirtmiştim. Egemen ideolojinin kamuculuk, devlete güven, naif eşitlikçilik, kemalizm, milliyetçilik ve dincilik gibi temel motifleri dağılmıştır da ne olmuştur? Bu sorunun takip edilmesi kültür ile ideoloji yakınlaşmasının hangi somut biçimlerde geliştiğini bize gösterecektir. O halde bu motiflere tek tek bakmakta yarar var.

Kamuculuk, egemen ideolojinin dağılan motifleri arasında yokolmaya yüz tutmuş tek motiftir. Sol adına olumlu bir niteliği olan "kamuculuk" motifinin deformasyona uğraması epey bir zaman dilimine yayılmıştır. 1985-95 yılları arasında düzen yoğun ideolojik bombardımanıyla bu süreçten muzaffer çıkmıştır. Meselenin gerisinde temel olarak sosyal devletin tasfiyesi, liberalizm, sermaye girişimciliğinin yüceltilmesi vardır. "Kamuculukla" "devlete güvenme" arasında 80'öncesi birbirini besleyen, bakışımlı bir ilişki söz konusuydu. 80'sonrası özelleştirmelerle somut biçimde açığa çıkan, kamucu duyarlılığın liberal devlet eleştirisiyle yok edilmesi çabası kamuculuk-devlete güvenme ikiliğini sarsmıştır. Bu sürecin sonunda "devlete güvenme" yine diri kalmış, ama "kamuculuk" ciddi biçimde geri püskürtülmüştür. Bunu biraz devlet geleneği bağlamında açabiliriz. Türkiye'de insanların devlete güvendiğini, inandığını tarihsel sürekliliğiyle gözlemleyebiliyoruz. Kamuculuk ise iktisadi yönelimlerin gereği olarak oluşmuş ve bu anlamda devlete güvenmekten farklı olarak devlete biçilen misyonla ilişkilenmiştir. Türkiye'de kuruluş döneminin hegemonik ideolojisinin otoriter korporatizm olduğu söylenmişti. Bu ideoloji ile bizim insanımızda "birey olamama" esprisiyle de ilişkili olarak varolan "kendi dışındaki kapsayıcı-güç kurumlarına/öbeklerine yönelik ilgi" verimli bir diyalog yakalamıştır. Bu diyaloğun bir tarafında yoksul, sınıfsız, bütünleşmiş ulus motifi varken, diğer tarafında da sorgulama, özgürleşme, bireyleşme fırsatını tarihsel olarak kaçırmış, kendilerini özne olarak ortaya koyamamış, bu nedenle de özgüven

sorunu olan, yine bu nedenle dışarıdan müdahaleye, yönlendirmeye, kapsanmaya çok açık insanlar vardır. Bu durum devlete duyulan güvenin tarihsel saiklerini göstermektedir. Sonrasında çok partili sisteme geçişle bu kez korporatizmin popülist versiyonu gündeme gelmiştir. Bunun anlamı sınıfların tanınması ama karşılıklı dayanışma, bütünleşme vurgusunun bunu eritmesidir. Ama bu ideoloji emekçilerde "sınıf aidiyeti" bilincinin yerleşmesine engel olamamıştır. Sınıfın fiziksel ve ideolojik olarak güçlenmesi devlet eleştirisini olanaklı hale getirmiştir. Ne var ki 12 Mart gibi bir müdahale, bununla birlikte 70'li yılların sınıftan kopuk radikal eylemlilikleri – insanların zihninde üniversitelerde sağ/sol çatışması olarak kalan -, 12 Eylül despotizminin en azından başlangıç olarak sahiplenilmesine neden olmuştur. Yani 12 Eylül'ün hemen öncesinde kitlelerde yaygın bir "güç", "düzen" arayışı olduğu söylenebilir.

80' sonrası özelleştirmeler gündeme geldiğinde ideolojik hegemonyanın peşine düştüğü şey de devlete güvenmenin sorgulanması değil, devlete biçilen misyonların sorgulanması olmuştur. Şu nokta da dikkate değerdir: 1986 yılıyla başlayan özelleştirmeler dönemin ideolojik atmosferini gözeten çıkışlar olmuştur. Kamucu duyarlılık önceleri keskin bir liberal anti-devletçi söylemle karşılanmaya çalışılmış; 90'lı yıllarla birlikte böylesi sert söylemlere gerek kalmamıştır. Keza son yıllarda, televizyonlarda özelleştirme tartışmaları pek yapılmamaktadır (devlet dairelerinde "dantel ören memur" esprisi de artık iyice bayatlamıştır).

Sonuçta devlete biçilen misyonlar farklılaşırken, devlete duyulan güven asla zedelenmemiştir. Çeteler gündeme geldiğinde bile, devlet işin içinden daha itibarlı çıkmıştır. Ordunun "şeriat tehlikesini (!)" işaret etmesi, her siyasal krizde (hatta depremde bile) "28 Şubat kararları gereği" diye başlayan sözlü-fiili müdahalelerde bulunması gibi manipülasyonları elbette küçümsemiyorum. Ama insanlarda ne geçmişe dönük bir sorgulamanın, ne de geleceğe dönük bir güvensizliğin oluşmaması (bu arada "aydınlık için bir dakika karanlık" eylemlerinin 28 Şubat sürecine sonuç olarak eklemlendiğini teslim etmek gerekir) tam da korkuyu barındıran bir güç tapınmasıyla ilgilidir.

Konunun bir başka boyutu da, devletin daha da güçlenerek, itibar kazanarak çıkmasının küreselleşme sürecinin temel yönelimleriyle oldukça uyumlu gitmesidir. 80'sonrası hükümetlerin, siyasal partilerin yıpratılmasıyla devlet yücelticiliği atbaşı gitmiştir. Bu tabloya sonradan hızla dahil olan bir olgu da sivil toplumculuk olmuştur.

Egemen ideolojideki kamuculuk-devlete güven motifinin böylesi bir seyir izlemesi, ideoloji-kültür yakınlaşmasını dolaylı biçimde etkilemiştir. Örneğin "her şeyi devletten beklememeli" söylemi, gündelik yaşamda girişimciliğin kutsanması, rekabetin olumlanması, adaletsizliğin doğal karşılanması, "adalet hemen şimdi" diyen bir şiddet eğiliminin benimsenmesi vs. pek çok somut biçimiyle karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın yukarıda anlatılanlardan hareketle şu da söylenmelidir: Türkiye'de insanlar, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki atomizasyon sürecine potansiyel olarak dirençlidir. Devlete, güçlü olana dönük kapsanma arayışı insanların buhar gibi uçuşkan ideolojilere hiç de açık olmayacağını gösterir. Sosyalistlerin de bu nedenle devlet eleştirisini küreselleşme sürecinin sınıfa saldırı politikalarını deşifre etmek üzerine kurmaları gerekir. Bu tabloda naif demokrasi argümanlarına, insan hakları, "yurttaşlık" vs. söylemlerine yer yoktur.

Egemen ideolojideki kemalizm, milliyetçilik, dincilik motiflerinin dağılma sonrası serüvenleri kitle kültürüyle ciddi eklemlenmeleri barındırmıştır. 80' öncesi kemalizmin esasta egemen olan ideolojik bütünlükteki önemi bir tür nimet duygusuyla şekillenmişti. Egemen ideolojideki dağılma ve ideolojik yeniden yapılanmanın pek de mümkün olmayışı düzen adına ciddi bir sıkıntı oluşturmuştur. Zira Türkiye devleti özel ve tarihsel misyonları gereği, toplumu asgari bir ideolojik eksende buluşturma ihtiyacı duymuştur. Bir yandan da depolitizasyon sürecinin dağılmış ideolojik atmosferinde dinci ideoloji ciddi bir cazibe kazanmıştır. Kemalizmin hemen her tür kriz döneminde bir şekilde öne çıkarılması bu bağlamda düşünülmelidir. Düzenin paranoik biçimde bir çok tehlike bulup, ardından kemalizmi temcit pilavı gibi ısıtıp ısıtıp öne sürmesi, bu ideolojinin altının ciddi biçimde boşalmasına neden olmuştur. Tutunmak isteyen herkesin ve "her şeyin" kemalizmle yatıp kalktığı pek çok histerik dönem yaşanmıştır. Hatırlanacaktır; pop müzik starları Atatürkçülüklerini yarıştırıyorlardı. "Burak Kut'un en çok tanışmak istediği insan Atatürk'tü. Atatürk rozetinin öncülerinden Kenan Doğulu 'Bizler Atatürk çocuklarıyız. Bunu tüm hareketlerimizle, düşüncelerimizle beli etmemiz gerekir' diyordu. Anıtkabiri onsekizinci kez ziyaret etmeye hazırlanan Seden Gürel, 'en büyük tutkusunun Atatürk olduğunu' söylüyordu."(9) Gündelik yaşama Atatürk'lü klipler, rozetler, posterler vs. patlama şeklinde nüfuz etti. Kitle kültürü ideolojik etkileriyle her yerde hazır ve nazır olmasına karşın yarattığı sentezle etkileyiciliği tatmin edici değildir, süreklilik gösteremez, yüzer gezerdir.

80' sonrasında milliyetçilik ideolojisi önemli bir etkinlik kazandı. Milliyetçiliğin, kemalizmden ve dincilikten daha başarılı bir savrulma yaşadığı söylenebilir. Bu günümüzün küreselleşme süreciyle yakından bağlantılıdır. Günümüz toplumlarında görülen ideolojik eğilimlerle ciddi benzerliklere sahiptir. Nedenleri malum; küreselleşme sürecine neo-liberal politikalarla eklemlenme, sınıfa saldırı, dışa açılmanın kültürel hoşnutsuzlukları derinleştirmesi, Kürt sorunu-bölünme kaygısı, depolitizasyon sürecinin yarattığı sıkışmışlık, ideolojik bunalım vs.

Bugün yaşanan ideolojik atmosferin sürecin temel saikleri itibarıyla "küreselleşme milliyetçiliği" olarak nitelenmesi oldukça yerindedir. Ayrıca bu milliyetçi dalganın kitlelere tutunacak bir bütünlük, üstkimlik sunduğu da söylenebilir. Bu haliyle de küreselleşme milliyetçiliğinin, tekabüliyet anlamında korporatist ideolojinin "toplumsal bütünlük" kurgusuyla önemli temas noktaları vardır. Bunun bizim için önemi, sınıf bilincinin oluşumunu ciddi biçimde yavaşlatan korporatist ideolojinin yine ideolojik atmosfere nüfuz etmiş olmasıdır.

İdeoloji-kültür yakınlaşmasının en belirgin biçimleri tam da küreselleşme milliyetçiliği ile kitle kültürü arasında ortaya çıkıyor. Kozanoğlu'nun belirttiği gibi "(...) pop çağı kültürünün kimlik açgözlülüğünü iki olgu sarmalayabildi; merkezdeki kültürün malzeme kalabalığından olabildiğince çok çeşidi mutfaklarına taşıyabilen iki olgu çıktı: MHP-Ülkücü hareket ve pop müzik... MHP öylesine işlevli bir kimlik dağıtıyordu ki (...) ülkücü kimliği camiye ve kışlaya ayrıca stada, konsere ve yatağa 'serbest giriş' sağlıyordu Gereğinde Doğu'ya gereğinde Batı'ya çevrilebiliyor: Hoşgörü edebiyatında rakip tanımazken şiddet duygularının tatminine de imkan sağlıyordu ... Hem de ortalığın ait olunacak bir yer arayan gençlerle kaynadığı yıllarda. MHP, 'Türk' çocuklarına, önceden ait oldukları hemen her şeyi kabullenerek, hatta teşvik ederek çağrıda

bulunuyordu (...) popçu, ferdici, müslümcü, cuma namazlarını kaçırmayan, oruç bile tutmayan, çırak, öğrenci, gecekondu garibanı, lumpen, Bağdat caddesi fırlaması"(10)

Sosyalistler adına önemi olan, kitle kültürüyle sersemleşmiş milliyetçilik değildir. Esas sorunumuz gerek milliyetçiliğin, gerekse de dinciliğin küreselleşme sürecinin sınıfsal-siyasal sonuçlarına sert, katı ve belirtik motifleriyle nüfuz ediyor oluşudur. KOBİ'lerde, işsizlerin, emekçilerin içinde önemli bir etki alanı yakalamış olmalarıdır.

Türkiye ölçeğindeki ideoloji-kültür yakınlaşmasının, egemen ideoloji-kitle kültürü eklemlenmesi bağlamında açımladığımız bu bölümü, son olarak kitle kültürünün egemen ideolojiyle doğrudan ilişkilenmeksizin yarattığı ideolojik etkileri bakımından değinip, bitirebiliriz.

80'li yıllarla birlikte ortaya çıkan kültürel patlamada, piyasa rasyonalitesiyle belirlenen medyanın, kitle iletişim araçlarının rolü önemlidir. Özel hayatı kamulaştırması, toplumsal ifşaya çağrı, medyanın yapıbozumcu taktikleri, "değişim" şarlatanlığı, tüketimin ve mülkiyet tutkusunun kışkırtılması, bireycilik, hazcılık vs. vs. bir dizi kültürel-ideolojik motif bir anda gündelik yaşama girdi. Tüm bunların yeni olgular olarak nitelenmesi yanlış olmayacaktır.

Berna Moran 80'sonrası yazılmış romanların genel olarak "gerçeklikten kaçış" ve "biçimcilik" özelliklerini gösterdiğini belirtiyor. Bunları kitle kültürü ürünleri içinde genelleyebiliriz. "kitle kültürü bu bağlamda postmodernist ideolojik motifleri içerir. Özne-zaman-mekan parçalılığı, amaç yerine oyun (haz), yüzeyin (imaj) derinliğe hakimiyeti, belirsizliğin artışı, şizofren, yaratma yerine imha (tüketme), bütünsellik karşısında pastiş, 'öteki'nin keşfedilmesi, işlev değil kurgu (spekülasyon)...vs."(11)

Kitle kültürünün ideolojik etkilerine değinmeden önce, popüler kültürden farklı olarak kitle kültürünün nasıl bir eklemlenme ilişkisi içinde olduğunu belirtmek gerekir. Geç modernizasyon yaşayan pek çok ülke gibi Türkiye'de de sınıfların kendilerine özgü bir "sınıf kültürü" geliştirmeleri söz konusu olmamıştır. Ulus-devlet ortaklığında oluşmuş normatif konsensüsü temsil eden popüler kültür bu anlamda hem burjuvazinin hem de işçi sınıfının ortak kültürü olabilmiştir. Bununla birlikte 1980 öncesine kadar popüler kültürün adaletçi, çalışmayı yücelten, mütevazı, toplumcu, dayanışmacı vs. öğelerini alt sınıflar daha fazla içselleştirebilmişti. Kitle kültürünün oluşması sınıflar arasında varolan bu kısa kültürel mesafeyi büyük oranda tamamlamıştır. Kitle kültürü bu anlamda tam da "ortalamayı" temsil etmektedir. Kitleler benzer bir kültürel atmosferi solumaktadır. Sınıfsal realite ise bu kültürel atmosferi yalnızca solumakla mı kalınacağını belirlemektedir. Örneğin zengin bir ailenin "yaşam biçimini" her ayrıntısıyla gösteren sıradan bir film, emekçilerde tüketme isteğini, mülkiyet tutkusunu kışkırtabilir. Burada önemli olan pek çok kültürel motifle bezenmiş bu etkinin kendisidir. Bu etkiden sonraki tüketme edimi tümüyle sınıfsal gerçekliğe bağlıdır. Anlatılmak istenen biraz şu tespite benziyor: "Yuppie tipinin önemi, sayısal büyüklüğünden gelmez. Onu önemli kılan, toplumun geniş bir kesiminin özlemlerini gerçekleştirmiş kişi olmasıdır. Sıfır başarının sembolüdür. Yuppielik mertebesine gelmeyenler kendilerini elden geldiğince ona benzetmeye çalışırlar. Yuppienin becerilerini elde etmenin mücadelesini verir, onun tükettiğini tüketmenin, gittiği mekanları keşfetmenin gayreti içine girerler."(12) burada "ortalama" vitrindeki yuppie tipolojisinin etkisiyle oluşuyor.

Son olarak kitle kültürünün sınıf kapasitesine ve sınıf bilincinin oluşumuna dönük ideolojik etkilerini şu başlıklarda sıralayabiliriz;

- Kitle iletişim araçları, sınıf üyelerinin emek süreci dışındaki zamanlarını büyük oranda hapsetmektedir. Bu durum sınıf üyeleri arasındaki paylaşımı, dayanışmayı azaltmaktadır. Kitle kültürü toplumsallaşmayı sakatlamaktadır.
- Medya ve kitle iletişim araçları sınıfın bütünlük ve süreç fikrini yıpratan, parçalayıcı, atomize edici bir etkide bulunmaktadır. Bu durum sınıf kapasitesini -sınıfın nesnel çıkarlarına uygun hareket etme yeteneğini- daraltıyor.
- Verili kültürel ortam tüketimciliği kışkırtmaktadır. Tüketimcilik olgusu sınıfın bireylerinde, sınıf kimliği bilinci oluşmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca kitle kültürü ürünleri sınıf atlama düşlerini çeşitli vesilelerle sürekli taze tutmaktadır.
- Kitle kültürü ürünleri moral ve etik değerleri doyumsuzca harcıyor. Adaletsizliği, eşitsizliği doğallaştırıyor, adalet arayışını bireycileştiriyor. Bu sınıfın üyelerinde çatışma bilincinin oluşmasına ket vurmaktadır.

Sosyalistler sınıf bilincinin oluşumunu yavaşlatan, zorlaştıran bu ideolojik etkileri önemsemelidir. Sınıfın toplumsal özneliği ile siyasal özneliği arasındaki açıyı büyük oranda dolduran bu ideolojik hegemonya mutlak ve çelişkisiz değildir. Sınıf daha fazla sınıf yapmak için ideolojik mücadele işçi sınıfı kimliğine, işçi sınıfının çıkar birliğine, burjuvaziyle kamplaşmaya vurgu yapmalıdır.

Notlar

1- Karl Marx; F.Engels, *Alman İdeolojisi*, Sol Yayınları, s.91-92
2- Karl Marx; *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, s.155
3- Roza Luxemburg'dan aktaran J.Molyneux; *Marksizm ve Parti*, Belge Yayınları, s.129
4- Metin Çulhaoğlu; "Sınıf ve Siyaset", *Sosyalist Politika*, sayı:6, Ağustos 1995, s.39
5- Terry Eagleton; *İdeoloji*, Ayrıntı Yayınları, s.140
6- Gyorgy Lukacs; *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Belge Yayınları, s.142
7- Berna Moran; *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış (Cilt 1)*, İletişim Yayınları, s.244
8- Ahmet Oktay; *Türkiye'de Popüler Kültür*, YKY, s.55
9- Can Kozanoğlu; *Pop Çağı Ateşi*, İletişim Yayınları, s.145
10- Can Kozanoğlu; *age.*, s.137-138
11- Esra Durukal; "Türkiye'de Popüler Kültür ve Kitle Kültürü", *Sosyalist Politika*, sayı:25, Haziran 2000, s.68
12- Hayri Kozanoğlu; *Yuppieler, Prensler, Bizim Kuşak*, İletişim Yayınları, s.76

ÖDP'NİN EVRİMİ, GERİLİMLERİ ve ÖNÜNDEKİ SEÇENEKLER

İlhan Kamil TURAN

Özgürlük ve Dayanışma Partisi, uzunca bir süreden beri önemli iç sıkışma ve tartışmaların içinde. Bu tartışmaların yüzeydeki bir bölümü ve yürütülüş tarzı, yapaylık ve önemli yanlışları barındırsa da, tartışmaların içine oturduğu bütünsel ideolojik-siyasal-örgütsel bağlam ÖDP'ye yol ve yön açıcı bir niteliktedir. Gerek ÖDP'ye gerek sosyalist hareketin bütününe ve gerekse bu ülkenin bütün emekçilerine ve geleceğine yönelik olarak taşınması gereken sorumluluk, bir bardak suda fırtına koparmamayı gerektiriyor. Aynı sorumluluk, yüzeyde olan ile derinde olan arasında bir ayrıştırma yapmayı, ve olması gerekene işaret etme ile o yöne doğru hareketi gerektiriyor.

Sanırım böylesi bir yeniden bağlam kuruluşu sayesinde, ÖDP'de bir süreden beri haklı olarak revaçta olan umut-umutsuzluk, iyimserlik-karamsarlık, iradenin iyimserliği-aklın kötümserliği vb. salınımlara *gerçekçi bir iyimserlik dengesi* kazandırılabilir. Açıkçası bunun dışında sosyalistçe bir düşünüş olamaz. Sosyalistçe düşünüşün ayırt edici yanı, kapitalizme, işçi-emekçi hareketlerine ve sosyalist harekete ilişkin temel gösterge ve gerekliliklerden hareketle bütünsel bir paradigma ve *süreç yaklaşımı* üretmesidir. İşte bu nedenle ilk etapta söylemek gerekiyor, *ÖDP'nin kuruluş gereklilikleri (solun kendini yeniden kurması, siyasallaşması, siyasetin toplumsallaşması, kapitalizme karşı sol/sosyalist alternatifin oluşturulması, vb.), siyasi rasyonalitesi ve bir geçiş partisi olarak işlevlenmesi gereklilikleri sürmektedir.* Açıkcası ÖDP içindeki *hiçbir* gerilim, şu anda, bu başat gereklilikleri çürütücü, ortadan kaldırıcı ya da bu görevler doğrultusunda yürümeyi engelleyici bir boyut taşımamaktadır. Ne kadar "yapısal" bozuklukları bulunsa ve bir kuyuya taş atan kırk "deli" olsa da, söz konusu siyasal gereklilik ve gerçeklikleri gözeten ve bu yönde irade oluşumuna katkı koyabilecek bir *süreç dinamizmi* bulunmaktadır. Elbette ki bu dinamizm ve onu ivmelendirecek öznelerin işi kolay değildir, olmayacaktır.

ÖDP hangi arayışlar sonucunda, hangi öncüllerle ve *ne zaman* kuruldu?

Biliyoruz, sosyalist sol 12 Eylül'de ağır darbeler almıştı. Bu, artık beylik bir laf haline gelmiştir. Zira solu 12 Eylül'de asıl etkileyen aldığı fiziki darbeler değil, belki de onunla koşut olarak *özne* olma konum ve bilincinin yitimi ya da uzun süreli sarsılmasıydı. Dahası ideolojik-siyasal *haklılık* esasen bir özne olma konumu içinde realize edilebilirdi. Türkiye'de sosyalist solun en temel zaafı ise, özne olma konumunun, ideolojik-siyasal öncül ve bağlanmalarla koşutluk içinde kuramsal bir çerçeveye dayalı olması değil, *fiilen* bir sosyalist hareket olarak oluşmasıydı. Söz konusu fiili toplumsallık, siyasallık ve hareket olma boyutları ortadan kalkınca, sosyalist sol kendini yeni koşullara paradigmatik bir bütünlük içinde aktaramadı. Sosyalist solun birikimini küçümsemeksizin söylemek

gerekiyor, demokratik merkeziyetçilikten bolşevik-menşevik ayrışmalarına, sosyalist kuruluş süreçlerinden sosyalist ideoloji ve kuram ilişkilerine, daha özelde de hangi koşullarda hareket olunduğu bilincine ve yürüttüğü mücadelelerin tarihselci bağlam ve bütünlüğü bilincine kadar bir dizi konuda eksiklik ve yanlışlar söz konusuydu. İşte bunların üstüne Sovyetler Birliği ve sosyalist ülkelerin çoğunun çözülmesi gelince, solun *kolaycılığı* almış başını gitmiştir. Artık her şey tukakadır, reel sosyalizm bir yanlışlar dizgesidir; aynı şekilde solun kendi tarihi de hem yumuşatılması hem yanlışlanması gereken ve hem de pragmatik olarak yararlanılması gereken bir yakın çekim planıdır. (Örneğin 1960 ve 70'ler hem şanlı tarihimizdir, hem de ÖDP'nin ilk döneminde İstanbul'da düzenlediği "yurttaş zirvesi"ndeki bir panoda görüldüğü gibi, yurttaş esprisinin bütünleştiriciliğine uygun olarak, 1980 öncesi çatışmalarındaki toplam 5.000 ölü içinde devrimci ve faşist ayrıştırması yapılmamıştır. "Yurttaş Zirvesi"nde, ölen yurttaşların hepsine sahip çıkılmış, bir tür 12 Eylül'ün "kardeş kavgası" demagojisine göz kırpılmıştır.)

ÖDP'nin hangi koşullarda, hangi arayış ve süreçler sonunda ve hangi öncüller üzerinde kurulduğuna daha geniş bir çerçeveden bakacak olursak, sosyalist ülkelerin çözülüşünden sonra solun sovyetik kesiminden, *TBKP*'de somutlandığı üzere "yeni dünya düzeni"ne teslimiyet ve "yeni politik kültür" yaklaşımı altında sınıf uzlaşmacı ve tasfiyeci bir yönelim türemişti. *TBKP* ile geçişkenlikleri bulunan *SBP* ise bu yeni dünya düzeninin emperyalist karakterini kısa ömrünün 1.Kongresinde tespit edebilmiş, ancak böylece Cem Boyner'in *Yeni Demokrasi Hareketi*'ne doğru uç verecek sivrilikleri ile bir ayrışma yaşayabilmişti. Sosyalizmin dibe vurmasının uğraklarından yalnızca biri aşılıyor ama bir dönem (12 Eylül) ve bir çöküşün (sosyalist ülkeler) diğer muazzam etkileri hala taşınıyordu.

Öte yandan *Kuruçeşme (Birlik Tartışmaları Düzenleme Kurulu-BTDK)* sürecinin devrimci eğilimleri (*Gelenek, Emek, Kurtuluş , Sosyalizm, İktidar Yolu/Hedef*, Ertuğrul Kürkçü-Ahmet Ural-Merdan Yanardağ-İskender Savaşır'ın da içinde yer aldığı *Bağımsızlar İnisiyatifi*) *Devrimci Sosyalist Blok* adı altında, genel olarak devrimci marksist bir yönelim içinde partileşmeyi hedefliyorlardı. Bu blok biraz kendini tanımladıktan sonra içindeki ana tartışma, açık partiye yakın bir vade içinde hemen mi yönelinmesi, yoksa *Devrimci Yol*'un beklenilmesi mi eksenliydi. Davet üzerine bir *DSB* toplantısına gelen Melih Pekdemir, *DY*'un o gün için bir temsiliyeti olmadığını (zira *DY* önderliğinin önemli bir kesimi hala cezaevindeydi), kendi (doğal) iç sorunları gerekçesi yanısıra esasen bir parti fikrine karşı çıkmış, parti ile dernek örgütlenmesini eşitlemiş ve "nehrin öte yakasındaki" (daha sonra bazı yazı ve çalışmalarında pireler savaşı, olarak tanımladığı) bir mücadele yaklaşımını dile getirmişti. O zaman *DY* adına addedilebilecek bu açıklamaya karşın, *DSB* partileşmeye karşı bir direnç göstermiştir. Partileşme yönünde açık irade beyanı yalnızca *Gelenek*'ten ve onunla birlikte davranan *Komünist Birlik*'ten gelmiş, *Kurtuluş* ve *Bağımsızlar İnisiyatifi* yine "DY olmazsa olmaz" demişler, diğer ekipler ise çeşitli nüanslarla objektif olarak ikinci görüşün yanında olmuşlardı. O dönemde Mahir Sayın'ın yurtdışından, *Demokrat* dergisindeki bir yazıda, *Gelenek*'i

kastederek, "reformistlerle olmaz" yollu *Kurtuluş*'a yönelik açık mesajları da ayrıca kaydedilmelidir.

Sonuçta *Gelenek*, *DSB*'den bir şey çıkmayacağını görünce ayrılmış ve daha sonra da *DSB* çökmüştür. Tarih 1990 yılını göstermektedir ve bu yıllar daha geniş ve önemli bir tarihsel momente, 1989-91 dönemecine tekabül etmektedir. 1986 sonrası sol canlanmayı ve birçok eski ve yeni sosyalistin birlik süreci aracılığıyla siyasete bağlanma motivasyonunu, işçi-öğrenci-aydın hareketlerine yönelik siyasal bir çıkışla kapsayamayan *BTDK/DSB*, sosyalist ülkelerin çöküşüyle zamandaş olarak birçok sosyalisti örgütsüzlüğe ve siyaset dışı dağınık aranışlara doğru itmiştir.

Örgütlü kanalda ise şunlar yaşandı: *Gelenek*'in önce *Emek* ile sonra kendi başına *STP/SİP* zorlamasına girmesinin, *Emek* ve *Kurtuluş*'un açık parti fikrini düşünmeyen (burada *DY* kastedilmemektedir) devrimci demokrat çevrelere birlikte bakışının, *SBP*'nin duraklamasının, *DY* çevrelerinin "tartışma süreci"ne *TBKP* felsefesine içkin olan bazı yanlış soru ve yönelimlerle girişinin yaşandığı yıllara tanık olundu.

Ayrıntılarla devam etmeyip toparlayacağım. Sonuçta *SİP* bölündü, *Sosyalist Politika (SP)* ortaya çıktı. *Kurtuluş* ve *Emek* parti fikrini taşımayan çevrelerden kopup, *SBP* ile birlik sürecini başlattılar. Bu süreç önce *Yeni Yol* 'un, daha sonra *Sosyalist Politika*'nın katılımıyla *Birleşik Sosyalist Alternatif (BSA)* ve *Birleşik Sosyalist Parti (BSP)*'de somutlandı *BSA* ve *BSP*, Gorbaçovcu - liberter ideolojik temaları ve "geçmişten kopuşu" fazlasıyla içeriyordu. Ancak parti içinde yürütülen tartışmalar sonucunda *BSP*, *marksizmi temel alan sınıf karakterli sosyalist bir kitle partisi* yönelimini tam da 1.Kongresinde benimseyecekken, *Kurtuluş* ve *SBP* kökenliler, tartışma sürecindeki "DY ile birlik" gerekçesiyle, iki sayfalık mevcut program yerine ortaklaşa hazırlanan yeni "program taslağı"nı geriye ittiler. Böylece *BSP* ile, *DY* çevrelerinin merkezinde yeraldığı *Geleceği Birlikte Kuralım (GBK) Girişimi* arasındaki birlik süreci oldukça geri öncüllere dayalı olarak yürütüldü. *BSP*'deki egemen eğilime göre, "birlik en devrimci iş"ti; yeni partinin kuruluşu sonrasında, o "program taslağı" doğrultusunda mücadele edilecekti! (Daha sonra bu arkadaşların bir bölümünün ÖDP'deki iç mücadelelerinin konusunu biliyoruz: Çoğulculuk, Kürt sorunu vb.)

Tam da bu noktada ÖDP'nin ya da ÖDP gibi geniş ölçekli açık bir partinin "gecikmişliği"ne bir gönderme yapılabilir. DY, "tartışma süreci" içinde yasal parti fikrine genel olarak yaklaşmıştır. Ancak Oğuzhan Müftüoğlu bir gerçeği şöyle dile getirmektedir: "(...) Tartışma süreci bence de, bizim kendi eksikliklerimiz nedeniyle çok fazla uzamıştır ve böylesine bir parti girişiminin belki de epeyce geç başlamasında rol oynamıştır."(1) Müftüoğlu, aynı yerde daha açık konuşmaktadır: "Bir tek çok geç kaldığımızı söylemek istiyorum. Bu kendi zaafımızdır. Türkiye solunun, bizim zaaflarımızdan ileri gelen, iç gerilimlerin, iç süreçlerin olumsuzluklarından ileri gelen bir zaman kaybı vardır. Bunun çok pahalıya malolmamasını umut etmekten başka yapacak bir şey yoktur.

"(...) Siyasette zaman çok önemlidir. Zamanlama siyasetin yarısıdır bana göre. Tabi dar anlamda siyaset benim kastettiğim. Kısa vadede siyasete girecekseniz, başarılarda

başarısızlıklarda çok önemli bir rol oynar zamanlama. Ama tarihsel ivmeyi tam yakalayamazsanız, o zaman kazanma şansınızın kalmadığını da görebilirsiniz. Umarım öyle değildir.."(2) Kenan Kalyon da benzer bir yaklaşımla *Kuruçeşme* günlerine ilişkin şunları söylüyor: "Bugünden bakıldığında, aslında Türkiye'de birleşik bir yasal partinin işlevli olabileceği zamanın bir bölümü harcanmıştır. Çeşitli tutukluklar ve kabızlıklar nedeniyle. Elverişli koşulların varolduğu bir dönem türlü nedenlerle kaçırıldı." (3) Kalyon daha sonra bu fikrini şöyle açıyor. "Asıl kaçırdığımız başka bir şeydir. Mesela büyük işçi eylemleri, dalgaları geldi geçti. O sırada Troçkist cenahtan bazı arkadaşlar Brezilya İşçi Partisi örneğine öykündüler. Bu partiyi anlatan kitap ve çeviriler birbirini izledi. Bir ülkeye özgü model aynen taklit edilemez ama şunu söylemek isterim; ÖDP sürmekte olan sınıf mücadeleleriyle organik bağ içinde inşa edilen bir yapı, sınıf mücadelesinin politik-örgütsel düzeye sıçraması ve taçlanması değil. En azından kuruluşu itibarıyle böyle değil. Halbuki o dönemlerde böyle bir imkan vardı.."(4)

Evet ÖDP, bütün "hayatın içi", "sokak" "birleştik geliyoruz" vb. söylemlerine karşın sınıf mücadelesinin güncel dinamiklerinden kopuk ve gecikmeli olarak kuruldu. Nihayet *Devrimci Yol* ve *Kurtuluş* bir parti içinde buluşmuştu ve buna özel bir anlam yüklenmeliydi! Ertuğrul Kürkçü, bu bağlamda *BTDK/DSB* döneminde bir "ana akım"dan söz etmişti. Kürkçü bu yaklaşımını ÖDP kurulduğunda şöyle dile getiriyordu: "Bana göre ana-akım, kendini Devrimci Yol, Kurtuluş, kısmen Halkın Kurtuluşu gibi gruplarda ifade eden bir mücadele anlayışına dayanıyor.

"Bu grupların hepsi bana itiraz edebilirler, 'nasıl bizi ötekine benzetirsin' diye. Bence bu grupların bir ortak paydası var. Birincisi, bunlar, reel olandan, gerçek mücadeleden hareket eden yapılar. İkincisi, kendilerini teoride başka türlü konuşsalar da herhangi bir önkabulle, sosyalizmin şu aşamalardan geçerek gerçekleşeceği önkabulüyle en az sınırlamış olan gruplardır. Üçüncüsü, -bunu Halkın Kurtuluşu için daha az söyleyebiliriz-, kendi içlerinde, teorileri ne derse desin, bireysel inisiyatiflere en fazla yer bırakan yapılardır. Nihayet, gerçekten sıkıntı çeken ve bunun için mücadele eden insanlarla en çok buluşabilmiş olan hareketlerdir. Dolayısıyla, Türkiye solunun bir kitleyle ilişki sorunu varsa, bunu en çok çözebilmiş, hatta bunlara şekil verebilmiş yapılardır. Ve nihayet, devletle mücadele pratiği içerisinde de, -daha öncesini de düşünecek olursak, 25 yıldan bu yana- kayda değer bir pratiği yaşayan yapılardır..."

"(...)"

" Bu demek değil ki yeni insanlara, yeni çevrelere, yeni fikirlere yer yok. Ama mücadelenin tarihi ya da tarihsel mücadele, öyle sayfaları çevirip, beyaz boş bir sayfaya yazı yazmak gibi bir şey değil. Geride hepsi birbirinden kopan, ama bir yandan da, sürekliliği ifade eden bir mücadeleler toplamı var, ancak bunu kapsayan, bunu kavrayan, bunu içinde taşıyan bir şey yeni olabilir." (5) Kürkçü o zaman, belirli bir reel sosyalizm eleştirisi, eski geleneksel solun çözülmüşlüğü ve ÖDP'nin kuruluşunda inisiyatifin hareket geleneğinin andığı gruplarında olmasından ve gelenek zıtlaşması ya da bazı göreli üstünlüklerden hareketle böyle konuşmakta yarar görmüş olabilir. Bilemeyiz ama, yukarıdakilerden bazı görüşlerini koruyor bile olsa, ÖDP'nin yaklaşık 5 yıllık pratiği

sonucunda kimi görüşlerini rötuş etme gereği duyacağını ummamak için bir neden yok. Zira hareket geleneğinin ana akımının yönetimindeki ÖDP'nin ve ÖDP'lilerin hali ortada. Örneğin bu partinin kadrosu ve kitle ilişkisi Kürkçü'nün söylediği yaratıcılığın onda biri düzeyinde bile değildir. Yine bu partide, bürokratizmin, Kürkçü'nün de farkında olduğunu bildiğimiz, ciddi nüveleri vardır. Yine bu partide sosyalizme ilişkin önkabulsüzlüklerin yol açtığı ve Kürkçü'nün de karşı çıkmış olduğu ÖDC vb. önermeler çıkmıştır.

Durum böyle iken, *Sosyalist Demokrasi İçin Kurtuluş* yazarı Oğuz Ender'in aradan 4.5 yıl geçtikten sonra, *Özgürlükçü Sosyalizm Platformu (ÖSP)*'nu eleştirirken söylediği, "28 Şubat müdahalesiyle birlikte partide çoğunluğun girmek istediği yola parti içerisinde oluşmuş saflaşmalar uygun düşmüyordu. Partinin hemen kuruluşunun akabinde oluşan Kurtuluş Dev-Yol ekseni bu yönelimin önünde engeldi.

"Dolayısıyla stratejinin parti içerisinde hayata geçirilebilmesi bu eksenin dağıtılmasına bağlıydı." (6) sözlerinin hiçbir değeri yoktur. Böylesi "ana akım" ya da "eksen" yaklaşımları, olsa olsa ÖDP'nin geniş görevler alanını, ölçeğini, hitabet gücünü düşürücü ve en sonunda moda deyimle grupçu, daraltıcı bir yönelimi daha fazlaca besleyicidir. Artık anlaşılması gerekiyor ki, bugün herhangi bir geleneğin doğrusal gelişmesi peşinde koşmak, yeni ve daha üst belirlenimleri olan devrimci bir gelenek gerekliliğini anlamamaktır; kopulduğu sanılan geçmişin tikel bir uğrağına takılmaktan başka bir şey değildir. Geçmişte hangi hareket ne kadar anlı şanlı olmuş olsa da bugün için bunlar artık tikel bir retrospektif öge olmuşlardır.

Gerçek şu ki, "ana akım" olsun, "baba akım" olsun, hareket ya da parti geleneği, "ortayolcu"lar ve eski "geleneksel sol"un ana gövdelerinin son bakiyeleri ve başkaları ÖDP'ye *deforme olmuş halde* ama iyi bir niyetle, solun ve siyasetin yeniden toplumsallaşması niyetiyle girmişlerdir. Fakat iyi niyet ve türlü güzellemeler yetmemiştir. Çünkü bu arada ideolojik planda olanlar olmuştu. Solda 1986-91 döneminin diriliği kalmamıştı.. ÖDP'nin kuruluş sürecindeki uzlaşma ve mutabakatları ve kuruluş öncüllerini anımsayabiliriz: Parti olmayan partiden tembellik hakkına, sınıf mücadelesi ve dinamiklerinin "yeni toplumsal hareketler"le eşitlenmesi ve hatta geri düşürülmesine, yeni bir kamusal alan arayışına ve yukarıda örneklenen 5.000 ölü vb. "yurttaşça" bakışına dek bir çok konu, olay anımsanabilir.

Bu bölümün başında , *TBKP*'nin yeni dünya düzeni"ni benimsediği, onu kaçınılamaz bir veri olarak gördüğü belirtilmişti. Bu onlara göre en gerçek durumdu. Gerçekçilik, bu olguyu karşıya almamayı, tersine onu benimsemeyi gerektiriyordu. Birçok ÖDP'li ise yeni dünya düzenini, emperyalizmin egemenliğini, küreselleşmeyi başlangıçta kaçınılamaz bir süreç ve onun tezahürleri olan olgular olarak görmüş, Gümrük Birliği'nin bu ülkenin emekçilerinden ne götüreceğine bakmaksızın hem olumlamış hem de hayırhah bakabilmiştir. Evet, küreselleşme kaçınılamazdı, ondan kopuş olanaklı değildi, yakın ve orta vadede bir devrim ya da devrimci durum olasılığı yoktu, Türkiye'nin soğuk savaş sonrası konsepti değişmiş ve demokratikleşme dinamikleri artmıştı; hızlı bir kitleselleşme olanaklıydı, hiçbir sınıf ve kesimi küstürmeksizin, hiçbirini doğrudan karşıya almaksızın

ve hiçbirinin temsilcisi olmaksızın genel bir sosyalizm, üstelik demokratik sosyalizm rotası tutturulabilirdi. Hatta kendimizi sosyalizm ile ayrıksı kılmaya da gerek yoktu, "alternatif siyasetiz"de diyebilirdik. Özelleştirmeye karşı "özerkleştirme/genelleştirme", sınıfa ve sınıfsal dinamiklere karşılık "çok kimliklilik", Kürt sorununda "çok kültürlülük" vb. birçok şey söyleyebilirdik. Henüz elimiz kolumuz serbestti. Öyle ki çok kimliklilik ve çok kültürlülüğü, "mücadele ettiğimiz" siyasal islam nezdinde de geçerli kılabilirdik; nasıl olsa "özgürlükçü laiklik" bir şemsiye kavramdı. Böyle böyle kitleselleşebilirdik... Partinin nasıl yönetildiği mi, canım nasıl olsa geçmişten kopulmuştu, reel sosyalizm tukaka edilmişti; sabah akşam marksizm, sınıf, sosyalizm, öncülük, iktidar gibi hurafelerle yatıp kalkanlar nasılsa parti yönetiminde değillerdi.. Biz hele bir kitleselleşelim..

Burada kesiyorum. Bütün bunlar şu an ÖDP'de yanlış bir "iktidar-muhalefet", "azınlık-çoğunluk" psikozundaki sosyalistlerin bir dönemki uzlaşma ve mutabakatları idi. Oysa gerçekte bir uzlaşma ve mutabakat yoktu. Yukarda dile getirilen hususların karşılığı olarak ideolojik-siyasal-örgütsel yaklaşım aynılığı ya da benzerliği vardı. Uzlaşma ve mutabakat, olsa olsa gerçekten farklı düşünenler arasında olabilirdi. Böylesi bir mutabakat ve uzlaşı ise farklı düşünenler arasında hiç olmadı. Olsa olsa, ÖDP'nin kendi ifade ettiklerinden göreli bağımsızlığı içinde ÖDP'ye tanınan siyasi rasyonalitenin ürettiği tahammüller alanı ve sınırlarının siyasi süreçlerce belirlenmesi vardı.

Yukarda söylenecek olanlardan doğrudan çıkarsanabilecek olan şudur: Bugün ÖDP içi birçok gerilimin tarafı olan ÖSP ve SEP'te yer alan bazı kümeler ile zamanında çoğunluklar karşısında hiçbir eleştiri getirmeyip fazlasıyla tahammüllü olmuş birçok sosyalist, aynı haltı birlikte işlemişlerdir. Dolayısıyla, örneğin *Sosyalist Eylem Platformu (SEP)*'nun, *Özgürlükçü Sosyalizm Platformu (ÖSP)*'na yönelik birçok eleştirisi, duygusallıkları hariç, samimi değildir. Zira yukarda kısaca belirtilen kuruluş öncülleri ile birazdan aşağıda değinilecek konularda, hiçbir yaklaşım gösterilmemiştir.*SEP* ile *ÖSP* arasındaki gerilimin görünür biçimlenişi, *ÖSP/DY* ile *Kurtuluş* arasında parti yönetiminin nasıl paylaşılacağı ve Kürt sorunu noktasında çıkmıştır. O halde, bunlara birazdan değinecek olmakla birlikte, bu tür gerilim unsurları ÖDP'nin gündeminden çıkarılmalı ve ÖDP'nin evrimine, sahici ve geliştirici gerilim noktalarına doğru bir şekilde bakılmalıdır.

ÖDP'nin ilk ideolojik konumlanışı ve asıl gerilim alanları

Önceki dönem Parti Meclisi'nin Şubat 2000 tarihli Konferansa sunduğu Çalışma Raporu, önemli değerlendirmeleri içeren bir belgeydi. Yeterince hakkı verilmeyen bu belgeye bir sonraki bölümde değineceğim. Ancak ÖDP'nin evriminin iyi anlaşılabilmesi ve gerçekten bir döneminin kapatılabilmesi ya da sağlıklı bir şekilde *aşılabilmesi* için başlangıç yönelimlerine farklı açılar ve farklı kaynaklardan bakmakta yarar var.

ÖDP, ideolojik planda öylesi geniş bir arayışın, öylesi muğlaklık ve belirsizliklerin ve öylesi yadsımaların partisi olmuştur ki dostu da düşmanı da ÖDP'ye ilişkin benzer saptamalar yapabilmiştir. *Sosyalist Politika* sayfalarından ve parti içi ortamlarda sürekli olarak dile getirilen eleştirileri doğrular yönleri bulunan bir değerlendirmeyi,

akademisyen çevreden, bir tez çalışmasından aktararak başlayacağım. Nazan Çiçek, ÖDP'yi soldaki birlikteliklerin son eklemleyicisi, geliştirdiği söylemi de "Türk siyasal hayatı için oldukça yeni ögelerden" oluştuğu saptamasıyla başlayan çalışmasında ÖDP'yi *yeni sol* argümanlar açısından inceliyor. Çiçek, yeni solu, "Ekonomik indirgemecilik eleştirisi, iktidar örüntülerinin sorgulanması, siyasetin alanının yeniden tanımlanması, Yeni toplumsal hareketler ve işçi sınıfına atfedilen öncü-devrimci rolün tartışılması" (7) özellikleriyle tanımlıyor. Çiçek'e göre ÖDP, "Yeni Sol bir parti olmamakla birlikte, Yeni Sol siyasetten güçlü biçimde etkilendiği ve Türkiye'ye özgü dinamiklerle Yeni Sol açılımlar arasında bir sentez yaratmayı" hedeflemektedir. Çiçek, " (...) ÖDP'nin sınıf vurgusunu geri planda tutarak toplumsal muhalefeti örgütlemeye yönelmesini, kendisini sınıf partisi yerine yüzü sosyalizme dönük, çoğulcu, çok renkli bir kitle partisi olarak nitelemesini, Yeni Toplumsal Hareketler'in politize ettiği sorunsallara özel bir ilgi göstererek bu hareketleri sosyalist tasavvura eklemleme gayreti içine girmesini, Leninist parti modeli yerine, karar süreçlerinin aşağıdan yukarıya yapılandırıldığı, bilginin iktidar aracı olarak kullanılmadığı, katılımcı ve taban demokrasisine dayanan bir 'parti gibi olmayan parti' modelini benimsemesini ve nihayetinde, özel alanın ve gündelik yaşamın politikleştirilmesi ve siyasetin toplumsallaştırılması biçiminde bir siyaset tarzını öngörmesini, partinin Yeni Sol siyasetle ilişkisinin görünümleri olarak değerlendirip analiz" (8) ediyor. Kuşkusuz burada sıralanan başlıkların bazılarının, örneğin siyasetin toplumsallaştırılmasının yeni sol yaklaşım ile arasında doğrusal bir bağ yoktur. Belirtildiği gibi, bu edimin gerçeklenme biçimi ya da yürütülüş tarzı yeni sol siyaset felsefesi ile ilgilidir. Çiçek "yeni sol"un "bir tür şemsiye kavram olduğu söylenebilir" diyor ve bu şemsiyenin altında "Kruşçev'in 20. Parti Kongresi'nde yaptığı konuşmaya ve Sovyetler Birliği'nin Macaristan'ı işgaline duyulan tepkilerden Vietnam Savaşı karşıtlığına, 1968 Mayısından Batılı Maoculuğa, Yeni Toplumsal Hareketler'den kimlik siyasetine, Post Marksizme ve söylem kuramlarına ve sonunda Yeni Zamanlar Projesi'ne uzanan bir yolculuğu" (9)nun bulunduğunu belirtiyor. Çiçek, ÖDP'nin kah arka planında kah belge ve açıklamalarında görülebilen *radikal demokrasici* yaklaşımları da aynı bağlamda ele alıyor ve ÖDP'nin temel politikalarını yeni sol argümanlar açısından irdeliyor. Nazan Çiçek'in çalışmasını burada ayrıntılı olarak ele almak durumunda değilim, bu nedenle Çiçek'ten son bir görüş aktaracağım. "Kanımca pek çok ÖDP üyesinin ve sempatizanının zihninde bir Yeni Sol tasarımı yoktur (...) adına Yeni Sol denmese bile, Yeni Sol siyaset söyleminin unsurlarının anlamlı olduğu, yani sol siyasetin yeni bir doğrultuda ve yeni parametrelerle yürütülmesi gerektiği konusunda parti tabanında genel bir inancın bulunduğunu söylemek güç görünmektedir. ÖDP tabanı, büyük oranda, partiyi oluşturan hareketlerin ve grupların tarihsel tabanıdır ve bu kesimin partiye bağlılığını belirleyen geleneksel aidiyetlerdir." Çiçek yeni sol siyasetin yeni bir düzlemde üretilmesi gerektiği düşüncesinin taşıyıcısının parti tabanı değil, parti yönetimi ile herhangi bir grupsal aidiyeti bulunmayan "bağımsızlar" olduğunu, "Böylece Yeni Sol siyaset ile ÖDP'lilik kimliği arasında doğrusal bir ilişki bulunduğu, partinin geleneksel tabanı ile Yeni Sol siyaset ve ÖDP'li olma arasında ise sürekli bir gerilimin olduğunu" (10) da belirtmiş. ÖDP'li olma, ÖDP'lilik, ÖDP kimliği konusu kuşkusuz yalnızca bu

bağlamda ele alınamaz: bu konunun grupları, gruplardan ve platformlardan bireyleri ve nihayetinde siyasal bir organizasyon olma işleviyle herkesi ilgilendiren "parti olma" bağlamıyla da ilgisi bulunmaktadır. Bu konuya burada girmeyi düşünmüyorum ancak Çiçek'in kurduğu bağlamın yanlış olmadığını da belirtmek gerek.

ÖDP'nin kuruluş öncülleri ve izlediği politikaları incelemeye devam edelim. Şimdi değerlendirmelerini aktaracağım Mete Kaan Kaynar ise "ÖDP'ye ve sola hayli uzak" deyişinin bile hafif kalacağı bir konumdan, her sayısında gizli istihbarat/ istihbaratın tarihçesi vb. konularla ilgili yazıların da yeraldığı bir yayından önemli değerlendirmelerde bulunuyor. Kaynar, üzerinde durulması gerekenin, "ÖDP'nin, sosyalistlerin yeni 'imajı' mı, yoksa yeni 'yorumu'mu olduğu"nu soruyor ve şöyle yanıt veriyor: "(...) Türk sosyalistlerin bir 'imaj yenilemesi' olarak düşünülebilirse de, partinin kimi temel kavramlara yüklediği anlamlar, bu çabaların bir 'imaj' sorununu aştığını, sosyalist ve Marksist teoriye ve 80 öncesinin politik anlayışlarına yönelik bir (öz)eleştiriyi barındırdığını da açıkça ortaya koymaktadır." (11) Kaynar, Murat Belge'nin (*Birikim* dergisinde sıkça işlenen ve zaman zaman ÖDP'de de duyduğumuz) "toplumsal ilişkilerin yeniden üretiminin sosyalizme doğru dümen kırdığı an" olarak nitelediği "devrim" yaklaşımının "siyasi iktidara ve devlet mekanizmasının tümüne yönelik devrimcilik anlayışının tersine, farklı ilişkiler biçiminin tasarlanması ve sürdürülmesini anlatmakta" olduğunu ve bu haliyle bu yaklaşımın Jurgen Habermas ve diğer Frankfurt Okulu üyelerinin "sembolik etkileşim", iletişimsel eylem" yaklaşımlarında kök bulduğunu belirtmektedir. Kaynar bu önemli konuda devam ediyor: "Günümüzün sosyalizm tartışmalarında 'devrimin' militer niteliğinden çıkmaya başlayıp, bireylerin kendi rızalarıyla katıldıkları (iletişim kurdukları) eylem biçimleri olarak tanımlanmaya başlanması, bireyler arasında bu iletişimsel eylemler ağıyla oluşacak bir kamusal alanı da kendiliğinden tanımlamaktadır. Habermas'ın kamusal alan tanımı da bu temeldedir.

"(...)

"Habermas'ın kamusal alanı, 'toplumsal yaşantının bir parçası'nı kastederken, bu alan, 'devletle ilgili' bir alanı kapsamamakta, devlet ve kamusal alanın dışında, onunla kesişmeyen bir noktada tanımlanmaktadır ki, bu da yeni sosyalist tartışmalarda devrimin (iletişimsel eyleme dayanan kurulmasının) doğrudan ve sadece devlet aygıtına yöneltilmiş bir eylem olmamasıyla: siyasi iktidarın ele geçirilmesinin, sosyalizmin inşasında ikincil bir hedef (toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesi yoluyla ulaşılacak bir sonuç) olmasıyla da tutarlıdır."(12) Kaynar bu "yeni kamusal alan" arayışlarıyla ÖDP politikaları arasında şöyle doğru bir bağ kuruyor: "ÖDP'nin 'halk sarmaşığı', 'hayatın içinde iktidar olmak' ve 'çok kimliklilik' kavramları da, 'yeni kamusal alan' gereksinimini tanımlayan yan kavramlar olarak ortaya konmaktadır.

"(...) Bu, bir anlamda, evrensel genel geçerliğe sahip 'teori'nin ışığında, var olduğu (teori tarafından saptanmış) genel yönelimler ve ihtiyaçlar doğrultusunda halkın yönlendirilmesinin reddedilmesi, (gerçekte) var olan toplumsal eğilim, beklenti, ihtiyaç ve yönelimlerin teoriyi ve parti politikasını 'yönlendirmesi' olarak da tanımlanabilir."(13) Kaynar'a göre, Hürriyet Gazetesi'nin 1996 yılındaki bir yazı dizisinin üst başlığı olan

"Gökkuşağı sosyalizmi"; çok kimliklilik, özgürlük-birey ilişkisi, birey anlayışında teoriden yaşanan kopuşlar, "yeryüzünde bir cennet vaadi olmamalı, somut sorunlara cevap vermeli" vb. yaklaşımların içerilmesi itibarıyla, "bir sınıfın sosyo-kültürel ve ekonomik çıkarları etrafındaki toplumsal örgütlenmeye dayanmadığı açık olduğu gibi, Marksizmin tarihçi yorumuna; kapitalist sistemin tarihsel süreç içinde 'mutlaka' komünizme değişeceğine de bir eleştiri olduğu açıktır. Kapitalizmin tarihsel süreçte yıkılmak 'zorunda' olduğunun reddi (..), partinin, sınıfsız-sömürüsüz bir dünya için dayanışmaya verdiği önemi de ortaya koymaktadır."(14) Özetle, devrimci yani iktidar bağlamından kopuk bir dayanışma faaliyetinin, sevenlerinin deyişiyle "sosyalizmi ve sosyalist ilişkileri bugünden yaşama" ediminin marksizmin tarihselci ve devrimci bağlamından uzaklaşma olabileceği, başkaları tarafından da görülüyor.

Kaynar, ÖDP'nin "Türkiye Üzerine Politikalar"ını incelerken Kürt sorunu, laiklik ve siyasal islama ilişkin vd. politikalarının çok kimliklilik yaklaşımı ile bağını ise şöyle yorumluyor: "ÖDP'nin Türk soluna getirmeye çalıştığı özgünlük iddiasının kavranabilmesi için, partinin çok kimliklilik anlayışı hakkındaki tartışmalara girilmeksizin 'Kürt sorunu' ya da laiklik ve siyasal islam hakkındaki politikalarının; devletin dışında bir kamusal alanın varlığının gerekliliği ile özelleştirme konusundaki politikalarının ya da bilgi, emek ve emeğin özgürleşimi ile partinin emekçi sınıftan ve onların iktidarından ne kastettiğinin anlaşılmasının zor olduğu açıktır." (15) Burada, ÖDP'nin çok kimliklilik/çok kültürlülük politikalarının, Kürt sorunu, siyasal islam ve laiklik, özelleştirme politikaları karşısındaki tutumlarına ve emekçi sınıf ile bu sınıfın iktidarı yaklaşımına sızdığını belirtiliyor. Artık sınıf, esasen sınıf olma süreçleriyle değil çok kimlikliliğiyle; artık iktidar siyasal ve sınıfsal bir iktidar olarak değil söz konusu emekçi sınıf ya da sınıfların çoğul özellikleriyle tanımlanacaktır. Dolayısıyla burada ÖDP'ye geniş bir "manevra" alanı açılmaktadır: "Söylem zenginliği". Kuşkusuz sol siyasette söylem çeşitliliği önemlidir, ancak belirli bir devrimci sosyalist eksene oturması itibarıyla. Oysa burada sözü edilenin anlamı, söylem indirgemeciliğinin benimsenmesidir. Söylem indirgemeciliği, gerçek bir hareketten, kelimenin gerçek anlamıyla devrimci eylemden farklı olarak kapitalizm karşıtlığını, eylemi ve iktidar hedefini siyasal bağlamından kopararak salt söylemsel, bugünsel projeci bir faaliyet düzeyine düşürmektedir.

Kaynar, ÖDP'de "demokratikleşme" teriminin, "kimi zaman 'çok kimlikliliğin' tanınması kavramı yerine de kullanılmakta" (16) olduğunu da saptayarak gözden kaçan bir noktaya dikkat çekmiş. Yazısının sonunda ise ÖDP'ye bir ekonomi-politik sunumu yapıyor: "Son olarak, eğer sosyalizm, Marx ve Engels'in Komünist Manifesto'daki tanımıyla 'üretim araçlarının mülkiyetinin el değiştirmesi' ise, 'çok kimliklilik' temelinde farklılıkların yan yana bir aradalığıyla kurulacak yapı ile üretim araçları sahipliğinin el değiştirmesi nasıl sağlanacaktır? Parti, bir yandan 'emekçilerin iktidarından' söz ederken bu iktidarın 'üretim ilişkilerine' yansımasını gözetmiyorsa, ÖDP'nin varsaydığı bir 'emekçi iktidarının' basitçe 'sistem içinde bir sol partinin seçimleri kazanmasından' başka bir anlam taşımayacağı açık değil midir." (17) Bu saptamalar da göstermektedir ki,

ÖDP'nin asıl gerilimleri partinin kimi zaman yüzeyini kaplayan kısır gerilimlerden daha farklı noktalarda yoğunlaşmaktadır.

ÖDP'nin önkabullerinden biri de, daha önce değinildiği gibi, reel sosyalizmin neredeyse her düzeyde olumsuzlanması ve mutlak kopuşçuluktur.. Kopulana karşı önerilen ise bir kavram çiftidir. Biri demokratik sosyalizm, diğeri ise özgürlükçü sosyalizm. Yeni bir sosyalizm girişimini daha demokratik ve daha özgürlükçü kılmaya kimsenin bir itirazı olamaz. Bir koşulla: *Her yeni sosyalizm girişimi, ne kadar demokratik ve özgürlükçü olursa olsun bir reel sosyalizm olacaktır. Eğer küreselleşme süreçlerinden bir kopuş öngörülecekse ve eğer bu kopuş bir ülke ölçeğini gereksinecekse, eğer bu kopuş sonrası ülkenin kendi kaynaklarına dayanmak temel bir yönelim olacaksa o halde bu sosyalizm kuruluş süreci tastamam bir reel sosyalizm olacak demektir.* Ve burada aman şu kadar demokratik olsun aman şu kadar özgürlükçü olsun kaygılarıyla bir yıkıma yol açılmak istenmeyecekse, demokratiklik ve özgürlükçülük adına meta-değer-piyasa ilişkilerine gereğinden fazla ödün verilmeyecekse, o halde bu yeni düzenin kuruluşuna rengini verecek olan ne salt demokratik ne de özgürlükçü kriterler olacaktır. Burada bu yeni düzene asıl rengini verecek iki boyut olacaktır. Birincisi, sosyalizmin eşitlikçi karakteri; ikincisi de bu eşitlikçiliğe katılımın örgütlenmesi ve yeni düzenin toplumsal özgürlükleri olacaktır. Eşitlikçilik kendine içkin bir demokratik ölçütler ve özgürlükler dizgesi oluşturmayacaksa, o halde demokratik ya da özgürlükçü sosyalizmciler bayraklarındaki "eşitlik" belgisini derhal silmelidirler.

Eşitlik ve özgürlük istemlerinin bir potada kaynaştırılması, burjuva demokratik ve özgürlükçü kriterlerden ayrıştırılması gerekmektedir. Örnek ve uyarı olsun: "Sosyalist Enternasyonal, küreselleşmenin kaçınılmaz bir süreç olduğunu, sorumluluklarının ona karşı durmak yerine, içinde bulunarak emeğin korunması ve sosyal adaletin sağlanması olduğunu tesbit etti.

"Bildirgede, 'Küreselleşme sonucunda ortaya çıkan sorunlarla mücadele etmede siyasetin önemi büyüktür' denilerek 'günümüzün yeni sorunlarıyla mücadele edecek tepkilerin ve hareketlerin desteklenmesi ve daha fazla özgürlük, eşitlik ve dayanışmanın sağlanması' hedef olarak belirlendi." (18)

"Avrupa'da sosyal demokrasi ile sözde 'gerçek sosyalizm' özgürlük duygusu ile ayrılmıştır. (...)Demokratik sosyalizm, sosyal adalet, cinsiyet eşitliği, ayrımcılık hareketleri ve çıkarların daha adil bir biçimde dağıtılması konularında kapitalizmle sürekli mücadele halindedir. Sosyal demokratlar.." (19)

Burada da görülmektedir ki bizim sosyalist hareketimizin, yeni sol vs. yanısıra dünya sosyal demokrat hareketi ile terminolojik geçişkenlikleri bulunmaktadır. Durum böyle olunca, ÖDP üzerine söylenen şu spekülatif sözler de çok insafsız olmuyor: "Dünya konjonktüründe ise reel sosyalizm mevzilerinin teker teker düştüğü yıllardır. Dünyada yeni bir rüzgar esmekteydi. İşte ÖDP bu yenilgi mevsiminde doğdu. Üstelik çok tehlikeli bir misyonla.

"ÖDP ya solu liberale etmenin aktif bir manipule aracı olacaktı, ya da sosyalizmi savunan açık alan mevzisi olacaktı."(20)

Ne mutlu ki, spekülatif ve ağır da olsa bu bu görünümün birinci yönü gerilere düşmüş (ancak henüz bütünüyle ortadan kalkmamış, çünkü bunun için ÖDP'nin örneğin bir genel seçim dönemi testinden geçmesi gerekecektir), ikinci olasılık ise biraz daha belirtik hale gelmiştir. Nasıl mı? 2.Konferans/Kongre belgelerinden izleyelim.

ÖDP'nin evrimi ve PM Kongre Çalışma Raporu

Yazının buraya kadarki kısmında değinilen temalar açısından bakıldığında, abartmaksızın ancak önemseyerek belirtmek gerekiyor, ÖDP'de bugün bir şeyler *değişmiş* bulunuyor. Bu değişimin gerekçeleri özlü bir şekilde şöyle sıralanabilir:

- Partinin kuruluşundan bu yana ideolojik-siyasal-örgütsel alanların hepsine ilişkin temel beklenti ve öngörüler gerçekleşmemiştir. ÖDP politikaları, Türkiye'nin sosyo ekonomik, toplumsal ve siyasal formasyonunun mevcut belirlenimlerini, yarma, karşıtlık oluşturma, aşma ve girdide bulunma itibarıyla ya çok gerisinde ya da ütopik anlamda çok ilerisinde olmuş, özetle büyük oranda doğrulanmamıştır.
- Partinin ideolojik söylemleri, üyeleri ve bütün grupları tarafından değişik açılardan yanlışlık, muğlaklık/belirsizlik ve siyasal düzey düşüklüğü eleştirilerini almıştır.
- Partinin siyasal hattının, bağımsız siyasal konumlanışla örtüşmediği, egemen sınıflar içi çatlaklara oynama ile belirlendiği saptanmıştır.
- "Parti olmayan parti" sembolleştirmesinin partiyi ve parti siyasetini felç ettiği görülmüştür.

Partinin ideolojik, siyasal ve örgütsel alanlardaki bütün söylemleri birbirini türetir bir iç örgüye sahipti. Bu nedenle ve belki de en kolay çözülebilir halka olduğu için, son değinilen "parti olmayan parti" yaklaşımı, yeni sol formasyona sahip az sayıdaki parti üyesinin dışında hemen herkesin zamanla tepkisini çekmiştir. Metin Çulhaoğlu, yazının başlarında değinerek geçtiğim süreç dinamizmine güvenle, bu konu özgülünde 1996 yılında şunları söylüyordu: " 'Parti olmayan parti' fikrini, bugüne dek rasladığım gerekçelendirişlere bakarak hiç ciddiye almıyorum. Benim ciddiye alıp almamam elbette önemli değil. Ama, bu fikri benimseyip savunanların da bir süre sonra aynı şeyi ciddiye almayacaklarını sanıyorum. Bugün ÖDP'de partinin çeşitli aksaklıklarından, işleyiş bozukluklarından en çok yakınanlar arasında dün 'parti olmayan parti' diyenler de vardır. Ne var ki, parti olmayan parti fikrini içtenlikle benimseyenlerin, karşılaştıkları aksaklıklara da 'aksaklık olmayan aksaklık' biçiminde hoşgörülü yaklaşımları beklenirken, bunu yapmıyorlar. Aksaklığı aksaklık olarak kabul edenler, zamanla, partinin parti olmasını da isteyeceklerdir." (21) Evet bugün hemen herkes parti gibi partiyi savunmaktadır. Öyle ki partinin kuruluş öncüllerinin mutabıkları bu kez birbirlerine karşı parti formuna il;;kin öneriler türetmektedirler. Biz yine de, temkinliliği elden bırakmaksızın, süreç dinamizminin bu tür karşıtlıklardan ayrıştırıldığı bir parti formuna geçiş olacağını umalım.

Evet, ÖDP, kuruluş öncüllerini bugün açıkça yadsımasa da son *PM Çalışma Raporu* ile önemli bir mesafe katetmiş bulunmaktadır. PM Raporu'nda, "mağdurlar", "öteki",

"örgütlü toplum", "anti-militer,özgürlükçü bir siyaset" gibi sızmalar (bunlar Konferansa sunulan bazı önergelerde daha belirgin ve sıkça kullanılmakta idi) bulunmakla birlikte, *Rapor* ana hatları ve yönelimiyle, *birinci olarak* küreselleşme süreçlerini karşıya alan ve küreselleşmenin ulus-devletler arası rekabete dayalı olmasına dikkat çekerek ülke ölçekli devrimci siyasete feyz oluşturan, *ikinci olarak* kapitalizm/özelleştirme/deregülasyon/esnek üretim ve esnek piyasa kavramlarını önüne koyan, *üçüncü olarak* emek ve sınıfsal eksen yönelimini belirleyen, sosyalizmin güncelliğini artırdığını saptayan, *dördüncü olarak* ÖDP politikalarının rejim krizi vb. güncel kriz dinamiklerinden çok yapısal kriz dinamiklerine yönelme gerekliliklerini saptayan ve beşinci olarak parti kurumsallaşmasının gereğine dikkat çeken pozitif bir içeriğe sahiptir. *Ve nihayet Rapor*, solun başına musallat olan post-marksist ideolojinin kapitalizmin kriz ve çelişkilerini görmezden geldiğini; sosyal demokrasinin *üçüncü yol* politikalarının piyasa ideolojisine teslim bayrağı çektiğini; Sovyetler Birliği'nin dağılışı sonrasında bazı sosyalistlerin kamu mülkiyetini ve ekonomik planlamayı dışlayarak yeni arayışlara girmesinin emek cephesinde dağınıklığa yol açtığını dile getirmiştir.

Daha somutta ise, Çalışma Raporu, küreselleşmenin kontrol edilebilir yerelci anlayışları ve ayrıca milliyetçiliği beslediği, militarizasyon ile toplumun içiçeliği, siyasal alanda bir "devlet partisi", ordu/devlet partisi" egemenliği, Kürt sorununun rejimin temel yönelişleriyle rezonansa girdiği, MHP'nin bugünkü yükselişinin 70'lerden ayırdedici yanlarının bulunduğu ve bugün için bir karşı-devrimci tepki olarak ortaya çıkmaması, MHP oylarının konsolide edilmemiş oluşu, ideolojik alanın ve egemen ideolojideki bunalımın önemi, sivil toplum ve hükümet dışı kuruluşlar yöneliminin siyaseti lokalize ve depolitize edici etkileri, toplumsal muhalefetin etkisizleşmesi ve "yeni toplumsal hareketler" olarak nitelenmese de söz konusu oluşumların gerileme ve etkisizleşme süreci yaşaması vb. bir dizi önemli saptamayı içermektedir.(22) Eksikli de olsa bu aktarılanların, yine Raporda belirtilen belirli mücadele eksenleri etrafında toplanarak kararlılığa kavuşturulması, Türkiye'de ÖDP'nin, solun ve sosyalizmin önünü açıcı olabilecektir.

Yapılması gereken bir diğer gerçekçi saptama da, örneğin "anti-militer özgürlükçü siyaset" ile *sınıfsal eksen* arasındaki açıdır. Anti-militer özgürlükçü siyaset, esasen siyasal özgürlükleri, yani sistem içi demokratikleşmeyi hedefler. Her ne kadar bu durum, "emek egemen" vb. şeklinde, aslında ÖDP'nin ilk dönemlerinden beri bulunan açılımlarla giderilmeye çalışılsa da, ÖDP'de hep bulunan *ikiliklerin* süreceğini göstermektedir. Kuşkusuz, parti içi pozitif tartışmalarda, örneğin 4. (Olağanüstü) PM toplantısında emek ve eşitlikçilik ile iktidar hedef ve vurgusu siyasal özgürlüklere göre daha başat bir yer tutabilmektedir. Ancak öyle anlaşılmaktadır ki, ÖDP'nin bu açıdan da daha fazla *belirtikleşme* ve çok uzun olmayan bir sürece gereksinimi bulunmaktadır.

Son olarak PM Çalışma Raporu'ndaki iki önemli noktaya değinmek istiyorum. Birincisi şu satırlarla ilgili: "ÖDP, konjonktürel hedefini rejim krizine emekten yana bir yanıt oluşturmak olarak formüle etmesine karşın, bütünsel bir rejim önerisi geliştirmede yetersiz kaldı. Programı itibarıyla stratejik bir iktidar yönelimine sahip olmasıyla yetinerek somut politik alanda 'rejim krizi'ne yanıt vererek bu yanıt üzerinden kendini

diğer akımlardan ayırmayı yeterince gerçekleştiremedi. Bunun sonucunda ya tek tek sorun alanlarına bağlı yanıtlarla yetinmek ya da bu tartışmanın dışına düşmek durumunda kaldı. ÖDP'nin söyleminin kimi zaman liberallerle, kimi zaman siyasal islamcılarla, kimi zaman ise laik cepheyle karışmasının en temel nedenlerinden biri budur." (23) Burada Rapor kendisiyle çelişmektedir. Söz konusu rejim krizi içinde "çatlaklar bulmaya" dayalı siyaseti eleştirel olarak sık sık saptayan Rapor, bir düzen/sistem değişikliği anlamına gelmeyen yeni bir rejim önermesinin boşluğuna dikkat çekerek, kendini dar bir alana yönlendirmektedir. İkinci olarak, ÖDP, *Özgürlükçü Demokratik Cumhuriyet* önerme denemesiyle böylesi bir çıkış yapmaya yönelmiş, ama bir *rejim* önermesi olma kısıtlılığı, ÖDC'yi geçersiz kılmıştır. İstediğimiz kadar Abdullah Öcalan'ın "Demokratik Cumhuriyet" önermesinden farklı olarak ÖDC'nin "emek eksenli" olduğunu dile getirelim, emeğin devrimci iktidar bağlamı olmaksızın emek eksenli bir rejimin kapitalizmin egemenliğinde olanaklı olamayacağı gerçeği, en azından devrimci sosyalist kuram bağlamında ÖDP'de bir önkabulle karşılanmıştır. Üçüncü olarak, bir rejim önerisi ister istemez kendini esasen siyasal özgürlükler ile sınırlamak durumundadır. Bu ise ÖDP' nin hep dile getirdiği "emek egemen" yaklaşımıyla bir türlü bütünleşememiştir. Zira daha önce de değinildiği gibi, siyasal özgürlüklerin programatik olarak benimsenmesi, sınıfsal eksen ve siyasal iktidar belirlenimleriyle bir açı oluşturacaktır.

Değinmek istediğim ikinci konu, *konjonktür* bağlamına ilişkin. Raporda ÖDP'nin bir rejim krizi ortasında kurulduğu ve rejim krizinin aşılması ile bir konjonktür değişikliği yaşandığı dile getiriliyor. Bu saptamalar tamamen doğrudur ancak ÖDP'nin bu konjonktür değişikliği ile 4 yılından farklılaşması arasında doğrusal bir ilişki kurmak yanlıştır. ÖDP'ye, hiçbir ülke içi konjonktür, tembellik hakkını, özelleştirme saldırılarının yapıldığı bir ortamda yeni kamusal alan arayışlarını buyurmamıştır. ÖDP'yi asıl etkileyen ülke içindeki değil, dünya çapındaki "konjonktür" olmuştur. Bunun sonucunda yeni-sol, post-marksist, radikal demokrasici yaklaşım ÖDP'yi yönlendirebilmiştir. Ancak Raporu şöyle okumak da (gerçekten yazılı bir metin söz konusu olduğu için "okumak" sözcüğünü kullanıyorum) olanaklı: "O kadar da açık konuşamam ki!" Eğer sorun buysa ne ala! Ama eğer sorun emek, sınıf ekseni, devrimci yönelim vb. temel belirlenimleri de tarihselci bir güncellikten kopararak *konjonktürelleştirmekse*, ÖDP hep kendini tekrar edecek ve partinin *ÖSP*'si ve *SEP*'inden oluşan büyük çoğunluğu, yine çoğulculuk vs. sorunlar üzerinden tartışıp, "olmuyor" noktasına gelip, bu partiyi bitirecekler demektir.

2.Konferans/Kongre ve sonrası

1.Konferans, üç gün sürmüş, dördüncü gün ise Kongre yapılmıştı. Bu kez ise iki ve bir gün şeklinde yapıldı. Söylemek istediğim, hem tartışmaktan kaçınıldı, hem de yüzeydeki iç gerilimlerden fazlasıyla korkuldu. Ama sonuçta Konferansın düzeyine bakınca, iki gün sürmüş olmasına "iyi oldu" denilebilirse de bu durum, politik tartışmalardan kaçınılmasını gizleyecek bir iyilik olamazdı.

Konferansın en ilginç enstantanesi ise, biri "özgürlükçü" diğeri "çoğulcu" sosyalizm savunucusu iki platformun taraftarlarının kendi içlerinde (örneğin AB konusunda, örneğin

Kürt sorununda) tam bir blok oluşturmamalarına karşın, oy kullanırken hiç fire verilmemesi, bugün ya da geleceğe ilişkin sosyalizm anlayışları konusunda "mükemmel" bir örnek oluşturuyordu!

Bunlar bir yana, bu Konferansın en belirgin yönü, PM Çalışma Raporu ile partiye yeni ve *sol* bir yönelim belirlenmekle birlikte, bu yönelimin birkaç konuşmacı dışında hiç kimse tarafından işlenmemesiydi. Öyle ya, husumetle koşullanmış genç sosyalistlerin gırtlak güçleri ve kol hareketleri ile ağabey ve ablalarının iç gerilim tutkuları, partinin yönelimlerinden daha önemliydi. Öyle ya, nasıl olsa asıl psikolojik savaş, önergelerin oylanmasıyla yapılacaktı. Nasıl olsa en sonunda Enternasyonal marşı hep birlikte söylenirdi.

Konferansın bir diğer belirgin yönü, benimsenen önergelerin çoğunun Çalışma Raporu'ndan epeyce geride olmasıydı. Gerçi 4.PM Toplantısı, Rapor ile Konferans Kararlarını birbirine yaklaştırıcı bir işlev üstlenmiştir, ama öte yandan bu gerekli uyuşturmanın ÖDP'deki *ikilikler* manzumesine yeni bir alan mı açtığı, yoksa mevcut açıyı daralttığı mı sorusu haklı olarak akıllara gelmektedir.

4.PM toplantısından epey önce çıkan *Ekmek ve Gül Platformu*'nun bülteninde, Kenan Kalyon, Konferansı değerlendirirken benzer kaygılarla şu hususlara dikkat çekiyordu: "**2.Kongre, henüz yeterince kristalize olmasa da geleceğe dönük olarak iki hatalı yaklaşıma ilişkin ipuçları sundu.Bunlardan biri, partiye Kürt sorunun çözümüyle bağlantılı olarak siyasi demokrasi ve demokratikleşme alanını esas alan bir işlev biçme, yeniden konumlanmayı ve stratejik yığınak yapmaya yönelmeyi tayin edici önemde görmeme; diğeri ise yeniden konumlanma, emeğin mücadelesini öne alma, uzun vadeli ve sabırlı çalışma adına siyasal mücadeleden veya daha doğru bir ifadeyle büyük ve iddialı siyaset yapmaktan kaçış yaklaşımıdır.**" Kalyon, bu değerlendirmesinin ardından partideki olumlu gelişmeleri bir uyarı eşliğinde değerlendiriyor. "Faaliyet raporu, kararlar ve partinin bileşenlerinin kongre sürecindeki yaklaşımları bir bütün olarak gözönüne alındığında, partinin kuruluş dönemi kimi muğlaklıklarını aşmaya yöneldiği, sol liberalizm ve sivil toplumculukla arasına daha belirgin bir mesafe koyduğu, sınıf eksenine belirgin bir vurgu yaptığı ve küreselleşme süreçleri karşısında daha net bir tutum takındığı söylenebilir. Bu elbette olumlu bir gelişmedir. Ama partinin yapısal sorunlarını aşacak bir irade ve kararlılıkla birleşmediği taktirde aldatıcıdır."(24) Kalyon çok haklıdır, "yapısal sorunlarını aşacak bir irade ve kararlılık" olmaması, ÖDP'nin en temel zaafıdır.

ÖDP'nin aktüel konuları

Şimdi de Konferans'tan hareketle bazı parti içi tartışma konularına değineceğim. *Sosyalizm* çevresi, içinde yer aldığı *SEP*'in yaklaşımını yansıtan (Konferansta dağıtılan özel sayıda yeralan) bir metinde, tam bir "muhalefet" dürtüsüyle, "ÖDP'nin iki yıllık bilançosu neden yok?" (25) diye soruyordu. Gerçekte ise, Çalışma Raporu'nda görüleceği gibi 2 yılın değil 4 yılın toplam bir değerlendirmesi bulunuyordu. *SEP*'in daha sonra da sürdürdüğü bu yaklaşımı, tartışma konularının sınırlılığıyla da bağlantılı. 28 Şubat,

çoğulculuk, Kürt sorunu ve en son MHP bağlamlı "hükümet istifa" (üstelik kitlesel politik grevler eşliğinde), CHP-HADEP-ÖDP'nin "faşizme (yani MHP'ye) karşı ittifakı", *SEP*'in ÖDP'de gördüğü en canlı gerilim alanlarını oluşturuyor.

Bazı *SEP* bileşenlerine sormak gerekiyor, 28 Şubat'tan önceki parti çizgisi çok devrimci, çok cesur idi de 28 Şubat'tan sonra mı parti ürkekleşti? 28 Şubat eğer bir milatsa, bu milat neden sizi de kapsamıyor. Yoksa o zaman da muhalefette miydiniz?

SEP'in "çoğulculuk" konusunda iki temel yanlışı bulunmaktadır. İlki, bir *mücadele örgütü* olan partiye "sosyalizm anlayışı"nı giydirmeye çalışmaktır. Parti, şu saatte balık tutulacak, şu saatte doktorluk yapılacak, şu saatte beste yapılacak, hülasası tembellik hakkının kullanılacağı bir sosyalizm ya da komünizm mekanı değildir. En önemlisi bugünün ve sosyalizm koşullarının öznel güç çokluğu, çoğulculuktan çok ideolojik politik önerme farklılıklarıyla kristalize edilmelidir. İkinci yanlış, SEP'in partiyi bir "eylem birliği" alanı olarak görmesi ve bunu çoğulculuk"la eklemlemesidir. Halbuki parti, "çoğulculuk temelinde eylem birliği" alanı değil, eylem tekliğinin gereksinildiği *merkezi* bir yapıdır. Çoğulcu da olsa, taban inisiyatifleri patır patır fışkırsa da bu böyledir. Başka türlüsü, gerçekten de "parti olmayan ..." bir şeydir. İkinci yanlış kendini çok açık bir biçimde şu satırlarda göstermektedir: "Parti bütününü oluşturan farklılıkların partinin her düzeydeki yönetimine ve politikalarına da bir şekilde yansıması gerekir." (26) *SEP* yazarları partide *nisbi temsil* sisteminin, çoğulculuğun bir gereği olarak bulunduğunu bilirler ve gerçekte sorun da bu değildir. Sorun, tekrar alırsak, "farklılıkların partinin her düzeydeki yönetimine ve politikalarına da yansıması" istemindedir. *SEP* yazarları bir partide birkaç farklı görüşün olabileceğini hepimiz gibi kuşkusuz biliyorlar, ama istedikleri, bütün kurul ve birimlerin politikalarının da çoğulluğudur. Gerçekte ise bu, partinin bütün kurullarının farklılıklar savaşına sürüklenmesi ve hiçbir politikanın sağlıklı tarzda uygulanamaması sonuçlarını üretir. Öte yandan, nisbi temsilin karşılayamayacağı katılım kısıtlılıkları durumunda, "her yerde bulunma" gibi garip bir istekte bulunulmaktadır. *SEP*'in çoğulculuğu böyle yorumlaması yanısıra "iktidar-muhalefet" ikiliğinin benimsenmesi ve "her an her yerde haşarı muhalefet" anlayışı ile fiili bazı tutumları, *parti formu oluşumuna direnildiği* kuşkusunu yaratmaktadır. Çoğulculuk, esasen farklı görüşlerin kendilerini özgürce ifade edebilmesi, bu yolla parti üyeleri ya da bütününü etkileyebilmesine olanak tanınması ve nisbi temsil sistemiyle kurullara vb katılım güvencesi sınırlarında yorumlanmalıdır.

Çoğulcu bir partide iktidar da olmaz, muhalefet de. Çoğulcu partide en çoğu, azınlık-çoğunluk ve kanat'lar bulunur. Azınlığın eleştiri hakkı, bir eylem öncesi ve eylem anında oluşmaz, eylem sonrasında gerçekleşir. Hadi diyelim bu fazla katıdır, ve gerçekten öyledir, o halde eylem öncesi yapıcı katkı, eylem ya da uygulama anında tahammül ve katkı, eylem sonrasında ise burun sürtmeyici sosyalist eleştiri ve değerlendirme kolektivizasyonu gündeme gelmelidir. Özetle, ÖDP'deki *çoğulculuğun uygulanmasında demokratik merkeziyetçiliğin bazı yönlerinden yararlanılmalıdır. Kanat* olma ise yine partiyi esas alan benzer pozitif bir konumlanış içinde, kimi konularda parti ile çakışma ve bütünleşme, kimi durumlarda ise eleştirel karşıtlık içinde olma esnekliğini yaratır. En

önemlisi kanat olma konumu, içinde bulunulan partinin bir parçası olmanın *öncesi ve sonrasına* ilişkin uzanımları, özgünlükleri gerektirir.

MHP'nin hükümetten atılması merkezli bir "hükümet istifa" hareketi, acaba MHP'siz burjuva demokratik bir hükümet oluşumuna mı yol açacaktır? Sosyalistlerin istifasını istemeyeceği bir hükümet düşünülebilir mi, o halde neden bu "istifa" istemi "kitlesel politik grev" vb. stratejik anlamlandırmalarla donatılıyor? Öte yandan CHP ve HADEP'in MHP ile bir sorunları var mıdır, yoksa kendi dertleri ile mi uğraşmaktadırlar? ÖDP neden kendi sorunları ve çizgisinin oluşumuyla uğraşmasın? CHP ve HADEP gibi "büyük güçlerle" politika yapması istenen ÖDP, Kürt uzlaşmacılığı ve CHP'nin sınıf uzlaşma erbaplığı ya da satıcılığına sürekli "yoldaşça" panzehir aşısı taşıyan hemşire rolü mü üstlenmelidir? Bu mudur, "devrimci politik hat"? Öte yandan SEP'in, "partinin bir politik hattı bulunmadığı" eleştirisi de içten değildir. *SEP* belgelerinde partinin bir politik hattı olduğuna dair satırlar bulmak olanaklıdır. Ama en önemlisi, *SEP*, partinin kuruluşundan beri bir politik hat arayışında olduğu ve buna en doğru bir şekilde bugün yaklaşıldığını, "muhalefetçi" yaklaşımından olsa gerek, görmek istememektedir.

SEP, Kürt sorunundaki duyarlılıklarını da ifrada vardırmaktadır. Denmektedir ki, " Orta ya da uzun erimde geçici olacağı düşünülürse de şu anda bu halk, Türkiye'deki devrimci potansiyelin ta kendisidir." (27) Yine izleyelim: "Bir ezilen olarak Kürtlerin kendi geleceğini belirleme mücadelesinde tarafsız kalınabilir mi? Bir üçüncü yol belirlenebilir mi?" (28) Son kez, *SEP*'in Sosyalist Demokrasi İçin Kurtuluş bileşeninden izleyelim: "HADEP geçen seçimlerde ittifakla bile % 4 civarında oy aldı. Gerisinde yaklaşık 20 bin ölü bırakmıştı. Ya ÖDP?" (29) Birinci bapta *SEP* yazarları olarak ciddi bir yanılgı içindedirler. Potansiyel sözcüğü, açığa çıkmış olanı değil, gizil olanı, henüz açığa çıkmamış, çıkması engellenen bir gücün gizilliği anlamını taşır. SEP'in varsayımının tercümesini yapmak gerekirse, orta veya uzun vadede geçici olacağı düşünülürse de Kürt halkının bugün Türkiye'de açığa çıkmış bir devrimci gücün ta kendisi olduğu şeklindedir. Ya da epistemolojik bir doğrultma yaparak, " Türkiye'de şu anda açığa çıkmaya hazır, bu anlamda potansiyel devrimci güç Kürt halkının ta kendisidir" diyerek bir doğrultma yapabilirler. Bu yaklaşım da doğru değildir. Zira Kürt halkının önderliği, *kesinlikle* devrimci bir yaklaşımda değildir ki Kürt halkı da bir devrimci potansiyel yönelim içinde olabilsin. Potansiyel/gizil *ya da* açık devrimci bir güç olabilmenin önkoşulu, *iktidarın hedeflenmesidir*; iktidar hedefi olmayan güç ya da güçlerin sözcüğün gerçek anlamında devrimci sayılması olanaklı değildir. Kürt hareketinin ana gövdesinde ne "Kürdistan" ne de Türkiye için bir "iktidar" amaç ve yönelimi bulunmakta; yeni dünya düzeni ile çatışmayarak, onunla ve PM Raporunda belirtildiği gibi düzenin temel yönelimleriyle rezonans içinde bir "çözüm" aranmaktadır. Öte yandan potansiyel devrimci güç aranışında Türkiye'den hiçbir *sınıfsal ve toplumsal* güç aranışında olunmaması da ayrı bir ifrat noktasıdır.

İkinci alıntıya geçersek, deniyor ki, bu konunun tarafları Kürtler ve devlettir ve üçüncü bir taraf oluşturmak yanlıştır; Kürt hareketinin yanında saf tutulmalıdır. ÖDP yeni soldan sivil toplumculuğa, post marksizmden sol liberalizme kadar bir dizi devrimci

olmayan hatta çoğu devrim karşıtı ideolojik etkilenmeleri kapıdan kovarken; bunları SEP ve Kürt hareketi dolayısıyla bacadan "buyur" ederek ÖDP'yi ve dolayısıyla sosyalist hareketi daha fazla kişiliksizleştirecek içerikte bir "taraf olma" öneriliyor. *SEP*, bırakalım ÖDP'yi, Türkiye sosyalist hareketini yanlış bir taraf olmaya yöneltmekte, sosyalist hareketin kendisinin bir üst taraf ve *üst belirleyen* olmasına kapıyı kapatmaktadır. Mevcut iki taraf, *en kesin ve en nihai taraf veya saflaşmaları* oluşturuyorsa ancak bu durumda *SEP*'in önerdiği gibi, Kürt hareketinin yanında taraf olunabilir. Ancak Kürt hareketi bu kadar devrimci sosyalist, Türkiye sosyalist hareketi de Kürt sorununda bu kadar dışşal olamaz.

Üçüncü alıntıda ise, Selim Uslu'ya göre ittifakların hangi çatıda yapılması gerektiğinin ölçütlerinden birini görüyoruz. Halbuki ittifaka bu tür ölçütler getirmek, kendini aşağılamak anlamına da gelir. Hafifleterek söylersek, SDK yazarı Selim Uslu, kendini ve ÖDP'yi kaale almamaktadır.Anlaşılmalıdır ki, başkalarının üzerinden "ben" olunamaz; "ben" bu durumda *başkalaşır* ya da *başka ikilikler* yaşar.

SEP, artık özellikle de Kürt sorununda dile getirdiği söz ve yaklaşımlarının mantıksal sonuçlarının nereye gittiğini ve gidebileceğini tartmalıdır. Kısacası *SEP*, bu partinin yaşamsal sorunlarıyla gerçek bir ilgi içinde ilgilenmemekte, partinin zaman zaman kilitlenmesine katkıda bulunmakta, partiyi daha fazla deforme edici önermelerde bulunmaktadır. Muhalefetçi yaklaşım öylesi bir çizgiselliğe ulaşmıştır ki, partinin "işsizliğe ve yoksulluğa karşı" düzenlediği ve partinin yönelimi ile uyumlu olan kampanyadaki kimi zaafları bile kullanır olmuş ve "kampanya içinde kampanya", uygulamada ise "kampanya olmayan kampanya" önerir hale düşmüştür. Siyaset mentalitesi açısından ilginç örnekler sergilenen bir metinde, " **'eşitsizliğe ve ayrımcılığa karşı kampanya'** ya göre **'sendikal hak ve özgürlükler için kampanya'** daha az soyuttur, ama yine de soyuttur" denerek, soyut kavramını yanlış kullanmanın ötesinde "işsizlik ve yoksulluğa karşı kampanya" da soyut olarak değerlendiriliyor. Somutlama örneklerinden biri ise kesinlikle kapitalizme dokunmayan, hatta onu aklayan bir içerikle malûl: "Örneğin, **politik af, Kürt kimliğinin siyasal olarak tanınması ya da bütünüyle popülerleştirerek ifade edersek, '25 yılda ya 150 milyar dolarlık refah, ya da 150 milyar dolarlık silah'** sloganıyla yapılacak olan kampanyalar partinin politik çalışması içinde önemli bir yer tutar." (30) *SEP* gerçekten de Kürt sorununu o kadar fazla "popülerleştirerek" ele alıyor ki 25 yılda Kürt savaşında harcanan 150 milyar doların, bu savaş olmasaydı emekçilere refah olarak yansımış olacağını ya da aynı mentalite zinciri içinde bu savaşın bir çözüm içinde durdurulmasıyla birlikte yeni dolarların artık silaha değil emekçilere refah olarak yansıyacağını ima etme gafletinde bulunmaktadır. Böylece *SEP* kapitalist sömürü ilişkilerinin unutulmasına ya da birincil mücadele hedefi haline getirilmemesine cevaz vermiş olmaktadır. Öte yandan aynı metinde, "SEP'lilerin çalışma tarzı" vb. sözler sarfedilmektedir. Böylece *SEP*, partinin tarz oluşumuna katkıda bulunmamakta, kendi tarzlarının oluşumu yönünde gayret sarfetmektedir. Ama gerçekten *uçarı bir tarzda*. Şöyle: " **SEP işte PM'nde alınan 'kampanya' kararını gerçek bir kampanyaya dönüştürmek için, bu grevlerle -kimisine daha fazla ağırlık vererek- ülke çapında bir dayanışma kampanyasını örgütleyecektir**. Bu kampanyaya tüm

ÖDP'li yoldaşlarımızı, onların resmi kampanyayla ilgili görevlerini önlemeyecek şekilde destek vermeye çağıracaktır. (..) **dayanışma kampanyasına**, (...) **dayanışma kampanyasının** ..."(31) Burada, uçarı ve gerçekleşmeyen yaklaşımların ötesinde, ÖDP'nin bir türlü gerçekleyemediği "dayanışma" olgusundan hareket edilmektedir. *SEP* metinlerinde görülen "aşağıdan yukarıya ÖDP'nin inşası" ve kuruluş öncüllerine dönülmesini istemek gibi tam da *ÖDP belirlenimli* olmakla *SEP*, bütün "sol" görünme çabasına karşın partinin en geri bölmelerinden birini oluşturmaktadır. Kuşkusuz, tıpkı ÖDP gibi *SEP*'te de bir dizi *ikilik* bulunmakta, *yararcı* bir şekilde bu ikiliklerin değişik yanları ön plana çıkabilmektedir.

Buraya kadar dile getirilen bazı *SEP* eleştirileri, *ÖSP*'nin hep doğru şeyler yaptığı anlamına gelmemektedir. *ÖSP*, *SEP*'e oranla daha *siyasi* ve 4 yıla ilişkin daha fazla ders çıkarıcı bir konumda bulunmakla birlikte, hep yakınılan "solun geleneksel kültürü" konusunda *SEP*'ten aşağı kalmamaktadır. En önemlisi *ÖSP*, bir *ideolojik netlik* içinde bulunmamakta, daha çok *arayışçı* özellikleriyle belirlenmektedir. Gerek kendi tarihsel belirlenimlerinin kattığı itkiler ve gerekse parti ortalamasıyla birlikte gerekli değişim yaşanmaktadır. Gerek *ÖSP*, gerekse *SEP*, Türkiye, dünya, kuram, ideoloji ve siyasete ilişkin hep hayattan ve konjonktürelliklerden öğrenerek değişmekte; değişime öncülük edecek önsel bir formasyon gerekliliğini ise geriye itmektedirler.

Ayrıca *ÖSP*, *SEP*'i sürekli muhalefet konumuna itmekte ve dışlamak için elinden geleni ardına koymamaktadır. Bundan başka, *ÖSP* çoğunluk olma esprisine uygun bir şekilde partiye gerekli enerjiyi sarfetmemektedir. *Çoğunluk olma*, en azından parti bütünlüğüne yönelik kolektivizasyon girişimlerinde bulunmayı, merkezkaç güçleri merkeze doğru çekme ve partiyi çalıştırma becerilerini önsel olarak gerektirir. Fakat *ÖSP* bu güç ve niyetten yoksun görünmektedir.

İki taraf da, Konferansın hemen ardından, yayınlarında birbirlerine "uzlaşma yok" restini çekmiş bulunuyorlar. Bununla birlikte, *partiye yabancılaşma*, *parti dışı eğilimler*, "bu parti işi olmuyor galiba" yakınmaları en fazla *ÖSP* ve *SEP* saflarından duyulmaktadır. Parti ortalaması, partiyi "tıngır mıngır" yürütmenin de bir beceri olduğu yanılsamasıyla sakatlanmıştır. ÖDP'nin etkilendiği süreç dinamizminin önündeki en büyük engellerden biri de bu *özel didişme* ve halet-i ruhiyedir. Bu halet-i ruhiye, aşılmış olması gereken sorunlarda bile sürmekte ve hemen yeni gerilim temaları bulunmaktadır. Bu noktada, söz konusu didişmenin, ilgili çevreler açısından ilginç bir şekilde birbirine muhtaçlık ilişkisi türettiğini söylemek olanaklıdır.

Ancak bu hususun dışında, bu platformlar arasındaki gerilimin başka açıklamaları da olmalıdır. Buna ilişkin ilk söylenecek olan, her iki platformun merkezlerinde yer alan *Devrimci Yol* ile *Kurtuluş*'un aynı kökenden gelmeleridir. Anımsayabiliriz, *DY'un Acilciler, Kurtuluş ve Devrimci Sol ile, Acilciler, Kurtuluş ve DS'un DY ile; TKP'nin TİP ve TSİP ile, TİP ve TSİP'in ise TKP ile 1980 öncesinde yürüttüğü tartışma ve eleştiriler, diğer sol çevrelerle yürütülen tartışmalara göre daha fazla yer tutmuştur. Bu durum, aynı kökenden gelme, aynı alanda başat güç olma ya da o alanda kendine yer açma vb. güdülerle açıklanabilir. Durum bugün de biraz böyledir. TBKP'deki TKP ve TİP*

kökenliler arasındaki gerilimler ile ÖDP'deki DY ve Kurtuluş kökenliler arasında yaşanan gerilimlerde paralellikler bulunmaktadır. TBKP'de TİP'liler, ÖDP'de Kurtuluş'çular "aldatılmışlık hissi" taşımışlardır. Çünkü adı geçen yapılar arasındaki ilk ilişkiler, ideolojik-siyasal bir ilişki olmaktan daha çok, diğerlerine göre daha büyük olan güçlerin öngörü ve yönelimlerinin belirleyiciliğinde şekillenmiştir. İdeolojik-siyasal ilişki ya da yakınlık ise aynı kökenden beslenmede içerilmiş bulunmaktadır.

Aynı kökenden gelenlerin en fazla birbirleri ile gerilim yaşamaları, aynı zamanda "geçmişi tekrar etmeme" sözlerinin, yarı iyi niyetle, yarı da modaya uyarak sarfedildiğini göstermektedir. Ama en önemlisi ise şudur: Bugüne ve bugünden yarına ilişkin bütünlüklü bir devrimci stratejik öngörünün, devrimci bir bugün ve gelecek vizyonunun olmaması durumunda, elbette ki kah kopulan ya da aşılmaya çalışılan, kah ise sürdürülmeye çalışılan geçmişin izleri ve ilişkilerinin bir tezahürü görülecektir. Gerek aynı köken gerekse farklı kökenleri bulunanlar arası birlik/birliktelik süreçlerindeki temel bir sorundur bu durum. Kuşkusuz bu sorunun, ÖDP'de, partinin 5 yıla yakın ve kısa sayılamayacak ömrü de düşünüldüğünde, aşılması olanaklıdır. Ancak bu olanağın yakalanması için ÖDP'nin kuramsal, ideolojik, siyasal ve örgütsel bir bütünlük içinde parti olması gereklidir. Ancak bu durumda yeni bir paradigma oluşturularak eskinin gereksiz bazı belirlenimlerinden kurtulunur.

Bu yazı boyunca dile getirilen ÖDP'ye ilişkin *ikiliklere* dayalı bütün kaygı ve kuşkuları bir rezerv sayarak söylemeliyim ki, *DY* kökenliler, ÖDP'nin partileşmesi doğrultusunda *SEP*'ten daha ileridedirler. Ancak bu ileride ve ayrıca çoğunluk olmanın sorumluluklarını yerine getirmeyerek, yukarıda değinilen gerilim alanının içine düşmektedirler. Ya da, *Kurtuluş* kökenliler ve *SEP*'te de görüldüğü gibi, *bu gerilimler ekseninde partileşme* istenmektedir. Bu ise, ÖDP'yi ÖDP olmaktan çıkaracak bir yönelim içinde olma anlamını taşıyacaktır. Örneğin ünlü "tembellik hakkı"nın salt *Kurtuluş* veya *SEP*'e yönelik olması ya da ÖDP'nin "ölü" üye fazlalığından hareketle, üyeliklerin güncelleştirilmesinin salt *ÖSP*'ye karşı gündeme gelmesi, yakınlarda toplanacak olan Tüzük Kongresini mahvedebilecektir. Partileşmenin bir ayağı, gerçekte her iki platformu ve bütün partiyi etkileyen bu sorunların, platformların birbirine karşı kullanılmaktan çıkarılması ile olasıdır. Öte yandan bu sorunları çözecek adımlardan herkesin etkilenip, bir türlü herkesin "hizaya gelmesi" sonucunun oluşacağını görmek gerekiyor. Gerçekten de ciddi bir örgüt/parti olma yolunda atılacak adımlar partinin bütün bileşenlerine sirayet etmiş olan keyfilik ve apolitik noktaları temizleyecek, bileşenlerin zaman zaman görülen partiden "özerk" olma durumuna bir son verecektir.

ÖDP'nin seçenekleri

ÖDP'nin 1. Konferans/Kongre sonrasında *Sosyalist Politika*'da yayınlanan yazımın başlığı "Bir Adım İleri İki Adım Geri" idi ve *DY/ÖS*'u bir adım ileri iki adım geri esprisi içerisinde eleştiriyordum. O Konferans'ta bizlerin bazı temel tez ve eleştirileri, "iktidarın eşiğinde olmamak" vb. gerekçelerle karşılanıyordu. O Konferanstan ya da partinin kuruluşundan bugüne ÖDP'de gerçekten bir şeyler değişti. Örneğin bugün,

özelleştirmenin bütününe karşı çıkmak için, ya da genel olarak emek/sınıf eksenli, siyasal iktidar hedefini gözeten, demokratik ve sosyalist görevleri karşı karşıya koymayan yaklaşımlar için illa da bir iktidarın eşiğinde olma durumu, bir "devrimci durum" ya da "devrimci dönem" gerekçelendirmesi yapılmamaktadır. Bu olumlu bir gelişmedir. Fakat ÖDP'nin bu yazıda da değinildiği gibi ciddi sorunları bulunmaktadır. Bu sorunlara karşı geliştirilen yaklaşımları partideki mevcut kümelenmelerden hareketle, bazen karikatürize ederek şöyle sıralayabilirim:

•Kuruluş öncüllerinin bazılarının, örneğin "doğrudan demokrasi", "geri çağırma" vb. sürdürülmesi ve tüzükte buna uygun açık düzenlemeler yapılması. "Yoksa ÖDP'den bir şey çıkmaz." Bu yaklaşımın savunusu genel olarak *"bağımsızlar"* tarafından yapılmaktadır.

•Bir adım ileri üç adım geri. Bu, belirttiğim eleştiriler itibarıyla *SEP*'te vücut bulmaktadır.

•Bir ya da birkaç adım. Bu ise *ÖSP*'de vücut bulmaktadır.

•Sıçramalı adımlarla gelişme. *Sosyalist Politika.*

•Birkaç adım ve sıçramalı adımlarla gelişme. *Ekmek ve Gül.*

•Ciddi bir kilitlenme ve bir kuyuya taş atan kırk deliye karşın kırk akıllının taşı çıkaramaması durumunda iki olasılık belirir. Olasılık bir: Gökten taşların düşmesiyle herkesin akıllanması ve ÖDP'nin ya güç kaybetmiş olarak ya da enerjik bir şekilde yoluna devam etmesi. Olasılık iki:Çözümü olası olmayan bir kilitlenme ya da "tasfiye" ya da bulunabilecek bir deyişle "ÖDP'nin Türkiye sosyalist hareketine armağan edilmesi". Bu, ÖDP'deki sorunların aşılmayıp örneğin Tüzük Kongresi'nde iyice kangrenleşmesinin sonrasındaki nesnel ve oldukça erken bir tehlikedir. Bu yaklaşımı, "eğer hep böyle sürerse.." gerekçesiyle savunabilecek çok sayıda insan çıkacağını, ama şu an yukarda sayılan kümelerden hiçbirinin böylesi bir görüşü savunmadığını (işleri güçleri ÖDP eleştirmenliği olan sol çevrelere bu arada duyurmakta yarar var) belirtmek gerek.

Fakat bu şekildeki sıralama, bu kümeler arasında geçişkenlikler bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Hatta bir dizi geçişkenliğin bulunduğunu söylemek olanaklıdır. Örneğin birinci küme ile ikinci ve üçüncü ve çok az bir oranda beşinci küme arasında, henüz tekrar test edilmemişse de tarihsel ve programatik olarak ikinci ile üçüncü arasında, üçüncü küme ile dördüncü ve beşinci küme arasında, dördüncü ile beşinci arasında ÖDP bağlamında önemli geçişkenlikler bulunmaktadır. Kuşkusuz bu geçişkenliklerin önemli bazı kırılmalara uğraması da, çeşitli somut durumlarda kuvvetle olasıdır, ama bana göre genel tablo bu şu an ki verilerle bu şekildedir. Başkaları tarafından oldukça öznel bulunabilecek bu kümelenmelerin ÖDP'ye önermelerini özellikle Tüzük Konferansına doğru, bu kez bu vesileyle izleyeceğiz. Ayrıca, bu yazı sınırları ötesinde bir şeyler söylemekte fazlasıyla spekülatif olacaktır. Bu nedenle, ÖDP'nin yakın zamandan beri içine girdiği yönelimin bir kararlılık içinde derinleştirilmesi doğrultusunda düşünceler belirtmekle yetineceğim.

Öncelikle, herkesin bir tarafından tutarak kendine sığınak bulabildiği parti programına ilişkin kısa bir değinide bulunmak gerek. Şimdi ayrıntılarına girmeyeceğim ama programın, Konferansa sunulan PM Çalışma Raporu ve partinin yönelimleri doğrultusunda bir tadilattan geçmesi gerekiyor.Tek bir örnek vermekle yetineceğim. PM Raporunda belirtilen rejim krizi ve bu kriz içinde "çatlaklar bulma"ya ilişkin belirlemeleri akılda tutarak izleyelim: "*Türkiye Cumhuriyet tarihinin en ciddi kriziyle çalkalanıyor*", Türkiye ile ilgili bölümün bir ara başlığıdır ve bu başlığın altında şu belirlemelere yer verilmiştir: "Köklü değişim ihtiyacı toplumun gündemine yerleşiyor. Artık hiçbir toplumsal kesim eski çerçeve içinde yaşamak istemiyor.

Toplum, varolan siyasal düzenin değişimine yönelik arayışlara ve çağrılara kulak vermeye başlıyor. Büyük çoğunluğun çıkarı varolan durumun değiştirilmesiyle örtüşüyor.

Toplum ile devlet arasında ortaya çıkan gerilim, devletin de toplumun da yeniden şekillenmesini zorunlu kılan bir krizi yaygınlaştırıyor." (32) Bilindiği gibi bu tür saptamalar esasen "sivil toplum"culara ve sol liberaller ile onlara akraba burjuva liberallerine aitti ve ÖDP'nin ilk döneminden beri hemen bütün PM belgeleri ve siyasal durum değerlendirmeleri ve nihayet PM Raporu Türkiye'yi programına göre daha doğru tahlil edebilmiştir.

ÖDP'nin solan renkleri

Eski bir ÖDP'li, Kemal İnal, Radikal Gazetesi'nde, yanlış anımsamıyorsam "ÖDP'nin solan renkleri" başlıklı bir yazı ile eleştirilerini dile getirmişti. Kemal İnal'a yanıtı, aynı sayfalardan Ertuğrul Kürkçü, galiba "ÖDP: Tüketilmemiş olanaklar" başlıklı bir yazı ile vermişti. İnal, "solan renkler" ironisi ile genel bir ÖDP eleştirisi yapıyor, kırgınlığını belirtiyordu. İnal'dan almakla birlikte buradaki kullanımım farklı bir anlama sahip: ÖDP'den dökülmeleri kastediyorum. Bütün bu yazı boyunca değinilen ve partinin büyük çoğunluğunca benimsenen değişim, birilerini kızdırmış ve küstürmüştür. Sonuçta ÖDP'ye rest çekenler, *ÖSP*'yi ve *SEP*'i ayrı ayrı yönlerde etkilemek isteyen kesimlerden geliyor.

ÖDP'nin başlangıçta savundukları ile son derece uyumlu olan *Birikim* dergisinin başlıca yazarları ÖDP'den umutlarını kesmişlerdir. Temel eleştirileri "geleneksel sol"a ödün verilmesidir. Ömer Laçiner ve Ahmet İnsel'e göre yenilikçi düşüncelere açık olan parti çoğunluğu, "parti birliğini koruma" adına ödün vermektedir. Laçiner'den izleyelim. "Bu dil ve tutum kısırlığını ÖDP'nin 'birliği koruma' endişesine bağlamak mümkün gibi görünüyor. Şöyle ki, partide çoğunluğu oluşturan ve yeni düşünce ve eylem perspektiflerine sıcak bakan kesim(ler), nitelikçe farklı olgu ve gelişmelerin giderek belirleyici hale geldiği durumlarla karşı karşıya geldiğimizi görmekte, bunları eski duruma benzeten klişe açıklama ve tavırlarıyla karşılayamayacağımızı sezmekte, durumları değiştiren dinamiklere uygun yeni açıklama ve tavır önerileri geliştirmek istemekte; ama tam bu noktada partideki 'gelenekçi' kesimlerin direnciyle karşılaşıp, onların 'sapkınlık' iddialarını yatıştırmak, ayrılık ve bölünme ihtimalini önlemek için uğraşmak zorunda kalmaktadırlar. Hatta çoğu kez, bu ihtimali baştan önlemek için 'yeni' bir sosyalizm ve devrim anlayışlarını budayarak 'gelenekçi'lerin de katılabileceği

formüllere sıkıştırmaktadırlar." (33) İnsanın, ah keşke *Birikim* de en az şu lanet "gelenekçi"ler kadar partiye asılsaydı, tutunsaydı, çalışsaydı da şu "ödün" onlara verilseydi ve böylece Türkiye sosyalizminin sorunları çözülseydi, ÖDP'nin kitleselleşmesi, sol dalga yaratılması vb.gerçekleşseydi, diyesi geliyor. Böyle olacak olsaydı, eminim *Birikim* yazarları bir ellerinde fırça bir ellerinde sudkostik ile ÖDP afişlerini arşın arşın yapıştırmak için yolları aşındırırlar ve bütün parti ortamlarında bulunurlardı.

Gerçekte ise sorun böylesi bir aktivite sorunu olmadığına göre, Birikim yazarlarının görüpde görmezden geldikleri, dolayısıyla öznel tercihlerinin belirlendiği bir alandır burası, siyasi-toplumsal koşullar ve eğer gerçekten siyaset yapılacaksa bu koşullarda nasıl siyaset yapılması gerektiğine ilişkin ideolojik ve siyasal tutum belirleme gerekliliğidir. Eski bir savımı yineleyeceğim, *DY*'un ÖDP'de bulunan ana gövdesi siyasi belirlenimlidir ve siyaset amacı taşıyan her sosyalist öbek gibi siyasi çıkarsamalar da bulunmaktadır. Bunu *Birikim*'de biliyor ve bunun için kızıyor, "ekonomi-politiği reddedin" diyor ve bu apolitizmle sosyalist siyaset yapılacağı yanılsamasının paylaşılmasını istiyor. Olmayınca da, ÖDP'ye duyulan umudu bitiriyor: "Yüzyılı aşkın 'sosyalizm geleneği'ne sıkı sıkıya tutunmuş veya sarmalanmış o görüş ve tutum paketlerinin referans aldığı denemelerin çöküntüyle sonuçlandığı acı gerçeğiyle yüzleşmeye mecali olmayanlar, birbirlerine böylece yaslanarak güçlerini arttırdıklarını da düşünüyor olabilirler. Ama sadece toplama bilen bir kişinin çözemediği, çözmeyi bile tasarlayamayacağı bir problemi, sadece toplama bilen yüz kişinin de çözemeyeceği, çözmeyi bile düşünemeyeceği besbelli ise; sosyalizmin bu artık yepyeni durum, olgular ve dinamikler içinde ortaya konulması ve gerçek bir devrim olarak tasarlanması gereken problemleri ile uğraşmasını onlardan beklemek de yersiz bir taleptir artık."(34)

Ahmet İnsel'de sık sık "geleneksel sol"dan yakınmakta ve biraz daha geniş bir çerçevede eleştirmektedir. Diyor ki, "Marksizmden farklı olarak devrimci demokrasinin olabileceği, bu ikisinden farklı olarak da bir sol liberalizmin olduğu, bu üç siyasal tavır içinde en üstün konumda olanın marksizm olduğu gibi bir öneri ciddiye alınıp tartışılabilmektedir."(35) İnsel marksizmin üstünlüğünü yadsıyor. Bunu, marksist olmayan birinin söylemeye doğal olarak hakkı vardır, bu nedenle İnsel'lerle bu bağlamda bir polemiğe gerek yoktur. Fakat İnsel sol liberalizmi sosyalistlere yediremez. Onun kızgınlığı da bundandır. İşçi sınıfının varlığını, devrimci rolünü açıkça yadsıdığı yazısında İnsel de köprüyü atıyor: "ÖDP, eğer gelenekseli temsil etme iddiasının kendi başına yeterli bir haslekt olarak kabul edileceği bir 'değişim' partisi olacaksa; bu 'veciz' duruşa (!) hayret etmekle geçen dört yılın sonunda ne yazık ki, artık ilgi gösterme duygumuz da tüketilmiş oluyor."(36) diyor.

Burada kısa bir ara verip, yeni sol ile ilgili bir gelişmeyi aktarmak istiyorum. Boris Kagarlitsky, bir yeni solcudur . Kagarlitsky, İngiltere'de 40 yıldır yayın yapan ama yazarları çeşitli ülkelerden dünyaca ünlü marksistlerden, sosyalistlerinden oluşan *Yeni Sol Dergi (New Left Review)*'nin Ocak 2000'den itibaren içerik değiştirmesine, derginin yeni editörü, batı marksizmi ile ilgili önemli değerlendirmeleri bulunan ve bazı kitapları

Türkçe'ye de çevrilmiş olan Perry Anderson'un "yenileniş" yazısını konu ederek eleştiriyor. Kagarlitsky'nin eleştirisinden izleyelim: "Anderson'a göre, dünyayı değiştirme yönündeki eski proje tüketilmiştir. Dünya değiştiği için değil, kapitalizm ve neo-liberalizme karşı yapılabilecek hiç bir şey olmadığı için. Temelli bir dönüşüm yolundaki bütün girişimler başarısızlığa uğramıştır. Toplum konsolide olmuştur. Bu durumda solun yapabileceği tek şey, bu durumu gözlemlemek ve eleştirel düşüncenin keyfini çıkarmaktır. Sonuç olarak NLR, eski geleneği mahkum etmek ve yeni duruma uyum sağlamak zorundadır."(37) Kagarlitsky, ilk kez duymadığımız, Anderson'un "ödünsüz gerçekçilik" yaklaşımını eleştiriyor ve en azından şu görüşleriyle saygın bir yeni sol konumdan direncini dile getiriyor: "Kapsayıcı bir strateji, ilkeli pozisyonlara ve etik temellere ihtiyaç var"(38) . Yeni Sol Dergi'den Kagarlitsky'e yanıt ise Tarık Ali'den geliyor, "Perry Anderson 'Yenileniş' yazısında bizim tutumumuzun değişmediğini netçe ortaya koymuştur. Thatcher'in Falkland adalarındaki macerasına ve İşçi Partisi içinde onu destekleyenlere karşı çıkmıştık. Körfez savaşına da şiddetle muhalefet ettik. Umutsuzluğa kapılma Boris.." (39) İşte yeni solun "yaptık" dedikleri; işte gerçek hareketten kopuk olanların trajedisi.

Türkiye'de yeni solun en fazla sosyalist siyaset dışı versiyonu olan sivil toplumcular, sol liberalizmi marksizme karşı savunur derecesine düşüp, şu an Türkiye'de sosyalizmin açılım kanallarını bin bir sorun içinde zorlayan ÖDP'den umutlarını ve anlaşılan ilişkilerini kesiyorlar. Onlara önerilmesi gereken ise, ilişkinizi kesmekte özgür olabilirsiniz ama artık daha gerçekçi umutlar besleyin ve bütün umudunuzu öldürmeyin! Ola ki ÖDP başarırsa ya da başarıya yakın şeyler yaparsa, ki şu haliyle de başarılan şeyler vardır, siz de bu kuyunun suyundan içeceksiniz.

ÖDP'nin solan renkleri arasında, *SEP*'i *Yeni Gündem* sayfalarından etkilemek isterken olmadık tasfiyeci akıllar veren Mahir Sayın-İrfan Cüre ikilisi bulunuyor. Kürt hareketi lehine, "Demokrasi Girişim Grubu" lehine, "tek örgütlenme birleşik anayasa hareketi" dediği "sivil anayasa inisiyatifi" lehine tasfiyeci akıllar daha çok Sayın'dan, hakaretamiz ifadeler ise Cüre'den geliyordu. Cüre islamcılarla sosyalistler arasında ayrım çekme gereğini de duyuyordu ama hiç ilgisi olmayan bir yerde ve aslında o islamcılara da yazı yazdırılan bir yerde.. Sonuçta Cüre, bu yazının yazımı tamamlandığı sırada ÖDP ile bağını kopardı. İstanbul'da ÖDP'lilerle DSİP'liler arasındaki ve kökeninde DSİP'lilerin çıkıntılık yaptığı bir olaydan hareketle, ama esasen Kürt angajmanından dolayı, "Kürtlere ve devrimcilere nefretini hangi gerekçeyle olursa olsun, bir kere daha ortaya koymuş olanlarla örgütsel, siyasi, ahlaki hiç bir ilişkimin olmadığını ilan ediyorum." (40) diyerek ÖDP'nin solan bir diğer rengini yansıttı. Ona da aynı şeyleri önermekten başka söylenecek bir şey yok!

ÖDP'nin sol renkleri olacak mı?

Kuşkusuz olabilir. En yetkili ağızlardan söylenen, "Dört yılını tekrar etmeme lüksü" bir içtenliği yansıtıyor ve belirli bir kararlılığa kavuşturulursa, olacaktır.

Son olarak şu sıralananlar gerçekleşirse, ÖDP'nin sol renklerinin olmasının ötesinde ÖDP solun pekala yeni bir kızıl rengi de olabilecektir.

- ÖDP bütün gecikmişliğini ve yitirilen zamanın en azından bir bölümünü, siyasette her zaman geçerli olabilen sıçramalı gelişmeler ile telafi edebilir.
- Sol dalga demeyeceğim ama solun yükselişi, ÖDP ne kadar doğru ve üstün bir yerde olursa olsun, birlikte hareket edilebilecek ve edilmesi gereken sosyalist güçlerin tek çatı altında toplanması ya da sürekli/kalıcı ittifaklarla organik ilişkiler kılınmasını gerektirmektedir. (ÖDP, en iyi halinde bile solun yükselişini tek başına sağlayamaz.)
- "Harmanlanma evresi geride kalmış ve o bapta yapılabilecekler de tükenmiştir" (41) ya da "federatif bir anlayışla şekillendirilmeye çalışılan birlik projesinin aşılarak sona erdiği" (42) görüşleri ÖDP'nin kendi içinde partileşmesine itki kazandırma ve hep iç sorunlarıyla uğraşmama anlamında belki doğru olsa da tehlikeli çağrışımlar taşımaktadır. Bu yaklaşımların ÖDP dışı ve açık partili mücadele içinde olan ya da böylesi bir yönelime açık olabilecek çevrelere uzatılması durumunda, ÖDP'de "tamamlandığı" varsayılan birliğin yetmezliği kısa sürede anlaşılacak, ama o zaman da iş işten geçmiş olacaktır. ÖDP bir yandan içini düzenler ve bir yandan siyaset yaparken, yine siyaset içinde yeni birlik girişimlerine öncülük etmelidir. Aksi taktirde ÖDP, "yaşama ve çalışma alanlarını" ve kent merkezlerini kendi birimleşmeleriyle kuşatamayacaktır.
- Parti formuna ulaşılırken *doğru* ve *kolektif* bir merkez oluşturulmalıdır. Merkezileşme, merkezi keyfiyetler fiili anlamına gelmemelidir.
- Parti içinden başlayıp çeperlerine dek uzanan siyasal bir eğitim faaliyeti, "parti okulu" ciddiyeti içinde kurumsallaştırılmalıdır.
- İl-ilçe yöneticilerinden başlayarak "ara kadro" oluşturma ve genel olarak kadrolaşma vadeli bir şekilde planlanmalıdır.
- Kadroların siyasallaşması için afaki özlemler değil, gerçek memleket ve emek sorunları istikrarlı bir şekilde öne çıkarılmalıdır. Siyasetin toplumsallaşması için, taşıyıcıların siyasallaşması sağlanmalıdır.
- Üyelerin istihdamı ve özellikle büyük kentlerde birimleşmeye geçilmelidir.
- Merkezi hat ile gündelik faaliyetlerin sürekliliğinin ve geçişkenliğinin sağlanacağı bir parti formu oturtulmalıdır.
- Politik hat netleşmesinde, eşitlik-adalet-sosyal bölüşüm ögeleri siyasal özgürlükleri öncelemeli; siyasal özgürlükler emeğin mücadele hattına tabi olmalıdır.
- **"ÖDP içinde gerçek bir alternatif haline gelebilmenin biricik yolu, ÖDP'nin etkileyebileceği, örgütleyebileceği potansiyeli, parti muhalefetini ÖDP'ye taşıyabilme yeteneğinden geçer"**(43) sözleri, fiiliyatta parti çoğunluğu ile bazı azınlık kümelerinin paylaştığı, partili gibi görünmenin partili olmaya yettiğini sanan bir mentalitenin ürünüdür. Alan faaliyetleri ya da genel olarak siyaset mentalitesi, toplumsal formasyona parti bütünlüğü içinde yönelme bilincinin oluşturulmasını ve bu açıdan gerek parti çoğunluğu gerekse bazı azınlık kümeleri, oluşturulması gereken "parti çizgisi"ne, "partili" davranışa doğru çekilmelidir.

- Demokratik ve sosyalist görevler ayrıştırılıp karşı karşıya konulmamalı, sosyalist bir yürüyüş içinde kaynaştırılmalıdır.
- Partinin net bir iktidar hedefi olmalıdır. Parti kendisini muhalefet ya da toplumsal muhalefet partisi olarak tanımlamamalıdır.
- Partinin anti-kapitalist hattının, diğer anti-kapitalist tepkilerden sosyalist anti-kapitalizm temelinde bir üst belirlenim olarak farklılaştığı ve diğerlerine yönelik bir eksen olduğu açıkça teslim edilmelidir.
- Kapitalist sömürüye karşı duruş, "ezilenler", "mağdurlar" vb. doğrudan sınıfsal olmayan söylemlerle sakatlanmamalı; sömürü teşhir edilmesi gereken başat ilişki biçimi olarak alınmalıdır. (Örneğin, "çay'da ezilmeye son denilmez", "çay'da sömürüye son" denilir.)
- Parti, emek havzalarında ve siyasal olarak diri kent ve bölgelerde özel olarak yoğunlaşmalıdır.
- Türkiye'nin taşrası, partinin taşrası olamaz. Parti örgütlerinin bütünlüğü, bilgilendirme, deney aktarımı vb. kalıcı formatlar içinde sağlanmalıdır.
- Parti üyelerinin açık bilgilenme hakkı artık parti işleyişi içinde tesis edilmeli, kimse kırılmalı bilgilere veya bilgisizliğe mahkum edilmemelidir.
- Zayıf parti örgütlerine geçici kadro aktarımı yapılmalıdır.
- Parti, kadın ve gençlik örgütlenmelerine ilişkin, söz konusu kesimleri aldatıcı ve kendi sorunlarıyla başbaşa bırakan çizgisini terketmeli, parti politikaları oluşturulmalıdır. Bu konulara ilişkin özerkliği çağrıştıran söylemlere son verilmeli, parti siyaseti dolayımıyla özgün hareket arayışlarına açıklık bırakılmalıdır
- Sendikal alanda, en azından kısa bir dönem için parti kararları oluşturulmalı ve bu kararlara uyulma zorunluluğu getirilmelidir.
- Tüzük Kongresi, kırıcı-dökücü olmayan parti gibi parti atmosferinde yapılmalı ve yukarıdan aşağıya bütün üyeler motive edilmeli, yeni bir atmosfer oluşturulmalıdır.
- Parti kurgusu, bir mücadele örgütüne dayandırılmalıdır.

Bunlar gerçekleştirilmezse, gerçekten de harmanlanma dönemi bitmiş demektir.En özet haliyle parti, ideolojik, siyasal, örgütsel planlarda ve çoğunluğundan azınlığına kadar disipline edilmelidir.

Notlar

1- Oğuzhan Müftüoğlu; "Yeni Devrimci Söylem, Yeni Siyaset, Yeni Tarz", *ÖDP Kendini Anlatıyor* içinde, Güncel Yay., birinci basım, Temmuz 1996, s.318
2- O. Müftüoğlu; *age*, s.326
3- Kenan Kalyon; "Artık Mitler, Mitoslar, Fetişler Yok", *age* içinde, s.212
4- K. Kalyon; *age*, s.213
5- Ertuğrul Kürkçü; "ÖDP, Devrimci Yol, Kurtuluş Ana Akımına Oturduğu İçin Başarılı", *age* içinde, s.119-120
6- Oğuz Ender; "Sekterizme Karşı Mücadele Edilmelidir", *Sosyalist Demokrasi İçin Kurtuluş*, Sayı:5, Nisan 2000, s.12

7- Nazan Çiçek; *Yeni Sol Argümanlar Işığında Özgürlük ve Dayanışma Partisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Şubat 2000, s.5
8- N. Çiçek; *agt*, s.6-7
9- N. Çiçek; *agt*, s.9
10- N. Çiçek; *agt*, s.193-194
11- Mete Kaan Kaynar*; "Türk Solu ve ÖDP", *Strateji*, s.147
12- M. K. Kaynar; *agd*, s.149-150
13- M. K. Kaynar; *agd*, s.150
14- M. K. Kaynar; *agd*, s.155
15- M. K. Kaynar; *agd*, s.157
16- M. K. Kaynar; *agd*, s.159
17- M. K. Kaynar; *agd*, s.169
18- "Küreselleşme,Piyasa Ekonomisi ve Ortak Değerler", *Sosyal Demokrat Hareket*, Ocak 2000, s.14
19- XXI. Sosyalist Enternasyonal Kongresi Paris 8-10 Kasım 1999, Paris Bildirgesi, *Sosyal Demokrat Hareket, Ocak 2000, s.17*
20- Besim Altınöz; "21. Yüzyılın Kaç Rengi Vardır?, Gökkuşağında Kaç Renk Var! ÖDP Üstüne Dipnotlar", *Düşünen Siyaset*, Yıl:1, Sayı:12, Ocak-Şubat 2000, s.88-89
21- Metin Çulhaoğlu; "Parti Olmayan Parti Aksaklık Olmayan Aksaklık", *ÖDP Kendini Anlatıyor* içinde, s.254-255
22- ÖDP Parti Meclisi Çalışma Raporu; 2.Büyük Kongre, *İstersek Türkiye Değişir*,Balgat 27 Şubat 2000, s.29'a kadarki bölüm.
23- *agr*; s.27
24- Kenan Kalyon; "ÖDP 2.Büyük Kongresi Üzerine Bir Değerlendirme. İşte Hendek İşte Deve", *Ekmek ve Gül Platformu Bülteni*, Sayı:1, s.13
25- "ÖDP'nin İki Yıllık Bilançosu Neden Yok?"; *Patronsuz, Generalsiz, Bürokratsız Sosyalizm*, Özel Sayı:1, 24 Şubat 2000, s.1
26- Sosyalist Eylem Platformu; *Tehlikeli Bir Adım ve Bir Uyarı* Broşürü, Temmuz 2000, s.15
27- Sosyalist Eylem Platformu; Tehlikeli "Bir Dönemecin Eşiğinde", II. Konferansın Ardından ÖDP Broşürü, Mayıs 2000, s.29
28- Sosyalist Eylem Platformu; *Tehlikeli Bir Adım ve Bir Uyarı*, Temmuz 2000, s.13
29- Selim Uslu; Akın Birdal ve Yavuz Önen Sorunu Üzerine", *Sosyalist Demokrasi İçin Kurtuluş*, Sayı:5, Nisan 2000, s.17
30- Sosyalist Eylem Platformu; *"Kampanya"yı Kampanya Haline Nasıl Getirebiliriz* Broşürü, Mayıs 2000, s.2-4
31- Sosyalist Eylem Platformu, *agb*, s.6-8
32- Özgürlük ve Dayanışma Partisi; *Program ve Tüzük*, s.9 (Toplam 64 sayfalık son basımdan aktarılmıştır)
33- Ömer Laçiner; "Gelebildiği Yerde ÖDP...", *Birikim*, Nisan 2000,s.12
34- Ö.Laçiner; *agd*, s.13
35- Ahmet İnsel; "Gelenek'le Devrim mi, Gelenekte Devrim mi?", *Birikim*, Nisan 2000, s.16
36- A. İnsel; *agd*, s.18
37- Boris Kagarlitsky; "Yeni Sol Dergisinin İntiharı", *Özgürlük ve Dayanışma için Sosyalist Alternatif*, Haziran 2000, s.30
38- B.Kagarlitsky; *agd*, s.31
39- Tarıq Ali; "Uzayda üçüncü dönem:", *agd*, s.32
40- İrfan Cüre; "Artçı Depremler", *2000'de Yeni Gündem*, 24 Ağustos 2000, Perşembe, s.6
41- Masis Kürkçügil; "İnşa ve Mücadele", *Eşitlikçi ve Özgürlükçü Bir Sosyalizm Yolunda Bir Adım*, Mayıs 2000, s.8
42- Saruhan Oluç; "Birlik Projesi Aşılarak Sona Erdi", *agd*, s.12
43- Hasan Basri Karabay; "İkinci kongre'nin ardından, "Özgürlük ve Dayanışma" yeryüzüne inerken...", *Sosyalist Alternatif*, Mayıs-Haziran 2000, s.27
Bu alıntının yapıldığı "Sosyalist Alternatif" *Ekmek ve Gül Platformu* içindeki "Özgürlük ve Dayanışma için Sosyalist Alternatif" çevresinden koparak *SEP*'e katılan bir çevrenin yayınıdır.

---

* Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi

MÜHENDİSLER-MİMARLAR VE TMMOB ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA ÇALIŞMASI:

"KAPİTALİZM,İNSANLIK VE MÜHENDİSLİK" ÖZELİNDE TÜRKİYE'DE MÜHENDİSLER , MİMARLAR

Nilgün ÜNSAL

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'nin (TMMOB), Türkiye'de mühendis-mimar kimliği ve meslek örgütlenmeleri araştırma-projesinin ürünü olan kitabın 'Çağrı, tedbir ve tercih' bölümünden bir alıntı ile başlayalım: "...hem kuramsal düzeyde hem de Türkiye toplumunun özgül koşulları bağlamında, kapitalizm karşısında mühendisliği ve mühendisleri inceledik". Kuramsal arayışımızı soyut bir düzeyde sürdürdüğümüz ikinci bölümde, sermayenin kendisini sınırsız büyütme güdüsüne sahip olduğunu ve bu özelliğiyle bütün toplumsal ilişkileri "metalaştırma" sürecine dahil etme eğilimi taşıdığını belirttik. Mühendisliğin ve mühendislerin de bu süreçten bağımsız olmadıklarını, piyasada değişime konu olan bütün diğer nesneler gibi karşımıza meta olarak çıktıklarını gördük. Tartışmamız boyunca bizi yönlendiren en önemli kuramsal gözlemimiz, mühendisin metalaşması yani sermayeleşmesi sonucunda, kaçınılmaz olarak sermayenin toplum üzerinde ve içinde hakimiyet kuran öznelliğiyle gerçekliğe bakma durumunda kalışıyla ilgiliydi.

Taylor ve Towne'nin yazılarından yola çıkarak, mühendisin gerçekliğe sermayenin perspektifinden baktığında, mesleğini ekonomik derinlik yaratan teknikler toplamından ibaret bir yönetim işlevi olarak görebileceğini ve bu algılamasıyla sermayenin öznelliği ile uyumlu bir mesleki ideolojik konumlanışa yönelebileceğini belirledik... Dördüncü bölümde sunduğumuz veriler Türkiye'de de azımsanmayacak bir mühendis kitlesinin sermayenin öznelliğiyle özdeşleşme eğiliminde olduğu gerçeğini ortaya koydu. Bu nedenle, Türkiye'deki mühendislerin de sermayenin evrensel etkilerinden bağışık bir kimlik oluşturamadıklarını görmüş olduk.

Bununla birlikte araştırmamızın bulguları, Türkiye'de sermaye karşıtı öznellik taşıyan önemli bir mühendis kitlesinin varolduğuna da işaret ediyordu. Dahası, Türkiye'deki mühendislerin mesleki birliğini temsil eden TMMOB'nin uzunca bir süreden beri, sermaye karşıtı bir sesle üyelerine ve topluma kendisini tanıttığını, aktif olarak toplumsal mücadelede yer aldığını ve mühendisliği, "egemen sınıfların"çıkarlarıyla çelişik bir içerikte tanımladığını gözledik. Bütün bunlar mühendislerin, kapitalizmin belli koşullar altında açığa çıkan iç çelişkileriyle karşı karşıya kaldıklarında, Veblen'in özlemini duyduğu türden bir mesleki ideolojiye yönelerek, sermayenin toplum üzerindeki hegemonyasına eleştirel bir perspektiften bakabileceklerini ve mühendisliği ekonomik sonuçlar elde etmek amacıyla kullanılan teknik bir araç olmanın ötesinde, politik alana doğrudan katılımı öngören bir meslek olarak tanımlayabileceklerini göstermektedir. Araştırmamızın bulgularının net olarak işaret ettiği gibi, mühendislerin mesleki ideolojik

oluşumlarında ve bu anlamda örgütsel tercihlerinde, ekonomik sınıf konumları belirleyici önem taşımaktadır.

Türkiye'deki mühendislerin çoğunluğu ücretli çalışan konumundadır. Bunların özel ekonomide yer alanlarının önemli bir kitlesi, ilkel üretim süreçlerinde istihdam edilen nitelikli işgücünü oluşturmaktadır. Diğer önemli bir bölümü ise kamu sektöründe çalışmaktadır. Çoğunluğu temsil eden bu gruplar, orta sınıf ve işçi sınıfı konumlarına dağılmakla birlikte, sahip oldukları ekonomik koşullar ve olanaklar itibariyle işçileşmiş ve yoksullaşmıştır. Bu sınıf konumlarında yer alan mühendisler, sadece olumsuz bir ekonomik gerçeği paylaşıyor olmakla kalmayıp benzer bir sosyo-ekonomik temelden gelmektedir. Türkiye üniversite sisteminin alt katmanlarındaki okullardan mezun olmuş bu mühendislerin, kariyer olanaklarının da sınırlı olduğu görülmektedir. Mesleki tatminleri çok düşük olan bu mühendisler, ücretli çalışma biçimini terk edip küçük işveren konumuna geçerek, toplumsal hiyerarşide yükselebilmeyi umut etmektedir. Nitekim, Veblen'ci bir mesleki ideolojik konumlanışa yakın durmakla birlikte, genel olarak sağ siyasal ideolojilere yönelmekte ve bu anlamda kapitalist varoluşla uyumlu bir bilinç sergilemektedir. Sağ siyasal ideolojilere yönelim, göreli olarak daha iyi ekonomik ve sosyal olanaklara sahip olan yönetim temelli kapitalist sınıf ve gelişmiş organizasyon yapılarındaki orta sınıf konumlarında yer alan mühendisler arasında daha çok yaygınlaşmakta ve bununla uyumlu olarak bu gruplar Taylorist mesleki ideolojiye yönelmektedir. İşte TMMOB genel çizgileriyle ifade edildiğinde karşısında böyle bir kitleyi bulmakta ve "demokratik kitle meslek örgütü çağrısını" son 40 yıldır olduğu gibi mühendislere, toplumun bütün sınıf ve kesimlerine duyurmaktadır.

Tarihin hiç bir evresinde toplumsal yaşam günümüzde olduğu ölçüde "piyasalara" tabi hale gelmemiştir. Her ne kadar "piyasa" üretimin türevi olarak beliriyorsa da kapitalist toplumun örgütlenmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Kapitalist koşullar altında piyasa, sadece mal ve hizmetlerin değişimine sahne olan bir alan olarak işlev görmez. Kapitalizmde piyasa, daha çok "ekonomi politiğin ölümsüz yasaları"ndan gücünü alan bir mahkeme görevini ifa etmektedir. Gerçeklikte olduğu gibi, mühendisleri Türkiye işgücü piyasasına, Türkiye işgücü piyasasını da dünya işgücü piyasasına yerleştirirsek, Türkiye'deki mühendislerin her geçen gün piyasanın "görünmez hakimi" tarafından daha ağır bir suçlamaya ve cezaya çarptırılmaya devam edeceği ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda mühendisler, önümüzdeki on yıl içinde belki de tedbirli olup, TMMOB çağrısını dinleyerek daha demokratik ve üretken bir geleceğin kurulmasına çabalayan toplumsal güçlerin uluslararası birlik ve dayanışmasına katılmayı tercih edecek.''(1)

"Sermaye karşıtı meslek örgütlenmesinin oluşumundan tarihsel kesitler: 1980 yılına kadar toplumsal koşullardaki değişimlere ve bunların, mühendisliğin sembolik değeri ile mühendis ve mimarların kültürel ve ekonomik koşullarında yarattığı etkilere bağlı olarak gruplandırıyoruz: Kapitalist Kalkınmacı Teknisyenler Dönemi(1954-1965),Toplumsal Eleştirici Bağımsız Kalkınmacı Teknisyenler Dönemi(1965-1973),Toplumsal Eylemci Bağımsız Kalkınmacı Teknisyenler Dönemi(1974-1980).

Son olarak, herhangi bir dönemleştirmeye girişmeden,1980 sonrasındaki gelişmelerin sonucunda gelinen örgütsel aşamayı temsilen, 1998 yılında gerçekleştirilmiş olan"TMMOB Demokrasi Programı ve TMMOB Demokrasi Kurultayı'ndan alıntılar

sunuyoruz.(...) TMMOB, Türkiye'deki kamu yararını gözeten,emek eksenli,bütünlüklü ve gerçekçi bilim ve teknoloji politikalarının hazırlanmasını ve uygulanmasını amaçlar.Ancak bugünkü koşullarda bunu tek başına yapamayacağının bilincindedir.Bu nedenle emek eksenli sivil toplum örgütleri,diğer demokratik kitle örgütleri ve partilerle işbirliği yapar.Onların mücadelelerine destek verir...,TMMOB,...bir yandan üyelerinin bilim ve teknolojiyi kendi deneyimleri ile kavramaları,deneyimleri ve bilgilerini topluma ve örgüte yaymaları için gerekli ortamı oluştururken,diğer yandan da alternatif teknolojilerin politik düzenlerde olanaklılığını üyeleri aracılığıyla topluma göstermek için çabalar. *TMMOB Demokrasi Programı ve Kurultayı,1998,s.53*"(2)

İdeolojik netlik gerekiyor,siyasal vurgu eksikliğinin ortadan kaldırılması gerekiyor, sınıf–siyaset ilişkisinin vurgulanması gerekiyor, ideoloji ve siyasetin maddi temelle ilişkilendirilmesi gerekiyor.

"Sınıf kavramıyla ben, birbirinden farklı ve görüntüde bağlantılı olmayan olayları, hem deneyimlerin hammaddesinde hem de bilinçlerde birbirine bağlayan, tarihsel bir olguyu anlamaktayım. Bunun tarihsel bir olgu olduğunu yeniden vurgulamak istiyorum. Ben sınıfı bir "yapı"olarak görmediğim gibi,bir "kategori" olarak bile görmüyorum; o, insani ilişkiler içinde oluşan (ve böyle oluştuğu gösterilebilen) bir olgudur.

Bunun da ötesinde, sınıf kavramı tarihsel bir ilişki kavramını da beraberinde getirir. Diğer her türlü ilişki gibi bunu belirli bir anda dondurup yapısını irdelemeye giriştiğimiz zaman bu incelemeyi imkansızlaştıracak bir akıcılığa sahiptir. Çok titiz oluşturulmuş bir sosyolojik model bile nasıl bize saygının ve aşkın saf bir örneğini sunamıyorsa, sınıfın da böyle saf bir örneğini bulamaz. Bu ilişki her zaman için içinde gerçek insanların yer aldığı gerçek ortamlarda düşünülmelidir. Dahası, her birinin bağımsız varlığı olan iki farklı sınıf alıp daha sonra bunları ilişki içine sokamayız. Aşıklar olmadığı zaman aşk olamayacağı gibi, asiller ve onların emrinde çalışan çalışanlar olmadan da saygı olamaz. Sınıf, bazı insanların (miras olarak devraldıkları veya paylaştıkları) ortak deneyimleri sonucunda aralarındaki çıkar birliğini hissedip bunu kendi çıkarlarından farklı ve genellikle kendi çıkarlarına karşıt çıkarlara sahip insanlara ifade etmeye başladıkları anda oluşur. Sınıf deneyimi, genellikle, insanların kendilerini doğuştan veya daha sonra istemeden, içinde bulundukları üretim ilişkileri ile belirlenir. Sınıf bilinci bu deneyimlerin, gelenekleri, değer sistemlerini, fikirleri ve kurumsal biçimleri içeren, kültürel kavramlarla ifade edilme biçimidir. Deneyimin kendisine bir belirlenme olsa da, sınıf bilincinde böyle bir belirlenme yoktur. Birbirine benzer deneyimler geçiren aynı meslek grubundan insanların bu deneyimlere karşı tepkilerinde bir mantık tespit edebiliriz, fakat bundan herhangi bir yasa çıkaramayız. Değişik zaman ve yerlerde sınıfın bilinci aynı biçimde ortaya çıkar fakat bu hiçbir zaman tam bir benzerlik göstermez.

Günümüzde sınıfı bir şey olarak görme yönünde çok yaygın bir eğilim vardır.Bu türden bir yaklaşım Marx'ın kendi tarihsel yazılarında yoktur,ancak bu yanlış daha sonraki "marksist" yazının büyük bir bölümü üzerindeki çarpıtıcı etkisini sürdürmektedir.İşçi sınıfının "o şey"in ,üretim araçları ile belirli ilişkiler içinde bulunan şu kadar insan anlamında,neredeyse matematiksel olarak tanımlanmış bir mevcudiyeti olduğu varsayılmaktadır.Bu bir kere varsayıldıktan sonra "o şey" kendi konumuna ve gerçek çıkarlarını doğru dürüst anlayabilseydi sahip olabileceği (fakat genellikle çok

nadiren sahip olduğu)doğru bir sınıf bilincini türetebilmektedir.Fakat işçilerin gerçek konum ve çıkarlarını görmelerini engelleyen,en azından geciktiren,bir kültürel üstyapı vardır.Bu tür kültürel "gecikmeler" ve çarpıklıklar çok can sıkıcı şeyler olarak görüldüğünden, artık bir tür ikame teorisinin öne sürülmesi yönündeki adım çok kolay atılacaktır; ya parti ya tarikat ya da teorisyen olanı açıklamak yerine olması gereken sınıf bilincini gün ışığına çıkaracaktır.(....)

Eğer sınıfın bir şey olmayıp bir ilişki olduğunu kabul edersek bu biçimde düşünemeyiz."O şey" ne ideal bir çıkar veya bilince sahip olmak için varolmakta, ne de Ayar Edici'nin masasında bir hasta gibi yatmaktadır.(...)...Sınıflar,belirli konumlara bağlı olarak ortaya çıkan meşru güç farklılıklarına ,yani otorite bekleyişlerine bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal roller yapısını,temel alarak oluşurlar...Otoritenin bakış açısından geçerli olan toplumsal rolü oynamaya başlayınca,birey bir sınıfa ait olmaktadır;yani sınıf üyeliği toplumsal rolün yüklediği görevlerden kaynaklanmaktadır.

Ama tabii ki sorun,bireyin o "toplumsal rol" içinde olma durumuna nasıl geldiği ve dahası belirli bir toplumsal örgütlenmenin (mülkiyet hakları ve otorite yapısı ile birlikte)nasıl oluştuğu gibi tarihsel soruların anlaşılmasıdır.Tarihi belirli bir noktada durdurduğumuz taktirde artık sınıfları değil, birçok deneyimleri olan bir bireyler kalabalığını görürüz.Fakat bu insanları toplumsal değişimin uygun bir dönemi boyunca izlediğimiz zaman,ilişkilerinde,fikirlerinde ve kurumlarında belirgin özellikler gözlemleyebiliriz.Sınıf kendi tarihlerini yaşayan insanlar tarafından tanımlanır ve en son analizde bu onun biricik tanımıdır(3)."

Çünkü, marksizmin temel teorik iddiası,yapı ile özne arasındaki diyalektik ilişkinin her iki ucunu da kapsayabildiğidir; "üretim tarzı" kavramıyla yapıyı, "sınıf mücadelesi" ve "sınıf oluşumu" kavramlarıyla da öznelliği açıklama yeteneğine sahip oluşudur. Sorun yapı ile özne arasında ilişki kurup kurmamakla ilgili değil,bu ilişkinin somutluk içinde nasıl kurulacağı ile ilgilidir. Yapı ile özne arasındaki ilişki deneyim yolu ile kurulabileceğini ileri sürer. Sınıf yapısını temel alan yaklaşımlarla sordukları sorular ve dolayısı ile uğraştıkları sorunlar açısından da bir farklılaşma vardır. Bunlardan ilki,daha çok "emek sürecinde meydana gelen değişikliklerin toplumun çeşitli kesimlerinin sınıfsal konumlarını nasıl etkilediği"gibi sorulara yanıt ararken,ikincisi,sınıfın sadece emek sürecinde değil toplumsal bütünlük içinde tanımlanabileceğinden yola çıkarak, sınıfları karşı karşıya getiren toplumsal koşullar,sınıf bilincinin oluşumunu hızlandıran/engelleyen toplumsal faktörler,sınıf mücadelesinin içinde geçtiği toplumsal formasyonun tarihsel özellikleri,işçi sınıfının oluşumunda parti,sendika gibi örgütlerin rolü gibi ,yapı-özne ilişkisi ile doğrudan ilgili sorunlar üzerinde yoğunlaşırlar. "Bilimsel marksistler için kapitalizmde ekonomi ile politika ayrılmıştır,ve bu ayrılık sınıflara,sınıf yapısı ve sınıf bilinci arasındaki ayrılık biçiminde yansır. "Eleştirel" marksistler için ise ,kapitalizmde ekonomi ile politika arasında yalnızca görünüşte bir ayrım vardır ,ve kapitalist üretimin kendisi gibi sınıflar da ekonomi ile politikanın gerçekte birleştiği bütünsel süreçlerdir."(4)

Sınıfın nesnelliği,tarihin belirli bir anında,üretim süreci içindeki konumu ile bir sınıfın üyesi olmak,ona ait olmaktır.Ancak sınıfın tanımı için,bu tarihsel anda sınıfın diğer sınıflarla ilişkileri,çatışmalarının da analize dahil edilmesi gerekir.İşçi sınıfını oluşumu sınıf mücadelesi içinde ,nesnelliğin girdileri ile gerçekleşebilir.Sınıfın nesnel varlığı ile

.onun toplumsallaşarak sınıf mücadelesi içinde oluşumunu,aynı öznenin farklı uğrakları olarak değerlendirebiliriz. Burada temel sorun, yapı ve üstyapı pratikleri arasındaki ilişkinin tanımlanması ve kurulması ile ilgilidir.

"...Materyalist tarih anlayışına göre,tarihte belirleyici etken,son aşamada,gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir.Ne Marx, ne de ben, hiç bir zaman daha fazlasını iddia etmedik. Eğer, sonradan herhangi biri, çıkıp ta ekonomik etken tek belirleyicidir dedirtmek üzere bu önermenin anlamını zorlarsa,onu boş,soyut,anlamsız bir söz haline getirmiş olur.İktisadi durum temeldir,ama çeşitli üstyapı öğeleri-sınıf savaşımının siyasal biçimleri ve sonuçları-savaş bir kez kazanıldıktan sonra kazanan sınıf tarafından hazırlanan anayasalar vb.-hukuksal biçimler,hatta bütün bu gerçek savaşımların,savaşıma katılanların beynindeki yansılar,siyasal,hukuksal,felsefi teoriler,din anlayışları,ve bunların daha sonraki dogmatik sistemler halinde gelişmeleri,hepsi de tarihsel savaşımların gidişi üzerinde etki yaparlar ve birçok durumda ağır basarak onun durumunu belirler. Bütün bu etkenlerin etkisi ve tepkisi vardır...Kendi tarihimizi kendimiz yapıyoruz, ama her şeyden önce belirli önceliklerle birlikte ve çok belirli koşullar içinde.Bütün öteki koşullar arasında en sonunda belirleyici olan iktisadi koşullardır.Ama siyasal koşullar vb. hatta insanların beynine musallat olan gelenek bile,kesin son veren olmasa da gene bir rol oynar..."(5)

Sınıf –siyaset ilişkisi ancak,toplumsal formasyonun bütününden hareketle ve bu bütünü veri alan çözümlemelerle ve sistemin zayıf noktalarına saldıran,alternatif ideolojik,kültürel açılımlarla desteklenen doğrudan siyaset dolayımı ile kurulabilir.

"...çevresinde döndüğümüz sorunu toplumsal olanın,ideolojik ve örgütsel süreçlerde yeniden üretilerek eksiksiz siyasal ifadesine kavuşturulması biçiminde tanımlayabiliriz.İşçi sınıfının üretim süreci içindeki maddi konumlanışı ile verili andaki siyasal yönelimleri arasındaki açıyı yaratan, ya da aynı anlama gelmek üzere,toplumsal olanla siyasal olanı ayrı gördürten,ideolojik süreçlerdir...işçi sınıfının,örgütlü siyaset alanında boy göstermesini engelleyen en önemli etmen,işçi sınıfının karşıt ideolojik yapıların ve süreçlerin hegemonyası altında olmasıdır.(...)Bu nedenle ,ideolojik mücadele karşıt ideolojiyi deşifre etmekle yetinemez;onun karşısına üretilmiş bir ideoloji ile çıkmak zorundadır.Bunun anlamı ise açıktır:Sosyalist mücadele ,sınıfı gerçeğe elbette daha da yabancılaştırmayan,ama gerçeği,yalın haliyle değil ideoloji alanında yeniden kurgulanmış olarak sunacak bir üretimi gerçekleştirmek zorundadır.(...)İdeoloji kendi gerçekliğine yabancılaşmış sınıfı bu gerçekliğe dolambaçlı yollardan da olsa taşıyacak bir vasıtadır.İşçi sınıfı ,kendi gerçekliğini ,sahiplendiği ideoloji aracılığıyla ve onun içinden yakalayacaktır."(6)

NOTLAR

1- Ahmet Haşim Köse-Ahmet Öncü; *Kapitalizm,İnsanlık ve Mühendislik*, TMMOB, Nisan 2000, s.173
2- Ahmet Haşim Köse-Ahmet Öncü; *age*, s.105
3- E. P. Thompson; *Teorinin Sefaleti*, Alan Yayınları, Ağustos 1994, s.20
4- Filiz Toprak, "Sınıf Analizinde Karşılaşılan Temel Sorunlar Üzerine", *Sosyalist Politika*, sayı:1, Mayıs 1994, s.49
5- *Felsefe İncelemeleri*, Engels'den Joseph Bloch'a Mektup, Sol Yay., s.184
6- Metin Çulhaoğlu, "Sınıf ve Siyaset: Kuramsal Giriş Denemesi", *Sosyalist Politika*, sayı:6, Ağustos 1995, s.38-41

ROMAN OKURLARINA BİR ÖNERİ: "ALTIN DEFTER"

İrfan TAŞKIN

Vedat Türkali'nin Güven romanı, sol kesimde geniş bir ilgi gördü. Uzun bir dönemdir sol, roman-edebiyat konusuna bu denli ilgi duymuyordu. Bu yüzden Güven romanına gösterilen bu teveccühü, hem romana, hem de sola ilişkin bir olumluluk olarak görüyorum. Ancak söz konusu roman hakkında yazılanlara bakılacak olursa, herkesin filin başka yerini ellemiş olduğu görülüyor. Bu yazıda, Güven romanıyla birçok benzerlikler taşıyan bir başka eserden, Doris Lessing'in Altın Defter adlı romanından yola çıkarak sosyalist kimlikle ilgili, itiraf etmek gerekirse bölük-pörçük gözlemlerimi paylaşacağım. Ama öncelikle Güven hakkında yazılanlara ilişkin birkaç cümle söylemek isterim.

Güven romanı hakkında sol cenahtan yazılanlardan dört tanesini okudum: Sennur Sezer'in Cumhuriyet Gazetesi Kitap Eki'nde yayımlanan yazısı, Sol Dergisi'nde Ahmed Mürted'in yazısı, Fabrika Dergisi'nde Sinan Dervişoğlu'nun yazısı ve son olarak Sosyalist Politika sayfalarında okuduğunuz Behiye Güvenç imzalı yazı.(1)

Sennur Sezer, TKP tarihine ilişkin zengin veriler içeren bir dönem romanı beklentisi içinde almış kitabı eline. Beklenti büyük, daha doğrusu uygunsuz olursa hayal kırıklığı da o ölçüde büyük olur. Sezer, Güven'i "yarım bir anlatı" olarak niteliyor ve yer yer "Yeşilçam kalıpları kullanmakla", "pembe dizi yöntemi izlemekle" eleştiriyor. Romanı yazmak için Komintern belgelerini incelediğini söyleyen Vedat Türkali'nin sunduğu tarihsel veriler Sezer'i tatmin etmemiş, buna karşılık romandaki "aşk trafiği" yüzünden satır-altı eleştirileri yöneltiyor.

Ahmed Mürted'in yazısı sanki feministlerden gelecek olası eleştiriler düşünülerek kaleme alınmış. Yazarın, kadın kahramanlarına yaptığı haksızlığı eleştiriyor. "Hazmetmesi zor bir başyapıt" olarak nitelendirdiği romanda, kadın tiplemelerin "olay örgüsünün normal seyrinde gelişiminden başka bir işe yaramayan zayıf kişilikli, edilgin yaratıklar olarak resmedilmiş" olmasından yakınıyor.

Sinan Dervişoğlu, romanı TKP tarihinden sözeden bir belgesel olarak okumuş. Sezer'in aksine romandaki belgesel doz, Dervişoğlu'nu tatmin etmiş görünüyor. O da, romanın bütününde "cinselliğin biraz pot yaptığını" düşünüyor. Buna karşılık, romanı "TKP savaşçılarının değerli anısı önünde bir kez daha saygıyla eğilmek" için bir vesile olduğu için alkışlıyor.

Behiye Güvenç ise romanı, "Türkiye aydını, onun tarihe bakışı, tarih ile ilişkilenişi ve bunlardan dolayımla kendini nasıl tanımladığı üzerine düşünmek" amacıyla kullanıyor.

Şimdi bu yazılar hakkındaki kısa değerlendirmeleri yapma amacıma gelmek istiyorum. Bu değerlendirmelerde katılmadığım yanları es geçiyor ve önemli gördüğüm noktanın altını çizmek istiyorum: Birbirinden oldukça değişik kişisel gerekçelerle

sosyalizme bağlanmış kişilerin "kıstırılmışlığı" ve bunun sonucu ön plana çıkan kişisel zaafları romanın eksenini oluşturuyor bence. İnsanlar toplumsal bir mücadele olarak yaşamaları gereken şeyi, polisiye bir vaka ve kişisel ilişkilerinin bir uzantısı olarak yaşayınca böyle zaaflı bir örgütsel yapı çıkıyor ortaya. Kimileri öyle görmek istemiş olabilir ama, ben o romanda "şanlı TKP tarihi" göremedim. Öyle olması da gerekmiyor. "Bizim" tarihimiz ve daha da ötesi bugünümüz var o romanda: bizim doğrumuz, bizim eğrimiz.

Başlangıç yerine Brecht'ten bir kıssa

"Bay Keuner'e biri Tanrı'nın varolup olmadığını sordu. Bay Keuner dedi ki: "Sana düşünmen için bir öneride bulunacağım, bu soruya verilecek herhangi bir yanıttan sonra, acaba senin davranışların bir değişime uğrayabilir miydi? Eğer davranışların değişmeyecekse, bu soruyu yanıtlamadan bırakalım. Yok bu yanıtla davranışların değişecekse, işte o zaman, sana yardımcı olabilecek en azından şunu söyleyebilirim, sen seçimini yapmışsın: Senin bir Tanrı'ya gereksinmen var."(2)

Bu kıssanın yazımıza uygun hissesi şu oluyor: Tanrı'ya olan ihtiyacın ortadan kalkmadığı bir toplumda yaşıyorsak tanrısız insanlar "üretmek" için gösterilecek çabaların bir sınırı olacaktır, bu konuma getirdiğiniz insanların tanrısızlığı bir din gibi benimseme eğilimi göstermeleri de cabası... Brecht, bu motifi değişik yazılarında, oyunlarında yineler: "İyi insanlara ihtiyaç duyulmayan bir toplum", "kahramanlara ihtiyaç duyulmayan bir ülke" vb. Bence bunların hepsi geleceğin komünist toplumuna ya da "yeni insan"a ilişkin oldukça yararlı ipuçları.

Mensuplarının kişisel zaaflarından ötürü sorunlar yaşayan her sosyalist yapının karşısına gelmiş bir sorundur: Sosyalist militanların kişisel özellikleri neler olmalıdır ve olması gerekenlere ulaşmak için yapılması gerekenler nelerdir? Bu soruna her yapı kendi meşrebince yanıtlar bulmuştur.

Kimileri sosyalist militanın özelliklerine ilişkin manzumeler üretmiş ve ellerindeki "malzeme"yi (bu sözün insana ilişkin kullanılmasını yakışıksız bulmakla birlikte yaptıkları "iş"e uygun bir tanım olduğu su götürmez) belirlenen "kalıb"a uydurmak için tıkıştırmaya çalışmıştır. Bir başkaları, insanları "özel yaşam" ve "politik yaşam" şeklinde bölerek, yalnızca politik yaşama ilişkin ölçütler geliştirmekle ilgilenmiş ve özel olduğu varsayılan ve sınırları bir türlü belirlenemeyen alana ilişkin Mevlana Tekkesi yaklaşımıyla yetinmişlerdir. Kuşkusuz iki ucun arasında türlü örnekler vardır. Açıklayıcı olur düşüncesiyle bu yaklaşımları örneklemek isterim. Birinci yaklaşımın ağırlık kazandığı yapılarda mantıki sonuç olarak herkesin birbirinin polisi olması gerekecektir. "Sosyalist militanın özellikleri" şeklinde bir manzumenin üretilebilirliği ise ayrı bir sorundur. Böyle bir manzume, idealist bir yaklaşımla üretilebilir ancak. Sorun bir "ahlak sistemi" kurmaya gelip dayanacaktır. Buna gerek yoktur, ille de böyle bir sisteme ihtiyaç duyuluyorsa benimsenmesi gereken ahlaki değerlerden bunlara uygun davranış

kalıplarına kadar çeşitli düzeyde ayrıntılara inen Tanrı'lı ve Tanrı'sız birçok din mevcuttur. Bunların elden geçirilip uygun şekilde revize edilmesi oldukça iş görecektir. İkinci yaklaşım ise başka düzeyde sorunlar yaratacaktır. Bu yaklaşımı benimseyen yapılarda, örneğin verilen politik görevleri yerine getirdiği sürece bir militanın bohem bir yaşam sürmesi, "insanların özel yaşamlarına karışamayız" denilerek gözardı edilebilecektir. Burada gözden kaçırılan nokta ise, sürdüğü yaşam yüzünden "Allah bir" dese inanılmayacak birinin sosyalist bir yapıya ne yarar sağlayabileceği konusudur.

Doris Lessing ve Altın Defter: "İngilizler de aynı şeyleri yaşıyorlarmış!..."

Bir roman hem anti-komünistlere, hem de komünistlere yararlı malzeme sunabilir mi? Kanımca bu sorunun yanıtı olumlu. Doris Lessing'in Altın Defter'i * buna uygun bir örnek bence. Sosyalist bir militan olarak kendine ilişkin kurgusu konusunda yeterince hazırlıklı olmayan biri, bu romanı okuduğunda "Lanet olsun, bunların hepsini ben de yaşadım. Bu sosyalistler adam olmaz" deyip tası-tarağı toplayarak kapitalizmin kendisine sunduğu "huzurlu" yaşama geri çekilebilir. Kimi de, "Sosyalizmin romantik çekim alanına kapılmış tuzukuru İngiliz aydınlarının yaşadıkları bunlar. Bizde bu tür şeyler olmaz" diyerek kendini rahatlatabilir. Kuşkusuz benim önerdiğim her ikisi de değil, yalnızca "farkındalık" önerebiliyorum. Sosyalist örgütleri oluşturan insanlar da, sonuç itibariyle kapitalizmin eğitiminin, kültürünün, ideolojisinin belirlediği bir dünyanın ürünüdür. Bunun her bakımdan farkında olmak işimizi kolaylaştıracaktır.

Doris Lessing, aldığı eleştirileri değerlendirdiği yazısında romanı şu şekilde sunuyor: "... geçmişte ya da şimdi marksist olanlardan akıllıca eleştiriler almam bir rastlantı değildi. Onlar amacımı anladılar. Bu, marksizmin her şeyi bir bütün olarak, her şeyin birbiriyle olan ilişkisini göz önüne almasından –ya da almaya çalışmasından- kaynaklanıyor, ama şu anda konumuz marksizmin eksik yönleri değil. Marksizmden etkilenen biri, Sibirya'daki bir olayın Botswana'daki bir olayı etkileyeceğini kabul eder. Bence günümüzde marksizm, resmi dinler dışında, bir dünya görüşüne, bir dünya ahlağına ulaşma yolundaki ilk girişimdi. Ama başarılı olamadı, öteki dinler gibi, o da bölümlere ve alt bölümlere, gitgide daha küçük kiliselere, mezheplere ve inançlara ayrılmaktan kurtulamadı. Yine de denedi".(3)

Yazının bundan sonrasında işin biraz kolayına kaçacağım. Sosyalizmin değil de sosyalistlerin sorunlarıyla cebelleşmek durumunda kalanlara yararlı malzemeler sunan bir

* Kitap-arkası yazıları bazen çok açıklayıcı olur. "Nedir bu roman?" sorusunun yanıtını Altın Defter'in kitap-arkası yazısıyla yanıtlamayı tercih ediyorum: "Genç bir yazar olan Anna Wulf, kocasından ayrılmış, küçük çocuğuyla birlikte yaşamaktadır. Bir süredir hiçbir şey üretmeyen Anna, kendisini tatmin etmeyen ilişkilerin yarattığı hayal kırıklıklarıyla yaşamın çökmekte olduğu duygusuna kapılır. Delireceğini düşünür ve yaşadıklarını ayrı renkte dört defterde toplar: Siyah defter, bir yazar olarak sorunlarını dile getirir; kırmızı defter siyasal yaşamı içindir; sarı defterse ilişkileri ve duyguları için; mavi deftere de günlük olayları kaydeder. Ancak Anna'nın iyileşmesine ve yeniden doğuşuna giden kapıyı açan anahtar, beşinci defter olacaktır: Altın Defter."

romana ilgi uyandırmak için yararlı olacağını düşündüğüm bir yöntemi deneyeceğim: sözü romandan alıntılara bırakıyorum:

"Yani gördüğüm kadarıyla, karman çorman olan yaşamınızın, sosyalist görüşe dayandığına inanmamı mı istiyorsunuz?"(4)

"İnsanlar komünizme, daha doğrusu üye oldukları komünist partilerine öyle büyük bir duygusallıkla bağlılar ki, gelecekte toplumbilimcilerin üzerinde araştırma yapacakları bir konuyu, yani Komünist Partisi'nin varlığından dolaylı ya da doğrudan etkilenerek ortaya çıkan sosyal etkinlikleri göz ardı ediyorlar. Komünist Partisi insanlara ya da insan topluluklarına farkında olmasa da bir esin kaynağı olur, onları harekete geçirir, çeşitli etkinliklere yöneltir. Bu durum, yalnızca küçük bir komünist partisinin bulunduğu ülkelerde bile geçerlidir."(5)

"Artık, bütün komünist partilerin ya da grupların bünyesinde, bölücü bir unsurun bulunduğunun bilincindeyiz. Dünyadaki bütün komünist partiler varlıklarını, üyelerini ya da grupları bünyelerinden çıkartarak sürdürmüş, hatta geliştirmişlerdir; kişi ve grupların çıkartılmasındaki ölçüt, kişisel kusurlar ya da erdemler değil, partinin o anki devinimine uyum sağlayıp sağlamadıklarıdır. Komünizmin örgütlenmeye başladığı yıllarda, yani yüzyılımızın başında, Londra'daki Iskra grubunun başından geçen her şey bizim Afrika'daki grubumuzun da başından geçti. Hareketimizin tarihini bilseydik, bu kadar alaycı olmaz, bu kadar düş kırıklığına uğramaz, şaşırmazdık..."(6)

"Resmi toplantılarımızın dışında yaptığımız şakalar, söylediklerimize ve inandığımızı sandığımız şeylere ve sözlere ters düşüyordu. İnsanların yaptığı şakaların önemli olduğunu o sıralar öğrendim. İçinde hafif bir kin ya da alay tınısı taşıyan bir ses tonu, insanın kişiliğini on yıl içinde tümüyle mahveden bir kansere dönüşebilir."(7)

"... partiye aslında, yetersiz, bölünmüş, parçalanmış yaşamlarımızı bir bütün haline sokabilmek için katıldığımızı fark ettim. Oysa partiye girince bu çatlaklar daha da derinleşiyordu."(8)

"Tommy askere gidip gitmeme konusunda karar verme zamanının geldiğini ve bunu konuşmaları gerektiğini söyleyerek mutfağa girdi: Molly'nin ona askerliği protesto ederek gitmemesini söyleyeceğini sanıyordu. Tommy böyle bir şey yapsa Molly elbette sevinirdi, yine de buna kendisinin karar vermesi gerektiğini söyledi. Ardından konuyu annesinin yaşam biçimine, dostlarına, kimliğine getirerek ona saldırmaya başladı."... "kavganın sonunda Tommy vicdanının sesini dinleyerek askerliği protesto etmeye karar verdi. Ardından bu kararın ışığında, Sovyetler Birliği'ndeki askeri zihniyeti öne sürerek annesine saldırmaya başladı."(9)

"... partiden ayrıldığımda özlediğim tek şey bu olacak yani yaşamlarının merkezi bir felsefeye bağlı olması gerektiğine inanan insanlarla birlikte olmak. Partiden ayrılmayı düşünen ve isteyenlerin ayrılmamalarının nedeni de bu. Partili aydınlarla karşılaştırıldığında, parti dışındaki gruplarda bulunan insan ve aydınlar bana yüzeysel, dar fikirli ve yanlış bilgilendirilmiş gibi geliyor. Oysa şu sıralar partideki aydınlar da tam bir ciddiyetsizlik ve sorumsuzluk boşluğuna düşmüş gibiler. Bu bir trajedi değil elbette. Bu

boşluğun ne İngiltere'yle, ne günümüz komünist ülkeleriyle ilgisi var; daha sonra bu ruh, adı günümüzde Stalinizm olan o çılgın ve ümitsiz yaşam savaşı tarafından katledilmişti."(10)

"Michael bu konuda bana, 'Halka hizmet konusunda üst tabakanın muhteşem geleneğini sürdürüyorsun Anna. Nasıl büyükannen aç yoksullar için çalıştıysa, sen de Komünist Partisi için böyle çalışıyorsun' diye takılırdı. Ben de kendime böyle takılırdım, ama bunu Michael yapınca kırılıyorum."(11)

"Onlarca insan, Komünist Partisi'nden kalpleri kırık bir biçimde ayrılıyor. Ne gülünçtür ki, daha önce partiye ne kadar safça bağlandılarsa, ayrılırken o kadar kırgın oluyor ve insanların davranışlarında o kadar art niyet arıyorlar."(12)

Son söz yerine: "Okuyun!... Okutun!..."

Yaptığım alıntılar, romanı okumamış biri için kopuk kopuk ve sıkıcı gelmiş olabilir. Ancak bu yaptığımın bir açıklaması var elbette. Roman okumaktan hoşlanan bir sosyalist olarak diyebilirim ki, okunacak roman seçiminde çok yararlı iki yol vardır: Birincisi, beğenilerine güvenilir iyi dostların tavsiyesi. İkincisi ise bir kitapçıya girip, kitabı orasından burasından karıştırmak. Ben bu iki yöntemi kaynaştıracak bir yol izlemeye çalıştım bu yazıda.

Haini pek fazla olmasa da döneği bol bir sosyalist hareketin mensupları olarak, insanlarımız üzerine düşünmeye fırsat tanıyan her olanağı hakkınca değerlendirmeliyiz.

Güven'i kimi zaman kızarak, sinirlenerek okuyan herkese söyleyeceğim tek söz kalıyor: Altın Defter'i de "Okuyun!... Okutun!..."

Notlar

1- Sennur Sezer; *Cumhuriyet Kitap*, sayı:522, 17 Şubat 2000
Sinan Dervişoğlu; *Fabrika Dergisi*, sayı:47, Nisan 2000
Ahmet Mürted; *Sol Dergisi*, sayı:80, 7 Nisan 2000
Behiye Güvenç; *Sosyalist Politika*, Sayı:25, Haziran 2000
2- B.Brecht; *Bay Keuner'in Öyküleri*, Boyut Yay.,Çev.:Anna-Murat Çelikel, s.26
3- Doris Lessing; *Altın Defter*, Can Yay., Çev.: Aslı Çelik, s.17
4- Doris Lessing; *age.*,s.48
5- Doris Lessing; *age.*,s.95
6- Doris Lessing; *age.*,s.96
7- Doris Lessing; *age.*,s.97
8- Doris Lessing; *age.*,s.191
9- Doris Lessing; *age.*,s.260
10- Doris Lessing; *age.*,s.375
11- Doris Lessing; *age.*,s.375
12- Doris Lessing; *age.*,s.485

"Tarım politikalarının esasları; Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşmasının öngördüğü yükümlülükler ve AB'ye tam üyelik sürecine girerken AT Tarım politikasında ve uluslararası ticaretteki gelişmeler çerçevesinde belirlenecektir."

8. Beş Yıllık Kalkınma Planı

Ahmet Hamdi DİNLER

GİRİŞ

Bu yazının amacı Türkiye'nin tarımsal yapısına bir toplubakış çerçevesinde solun gelecekteki olası tarım politika önerilerine ışık tutmaktır. Bunun için sırasıyla tarımın genel durumu, tarımda sınıfların analizi, hayvancılığın durumu, devletin rolü çerçevesinde destekleme alımları, güncelliği ve tartışılması bakımından buğday sorunu, yeni tarım reformu içerisinde yasalar ve yasa tasarıları, en sonunda da IMF ve Dünya Bankası önerileri tartışılacaktır.

TÜRKİYE'DE TARIMIN GENEL DURUMU

1965'lerde Türkiye'de kentleşme olayı son derece hız kazanmış; kırsal nüfus toplam nüfusun üçte ikisi iken 1997'lerde bu oran %35.5'e düşmüştür. Bu arada 1950-1970 arasında kırsal kesimlerden kentlere 7.5 milyon kişi göç etmiştir. Türkiye'de çalışabilir nüfusun 1/2'si tarımdan, 1/3'ü hizmetler sektöründen, geriye kalanı ise sanayiden beslenmektedir.

NÜFUS(milyon)

	1927	%	1960	%	1970	%	1980	%	1990	%	1997	%
Kırsal	10.3	75.8	18.9	68	21.8	61	25.1	56	23.1	41	21.9	35.0
Kentsel	3.3	24.2	8.9	32	13.9	39	19.7	44	33.1	59	40.9	65.0
Toplam	13.6	100	27.8	100	35.7	100	44.8	100	56.2	100	62.8	100.0

SANAYİNİN VE TARIMIN İSTİHDAM PAYLARI (%)

	1925	1950	1960	1970	1980	1990	1995
Tarım	89.6	84.8	74.8	64.2	54.2	48.5	46.7
Sanayi	3.5	6.3	8.1	11.4	14.5	15.3	15.1

Nisan 1997 senesinde tarımda istihdam payı % 45.3'e düşerken sanayide 15.8'e yükselmiştir. Türkiye genelinde tarımda işgücü arzı işgücü talebinin iki mislinden fazladır. İşgücü talebinin en yüksek olduğu hasat döneminde bile işgücü kapasitesinin %57'si kullanılmaktadır. Bugün tarımda 5 milyon işgücü yeterlidir. 1991 verilerine göre Türkiye'de tarımsal işletmelerde esas işi tarımsal faaliyet olan kişilerin sayısı

11.803.951'dir. Bunların %50.31'i erkek; %44.82'si kadın; %4.87'si 9-12 yaş arasındaki çocuk olarak belirlenmiştir. Bu rakamlarda düşüş yaşandığı kesindir.

Türkiye'de 1998 yılında GSMH 2 05 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Kişi başına 324 dolar olan yıllık gelir 1960 yılının 9 katıdır. 1960'da %37.9 olan tarım sektörünün payı 1995 yılında %15.0'a düşmüştür.

SANAYİNİN VE TARIMIN GELİR PAYLARI (Cari fiyatlarla)

	1925	1950	1960	1970	1980	1990	1995
Tarım	47,8	41,7	37,9	35,0	23,6	17,3	15,0
Sanayi	9,5	14,6	17,2	17,1	20,1	25,3	25,8

1970'lerden sonra tarımın GSMH içindeki payının hızla düştüğü görünmektedir: ancak tarımsal yapının kendi içinde de gelir dağılımı açısından dengesiz bir yapısı vardır. Tekelci sermayenin temsilcisi TÜSİAD'ın 1999 tarihli raporunda tarımda gelir dağılımı aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

TARIMDA GELİR DAĞILIMI (Hane halkı yüzdesi-Gelir yüzdesi)

	1963	1968	1973	1987	1994
Birinci % 20	6,00	4,00	3,00	5,21	5,54
İkinci % 20	9,20	6,00	5,50	10,03	10,14
Üçüncü % 20	13,80	10,00	9,50	14,98	14,80
Dördüncü % 20	21,40	19,00	20,00	21,97	21,79
Beşinci % 20	49,60	61,00	63,00	47,82	47,70
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

En düşük gelirli 3. dilim (%60) gelirin %30'unu alırken en yüksek gelir grubu (%20) milli gelirin %50'sini almaktadır. Dördüncü dilimde ise orta gelirli %20, gelirin %20'sini almaktadır. Son 40 yılda toprak dağılımında olduğu gibi gelir dağılımında da önemli bir değişiklik gözlenmemektedir.

Bu durum, her ne kadar sanayileşmenin ve hizmetler kesimindeki büyümenin bir sonucu olarak gösterilse de köylünün devamlı olarak bir yoksullaşmaya doğru gittiğinin işareti olarak yorumlanmalıdır. Nitekim tarım sektöründe kişi başına düşen gelir 1990'da 1014 dolar iken 1995'de 848 dolara düşmüştür. Bu da %16.3'lük bir azalışa karşılık gelmektedir.

Tarım sektörüne yapılan yatırımlara bakıldığında 1980'li yılların başında toplam sabit sermaye yatırımlardaki payının %10-12 iken bu oranın 1984'den sonra giderek azaldığını görmekteyiz. Söz konusu oran 94'de %4.2'ye, 95'deki bir yükselişe karşın 96'da %5.4'e düşmüştür.

Tarım ve dış ticaret ilişkisine gelince, 1998 yılında ihracat 27 milyar dolarken dış ticaret açığının 19 milyar dolar olduğunu görüyoruz. Tarım ve ormancılık ürünlerinin 1980'lerde ihracat içindeki payı %57 iken 1998'de bu oran 2.7 milyar dolarla %10'a düşmüştür. Ancak sanayi ürünleri ihracatında işlenmiş tarım ürünlerinin payı da artmaktadır. Ama bazı araştırmacıların abarttığı gibi de değildir.

Tarım ve ormancılık ürünlerinin 1980'de 50 milyon dolar iken 1993'te 1.7 milyar dolara. 1998'de ise yaklaşık 2.2 milyar dolara yükselerek toplam ithalat içindeki payı %4.6'yı bulmuştur. Bu rakam toplam tarım ürünleri ihracatına yaklaşmaktadır. Türkiye'nin genel dış ticaretinde olduğu gibi tarım ürünleri dış ticaretinde en yüksek payı A.B. ülkeleri almaktadır.

Türkiye tarımında toprakta klasifikasyon (toprağın hangi ürüne elverişli olduğu ve o ürüne ait girdilerin miktarını ve niteliğini belirleyen düzeyler) bir sorun olarak ortada durmaktadır. Özellikle küçük köylülerin babadan kalma ürünleri yetiştirmeye devam etmeleri, bürokratik faaliyetlere karşı duydukları çekingenlik bu tahlillerin yaygınlık kazanmasını önlemektedir. Örneğin, toprakta hangi tür gübrenin kullanılması gerektiği konusunda yapılacak bir tahlil yerine herkesin kullandığı gübre çeşidini toprağa atmak bir alışkanlık olarak devam etmektedir. Tüm bu bilinçsizce kullanışa rağmen tarımsal girdiler bir noktaya kadar tarımda verimliliği arttırmıştır.

Türkiye'de kendi tüketimi için üretilen ürünlerle pazara yönelik ürünlerin işlenmesi birlikte yapılmaktadır. Pazar için yapılan üretim, bölgeler, işletme büyüklüklerine göre farklılıklar göstermektedir.

ÜRÜNLER	PAZARLAMA ORANI %
İnek sütü	0-20
Sığır, koyun, yumurta	21-40
Arpa, mısır, tavuk	41-60
Kuru fasulye, mercimek, nohut, buğday, patates, zeytin, üzüm, elma, kavun	61-80
Çay,pamuk,şekerpancarı,tütün,ayçiçeği,fındık,limon,portakal, domates, karpuz	81-100

Ekilen alanların büyüklüğüne baktığımızda ise 1950'li yıllarda 17 milyon hektar olan ekim alanlarının(nadas dahil) 28 milyon hektara yükseldiğini görmekteyiz. Tarımda meraların bu alanlara dahil edilmesinin bunda büyük payı vardır. Gelişmiş ülkelerde mera olarak kullanılan topraklar tarla olarak kullanılmaya elverişli olmayan ya da çok büyük uğraşlarla tarla yapılabilecek alanlardır. Türkiye topraklarında bugün gerçek tarım alanı olarak 21.089.927 hektar arazi bulunmaktadır. Ekim alanlarının genişletilmesiyle ilgili gerekli tedbirler alınmadığından topraklar büyük ölçüde erozyona uğramaktadırlar. Mera topraklarının tarıma açılmasıyla elde edilen ve 3.5 milyon hektar tutan tarıma elverişli olmayan arazilerin kullanımından zengin köylüler ve büyük toprak sahipleri sorumludurlar.

Türkiye'de gayrisafi tarımsal üretim değerinin 3/4'ü bitkisel üretim; geriye kalan 1/4'ünü hayvansal üretim oluşturmaktadır. Bitkisel üretim değerinin yaklaşık %50'si tarla bitkilerinden, %30'u çok yıllık bitkilerden ve meyvelerden, %20'si sebzelerden gelmektedir. Tarla bitkileri içinde en yüksek payı %45 ile tahıllar almakta, bunun %25 ile sanayi bitkileri, %20 ile yağlı tohumlar ve kök bitkileri, %10 ile baklagiller izlemektedir. Tahıllar içinde en büyük payı buğday %65, arpa %20, mısır %10; sanayi bitkileri içinde tütün, pamuk ve şekerpancarı; baklagiller içinde nohut, kuru fasulye ve mercimek; yağlı tohumlarda ayçiçeği ve kök bitkileri içinde ise patates oluşturmaktadır.

Türkiye'de tarımsal üretim büyük ölçüde doğa koşullarına bağlı olarak gelişmektedir. Artık tarımsal girdilerin artmasıyla büyüyen verim artışı eskisi gibi gelişmemektedir. Tarım kesiminde, sanayi kesiminin tersine azalan verim kanunu geçerlidir. Bu da tarım kesimine daha fazla sermaye akışını engellemektedir. Dolayısıyla sermaye yoğun teknolojinin uygulanması sınırlıdır. Özellikle bazı ürünlerde teknolojik gelişmenin getirdiği olanaklar kullanılmamaktadır. Örneğin günümüzde zeytinin ağaçlardan toplanması hala ilkel metodlarla yapılmaktadır. Zeytin yerlerden elle toplanırken, dallardaki zeytin sırıklarla yere düşürülmektedir

TARIMSAL GİRDİLER:

1.Traktör:

	1950	1960	1970	1980	1991
Traktör Sayısı	16,585	40,282	105,865	556,781	949,238

2.Kimyevi gübre:
Bitkisel üretimin nicel ve nitel açıdan gereksinilen düzeye ulaştırılması için topraktaki eksik bitki besin maddelerinin tamamlanması zorunludur. Ne yazık ki besin ve organik madde gereksiniminin karşılanmasında önemli bir payı olan hayvan gübresinin (ahır gübresi) %60' ı tezek olarak yakılmaktadır. Bugün ülkemizde tüketilmekte olan azotlu gübrelerin bir kısmı yurt içinde üretilirken özellikle fosforlu gübrede kullanılan hammaddenin tümüne yakın kısmı dışarıdan ithal edilir. Dışalımla sağlanan gübre hammaddesi için yılda önemli bir miktarda döviz ödenmekte ve bu miktar gün geçtikçe büyümektedir.

Günümüzde ise gübre fabrikalarının özelleştirilmesi gündemdedir. 31 Ağustos'a kadar alınacak tekliflerle özelleştirilecek fabrikalar şunlardır: İstanbul Gübre Sanayi A.Ş(İGSAŞ), Türkiye Gübre Sanayi A.Ş(TÜGSAŞ), Samsun Gübre Sanayi A.Ş, Gemlik Gübre Sanayi A.Ş, Kütahya Gübre Sanayi A.Ş.

3. Sulama:
Bilindiği gibi ülkemizin büyük bir bölümünde yarı kurak ve kurak iklim egemendir. Bu nedenle tarımsal üretim önemli ölçüde hava koşullarına bağlıdır. Bu yüzden bir kısmı Devlet Su İşleri tarafından yürütülen sulama çalışmaları yaşamsal öneme sahiptir.

SULAMAYA AÇILAN TOPRAKLAR

DSİ TARAFINDAN YAPILAN	1.7 milyon hektar
TOPRAK SU VE KHGM TARAFINDAN YAPILAN	1.0 milyon hektar
ÜRETİCİLERİN KENDİ OLANAKLARI TARAFINDAN YAPILAN	1.3 milyon hektar
TOPLAM	4.0 milyon hektar

4.İlaçlama:
Tarım Bakanlığında yapılan bir araştırma tarım zararlılarının üretimin %20-50'ye düşmesine sebep olduğunu göstermiştir. Türkiye'de kullanılan tarımsal ilaç miktarı aşağıdaki gibidir:

TARIMSAL MÜCADELE İLAÇLARI (bin ton)

1963	1967	1972	1977	1979	1980	1983	1985	1987
37.-	40.-	51.-	74.-	82.-	34.-	43.-	37.-	33.-

80'li yılların liberal politikaları sonucu tarımsal mücadele ilacı kullanımında büyük bir düşüş yaşanmaktadır. Bu gerileme fiyat artışlarından kaynaklanmıştır. Örneğin bu artışlar Hektaferrin ilacında 20 mislini bulmuştur. Döviz fiyatlarına bağlı olarak bu büyük artış, tarımsal mücadele çalışmalarını olumsuz yönde etkilemiştir.

Tarımsal ilaç sanayinde toplam sermayenin %39'u yabancılara, %64.61'i ise yerlilere aittir. Doğrudan doğruya dış ülkelerden alınan hazır ilaç miktarı tüm ilaçların %30'unu bulmaktadır. İlaç firmalarının çoğu, ilacın etkili maddesini yurtdışından satın alarak ilaçlarını hazırlamaktadırlar. Bazıları ise dünyada yasaklanmış ilaçları Türkiye'de satmaktan çekinmemektedirler.

İlaç firmaları gereğinden fazla yüksek dozda hazırladıkları ilaçları piyasaya sürmekte ve yaptıkları reklamlarla tüketiciyi etki altına almaktadırlar. Yüksek dozda kullanılan ilaçlar ilk önceleri etkili olsalar da zaman içinde bağışıklık kazanan zararlılara karşı ister istemez üretici daha yüksek dozda ilaç kullanmak zorunda kalmaktadır.

5.Tohum:
Üretici için yaşamsal öneme sahip tohumların ıslah edilmesi ve üretilmesi için kurulan TİGEM(Tarım İşletmeleri genel Müdürlüğü) devletin tarımdaki rolünün gerekliliğine güzel bir örnektir.

Kuruldukları günden bu yana tarımda verimliliği arttıran TİGEM'lerin özelleştirilmesi halinde tarımın büyük bir darbe alacağı kesindir. Özellikle tohumculuk alanında yabancı ve yerli sermayenin gözünü diktiği işletmeler için TÜRTAV (Türkiye Tarımcılar Vakfı) Başkanı Abdullah Aysu şöyle diyor: "Türkiye'de tohum üretebilecek topraklar sadece TİGEM'lerdir. Bu anlamda ülkemizde yapılacak bilimsel çalışmalar için TİGEM' ler kullanılmalıdır. TİGEM arazileri ister yerli, ister yabancı şirketlere devredilsin ya da kiraya verilsin kar amacına yönelik yapılandırılacaklardır. Böylece TİGEM' in amaçları olarak sıralanan; bitkisel ve hayvansal üretimim artırma, ürün çeşitliliği ve kalitesini sağlama, yetiştirilen tohum, fide, fidan, damızlık hayvan ve benzerlerini yetiştiricilere aktarma, araştırma ve geliştirme yapma, çevre çiftçilere tarımsal teknoloji ve girdi kullanımında öncülük, öğreticilik yapma işlevlerinden uzaklaşılacaktır."

1965 yılından bu yana tohumluk üretim çalışmaları yapan; tohumun daha düşük maliyetle elde edilmesi için uğraşan TİGEM çeşitli işletmelerle sözleşmeli olarak tohum üretmektedir. Sabancı gibi özel sektör kuruluşlarının tohum üretimindeki rolünün artması TİGEM'i sözleşme alanlarını daraltmak zorunda bırakmıştır. Örneğin 1991'de soya fasulyesi tohumluğu üretimine son verilmiştir.

TİGEM'in özelleştirilmesinin gündeme gelmesiyle tepkiler büyürken Tarım-İş sendikası Başkanı Bedrettin Kaykaç konuya dair düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: "Çok karlı bir sektör olan tohumculukta faaliyet gösteren ulusötesi dev şirketlerin çıkarı, TİGEM' in bu alanlardaki faaliyetlerinin sona erdirilmesi ya da ele geçirilmesidir. Daha şimdiden ABD Büyükelçisi, amerikan firmalarının TİGEM çiftliklerine ilgi duyduğunu belirtmekte, çiftlikleri ziyaret etmektedir. TİGEM işletmelerine talip olabilecek yabancı şirketlerin kendi hayvanlarını getirme niyeti, Tarım ve Köyişleri Bakanlığına yerli damızlık ırkları ıslahı projesiyle çelişmektedir."

Özelleştirilmek istenen 7 işletmeden sadece Ceylanpınar İşletmesinin toplam 1 milyon 761 bin 594 dekar arazisi bulunuyor. Çok sayıda mühendise sahip ve gelişmiş teknolojiyi uygulayan işletme GAP projesi için deney yapma dönemini geçirmiştir. Böylesine değerli bir işletmenin özelleştirilmesinin üreticiyi etkileyeceği açıktır.

6. Tarımsal krediler:

1963 fiyatlarıyla (milyar TL)

1963	1972	1973	1977	1980	1983	1985	1987
22.5	41.2	67.5	96.9	72.5	58.7	57.0	89.2

Türkiye'de Ziraat Bankası, Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri üreticiye kredi vermektedirler. Merkez Bankasının sağladığı kredi olanakları ise tarım ürünlerinin birliklerce satın alınıp fiyatlarının desteklenmesi içindir. Kendi tüketimini zar zor karşılayan küçük üreticinin yarattığı ve kullanabildiği fonlar sınırlıdır. Bu yüzden borçlanması gerekir. Buna karşılık orta ve büyük işletmeler tarımın yanında ticaretle de uğraştığı için tasarruf yapabilmektedir.

Büyük çiftçiler 80 sonrası kredi almaya getirilen kıstasları yerine getirip rahatlıkla yerel bankalardan ve Ziraat Bankasından kredi alabilirler. Küçük köylünün ise Tarım Kredi Kooperatifleri dışında kredi alabilme hakları yoktur; çünkü mal varlıkları az olduğundan ipotek karşılığı kredi veren Ziraat Bankasından kredi alma olanakları yoktur. Ziraat Bankası için önemli olan arazi büyüklüğüdür. Çiftçiye verilen kredilerde iş deneyimi gibi kıstasların önemi yoktur.

Kooperatif Sayısı		Ortak Sayısı		Birlik sayısı	
1977	1986	1977	1986	1977	1987
2099.	2349.	1.327.000	1.391.000	16	16

Tarım Kooperatifleri Ziraat Bankasından aldıkları kredileri kefil dışında ipotek şartı olmadan küçük üreticiye verirler. Bu kredinin 1/4'ü para olarak; geriye kalanı tarımsal araçlar ve gübre olarak alınır. Ocak ayında çiftçi aldığı krediyi faiziyle ödemek zorundadır; aksi takdirde faizi yükselir. Bunun dışında tüccardan veya büyük toprak sahibinden borçlanmaktadır küçük üretici. Ancak çok yüksek faizlerin söz konusu olduğu bu borçlanmada üreticinin toprağını kaybetme olasılığı yüksektir.

TARIMDA TOPRAK DAĞILIMI VE İŞLETME SAYISI

			İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ 1-49 DEKAR		
	İŞLETME SAYISI	%	ARAZİ	%	ORTALAMA
1963	2.132.288	68.80	40.793.860	24,10	19.300
1970	2.316.243	75.10	41.311.080	29,60	17.840
1980	2.267.021	62.10	45.555.866	20,00	20.100
1991	2.659.738	67.22	51.889.612	22,13	19.500
			İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ 50-99 DEKAR		
	İŞLETME SAYISI	%	ARAZİ	%	ORTALAMA
1963	561.732	18,10	39.953.170	23,90	71.124
1970	452.000	14,70	32.328.750	23,10	71.520
1980	738.376	20,20	48.392.133	21,20	65.540
1991	713.149	17,98	46.750.693	19,93	65.550
			İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ 100-199 DEKAR		
	İŞLETME SAYISI	%	ARAZİ	%	ORTALAMA
1963	291.693	9,40	39.730.730	23,70	136,207
1970	220.000	7,10	30.428.580	21,80	138,310
1980	421.523	18,60	54.244.077	23,80	138,690
1991	383.323	9,66	49.216.633	20,99	128,345
			İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ 200-499 DEKAR		
	İŞLETME SAYISI	%	ARAZİ	%	ORTALAMA
1963	99.785	3,20	28.421.270	17,00	284.830
1970	78.492	6,10	19.911.590	14,30	253.680
1980	194.551	5,30	52.086.884	22,90	267.320
1991	173.774	4,38	46.487.432	19,82	267.516
			İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ 500-999 DEKAR		
	İŞLETME SAYISI	%	ARAZİ	%	ORTALAMA
1963	11.029	0,40	7.551.580	4,50	684.700
1970	12.810	0,40	8.039.370	5,80	627.590
1980	26.407	0,70	17.858.013	7,90	676.260
1991	24.201	0,61	14.982.493	6,39	619.000
			İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ 500-999 DEKAR		
	İŞLETME SAYISI	%	ARAZİ	%	ORTALAMA
1963	4.323	0,10	10.892.740	6,50	2.520.000
1970	2.310	0,10	7.566.140	5,40	3.275.000
1980	3.032	0,10	9.502.396	4,20	3.134.000
1991	12.637	0,32	25.184.130	10,74	1.992.097

Türkiye'de toplam tarım alanın yaklaşık 2/3 'ü kamu (devlet, köy, kamu kurumları) mülkiyetinde, geri kalan 1/3'ü özel mülkiyettedir. 3.966.822 milyon bitkisel tarım işletmesi 234.510.993 dekar araziyi işletmektedir. Ayrıca 139.692 işletme sadece hayvancılık yapmaktadır. İşletme başına düşen arazi miktarı 59.118 dekardır.

Tüm işletmelerin 375 'ini oluşturan, 1-49 dekar arasındaki işletmeler (2.659.738 dekar) işlenen toprağın (51.889.612 dekar) %22'sine sahiptir. Genel olarak 1963'den 1991'e kadar 1-49 dekar arasındaki işletmelerin sayısında, işledikleri toplam arazi miktârında ve ortalama büyüklükte büyük bir değişiklik görülmemektedir: 9.500 dekar. Küçük üreticilerin Türkiye'de yaygın ve oturmuş bir kitlesi olduğunu ve bu yapının çok da fazla değişikliğe uğramadığını söyleyebiliriz.

Tüm işletmelerin 1/3'ünü oluşturan 50-499 dekar arasındaki işletmeler (1.270.246 dekar), tüm işlenen arazinin %60'ına (142.454.758 dekar) sahiptirler. Asgari bir traktöre sahip olan bu işletmeler, Türkiye'de tarımın belkemiğini oluşturmaktadırlar. Ortalama arazi büyüklüğü 112.147 dekardır. 1933'den 1991'e kadar 50-499 dekar arasındaki işletmelerin sayısında, 317.036'lık bir artış görülmektedir. İşlenen arazilerdeki artış ise, 34.350.588 dekarı bulmaktadır. Ancak ortalama arazi büyüklüğünde bir değişiklik görülmemektedir.

500-999 dekar arasında araziye sahip işletmelerde, hem işletme sayısında hem de işlenen toprakta 2 misli bir artışa karşılık ortalama toprak büyüklüğünde %10 bir düşüş olduğunu da görmekteyiz.

1000 dekardan büyük 12.637 işletme, tüm işlenen arazilerin %10.74'üne (25.184.130) sahiptir. Ortalama arazi büyüklüğü 2000 dekardır. Bu işletmelerin, en yoğun olduğu bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesidir. 1980'e göre bu işletmelerin sayısında 4 misli bir artış gözüküyor. Bu durumun geçmiş dönemlerde arazi sahiplerinin DİE'ye doğru bilgi vermemesinden kaynaklandığını söylemek doğru bir teşhis olabilir mi?

Türkiye'de tüm işletmelerin %0.01 'i olan 441 işletme tüm arazilerin 2.04 (4.789.427 dekar)'üne sahip. Ortalama işletme büyüklüğü 10000 dekardan büyüktür. (10.860.372 dekar)

Türkiye'de yalnız kendi arazisini işleyenlerin toplam işletme sayısı içindeki oranı %92.57, işledikleri arazi oranı ise %89.30'dur. Başkasından arazi tutup, başkasına arazi vermeyen işletmelerin toplam işletmeler içindeki oranı %5.78 'dir. İşlenen arazinin toplam arazi içindeki oranı ise %9.75'dir.

Yalnız kira ve ortakçılık ile arazi işleyen işletmelerin, toplam işletmelere oranı %1.49, işlene arazinin ise toplam araziye oranı %0.84 'tür.

ARAZİNİN TASARRUF BİÇİMİ	ARAZİ	%
Kendi Mülkü	20.942,1	89,3
Kiracılık	135,8	0,6
Ortakçılık	60,2	0,2
Arazisi olup da kiralayanlar	2.312,9	9,9
TOPLAM	23.451,0	100,0

Türkiye'de tarım işletmelerinin arazileri dağınıktır, çok parçalıdır. 1980'de bir işletmenin arazi parça büyüklüğü 9.82 iken 1991'de 10.85'tir. Miras yolu ile parçalanma bu durumun en önemli nedenidir. Özellikle, en büyük arazilere sahip olan işletmelerin bulunduğu Güneydoğu Bölgesinde bile, ortalama arazi parça büyüklüğü 36.82 dekardır.

1950'de tek parça toprağı işleyen işletmelerin oranı %5.5 iken 1980'de %9.5 e yükselmiştir. 2-5 parça arasındaki toprakları işleyenler 1950'de %45.7 iken 1980'de 48.6'ya yükselerek, küçük bir artış göstermiştir. 6-9 parçalı işletmelerin oranı %26.2 'den %22.2'ye düşmüştür. 10 ve daha çok parçalı işletmelerin oranı %22.6'dan %19.7'ye düşmüştür.

1991 Tarım Sayımına göre arazi parça sayısına göre işletmelerin dağılımı şöyledir:

PARSEL SAYISI	İŞLETME SAYISI	%
1-3	1.716.000	43,25
4-5	904.000	22,78
6-9	760.000	19,15
10-14	354.000	8,92
15' DEN FAZLA	233.000	5,87
TOPLAM	3.967.000	100,00

Türkiye'de toplam parça sayısı 21.601.000 olduğuna göre, işletme başına ortalama parsel sayısı 5.4'tür.

Türkiye'de toprak dağılımının genel bir görüntüsünü verdikten sonra bu dağılıma paralel olan tarımda sınıfların analizini yapmaya çalışabiliriz.

	(1-49) Dekar Küçük Köylü							
	Yoksul Köylü 'Alt Kesim'			Toplam	Küçük Köylü 'Orta Kesim'	Küçük Köylü 'Üst Kesim' Orta Köylüye Geçiş	Toplam	Toplam
	5'den az	**5-9**	**10-19**	**1-19**	**20-39**	**40-49**	**20-49**	**1-49**
İşletme Sayısı	251.686	381.287	752.156	1.385.129	924.708	349.901	1.274.609	2.659.738
%	6,35	9,61	18,96	34,92	23,31	8,82	32,13	67,05
İşlenen arazi 'dekar '	667.059	2.511.091	10.042.501	13.220.651	24.763.254	13.905.707	38.668.961	51.889.612
%	0,29	1,07	4,28	5,64	10,56	5,93	16,49	22,13
Ortalama 'dekar'	2.650	6586	13.352	9.545	26.780	39.742	30.338	19.500

Sınıflandırma	ORTA KÖYLÜ (50-499)				Zengin Köylü	1000+ BÜYÜK TOPRAK SAHİPLERİ				Genel Toplam
Sınıflandırma	Orta Köylü "Alt Kesim"		Orta Köylüden Zengin Köy. Geçis	Toplam	Zengin Köylü **Kulak**	Zengin Köylüden Büyük Toprak Sahipliğine Geçiş		Büyük Toprak Sahibi	Toplam	
	50-99	100-199	200-499	50-499	500-999	1000-2499	2500-4999	5000+		
İşletme sayısı	713.149	383.323	173.774	1.270.246	24.201	10226	19,30	441	12637	3966822
%	17,98	9,66	4,32	32,02	0,61	0,26	0,05	0,01	0,32	100
İşlenen Arazi 'Dekar'	46750693	49216633	46487432	142454758	14982493	13856621	6538082	4789427	24174130	234510993
%	19,93	20,99	19,82	60,74	6,39	5,91	2,79	2,04	10,74	100
Ortalama 'Dekar'	65,56	128,39	267,517	112,147	619,086	1349,757	3387,607	10860,378	1992,097	59118

Köylüyü genel olarak 4 bölümde inceleyebiliriz:

	İşletme sayısı	%	**Arazi**	%
1-49 Dekar Küçük Köylü	2.659.738	67,05	51.889.612	22,13
50-499 Dekar Orta Köylü	1.270.246	32,02	142.454.493	60,74
500-999 Dekar Zengin Köylü	24.201	0,61	14.982.493	6,39
1000'den Fazla B. Toprak Sahipleri	12.637	0,32	25.174.130	10,74
Toplam	3.966.822	100	234.510.993	100

Ortalama Toprak Büyüklüğü

Küçük Köylü	19.500 Dekar
Orta Köylü	112.147 Dekar
Zengin Köylü	619.086 Dekar
B. Toprak Sahipleri	1.992.097 Dekar

Buradaki sınıflandırmada kıstas olarak işletmelerin sahip oldukları arazi büyüklüğünü alıyoruz. Bu durumun kimi zaman yanıltıcı sonuçlara yol açacağına şüphe yok. Çünkü aşağıda gösterilen değişkenler tarımsal sınıflandırmayı etkiliyor. Bunlar:

1- Tarımsal araç ve gereçler dahil sermaye stoku (traktör vs.)
2- Ücretli işgücü kullanımı
3- Toprağın özellikleri(Kıraç veya sulak olması)
4- Ürün türleri
5- Hayvan varlığı
6- Tarımsal işletmeden belli bir zaman dilimi içinde elde edilen gelir
7- İşletme sermayesi ve kaynakları(Öz kaynak, banka kredisi, tefeci vs.)
8- İşletme dışı gelirler(Dükkan, kamyon, minibüs, benzin istasyonu işletmeciliği, bayilik)
9- Toprağın tasarruf biçimleri
10- Araç gerecin dışında modern girdi kullanımı(Gübre, ilaç, sulama, tohum vs.)
11- Coğrafi özelliklerdir.

Tüm bu faktörler dikkate alınınca, köylüyü sınıflandırmanın çok karmaşık bir yapı arzettiği ortaya çıkıyor. Bu nedenle ister istemez bir soyutlamaya gidecek ve sınıf analizi açısından daha belirleyici olduğu öngörülerek arazi büyüklüğünü kıstas olarak alacağız. Elbette bu beraberinde yanılma payını da getirecek; ancak daha ileri aşamadaki çalışmalarda aynı veya farklı düzeyde belirleyici ve ayırdedici değişkenlerin analize katılması gerekli olacaktır.

Bu noktada akılda tutulması gerekli iki önemli nokta var: Birincisi küçük köylü ve orta köylü arasındaki geçiş sahası. Çoğu küçük köylünün rüyası olan sınıf atlayabilmek tarım dışı gelirleri(traktör şoförlüğü, minibüs işletmeciliği, dükkan işletmeciliği gibi) tarıma aktarmak sayesinde mümkün olabilecekti. Ancak tarımsal gelirlerin devamlı düşmesi küçük köylülerin bu umutlarını kırdı. Hatta miras yoluyla orta köylülüğün parçalanarak küçük köylülüğe dönüşmesine de sebep oldu ve tersi yönde bir ilişkiyi nesnel olarak doğurdu.

İkinci bir nokta da çok sık olmasa da, orta köylü ile zengin köylü; zengin köylüyle büyük toprak sahibi arasında bir geçiş sahası olması. Bu geçişkenlikte de tarım dışı gelirler önemli bir rol oynuyor. Ancak genel olarak baktığımızda 1980 sonrası tarımın milli gelirden aldığı payın düşmesiyle bu sahalardaki sermayenin hizmetler sektörüne aktığını söyleyebiliriz.

1. Küçük köylü:1-49 dekar

Küçük köylü işletmeleri tüm işletmelerin %67.5'una sahip olmasına rağmen toprağın sadece %22.13'üne sahiptir. Ortalama arazi büyüklüğü 19.5 dekardır. 1991 tarım sayımına göre 2.659.738 işletme 51.889.612 dekar arazi işletmektedir. 1963'de bu sayı 40.793.860; 1980'de 45.555.866 idi. ancak ortalama büyüklük sabit kalmıştır. Çünkü işletme sayısında 63'e göre 520.000; 80'e göre 380.000'lik bir artış söz konusudur.

	Dekar	İşletme Sayısı	%	Arazi	%	Ortalama
Yoksul Köylü	5'ten az	251.686	6,35	667.059	0,29	2,650
Yoksul Köylü	5-9	381.287	9,61	2.511.091	1,07	6,586
Yoksul Köylü	10-19	752.156	18,96	10.042.501	4,28	13,352
Toplam	1-19	1.385.129	34,92	13.220.651	5,64	9,545
Orta Kesim	20-39	924.708	23,31	24.763.254	10,56	26,780
Orta Köylüye Geçiş	40-49	349.901	8,82	13.905.707	5,93	34,742
Toplam	20-49	1.274.609	32,13	38.668.961	16,49	30,338
Genel Toplam	1-49	2.659.738	67,05	51.889.612	22,13	19,50

Küçük aile işletmesinin en belirgin özelliği aile emeği kullanımıdır. Aile yaşamını sürdürebilmek için üretiminin bir kısmını tüketime ayırmak zorundadır. Köylünün durumunu belirleyen ektiği üründür. Ürünü yeterli değilse, özellikle yoksul köylü geçinmek amacıyla mevsimlik işçi olarak çalışır. Toprağı yetmeyen ise toprak kiralamak durumundadır. Ancak ektiği toprağın sınai bitki üretimine uygun olması şarttır; çünkü kullandığı girdilerin parasını ödeyebilmesi için pazar için üretim şarttır.

Taban fiyatlarının düşük tutulması, hava koşullarının ters gitmesi yoksul köylünün altından kalkamayacağı borçların altına sokar. Bunların dışında ileride daha ayrıntılı olarak ele alacağımız kiracılık ve ortakçılık yapanlar da vardır.

Kendi arazisi olmayan yalnız kira ile arazi işletenler			Başkasından arazi kiralayıp başkasına arazi vermeyenler		
Kiralanan arazi büyüklüğü	Kiralayanların sayısı	Kiralanan arazi miktarı	Kiralanan arazi büyüklüğü	Arazi kiralayan işletme sayısı	Kiralanan arazi miktarı
5'den az	3.401	10.554	5'den az	3.768	12.682
5-19	7.685	52.714	5-19	10.165	71.380
10-19	18.545	219.308	10-19	28.834	408.997
20-49	9.038	257.668	20-49	68.323	2.179.808
1-49	38.664	539.944	1-49	101.090	2.673.047

Küçük köylünün en büyük isteği traktör sahibi olmaktır. Özellikle Ziraat Bankasının verdiği kredilerin(4 sene vadeli) traktör satışını kolaylaştırması üzerine, traktör satışı geçmiş senelerde çok büyük boyutlara ulaşmıştır.

Dekar	**İşletme Sayısı**	%	**Traktör Sahibi İşletme Sayısı**	%	**Traktör Sayısı**
5'den az	251.686	9,46	9.263	2,79	9.263
5-9	381.287	14,33	21.740	6,57	21.842
10-19	752.156	28,28	63.707	19,23	64.048
1-19	**1.385.129**	**52,07**	**94.710**	**28,59**	**95.153**
20-49	1.274.609	47,93	236.645	71,41	241.544
1-49	**2.659.738**	**100,00**	**331.355**	**100,00**	**336.697**

Küçük köylünün 1980 senesinde 125.959 adet traktörü vardı. 10 senede % 265 artış görülmüştür. 1971'de tüm Türkiye'de bulunan traktör sayısının 118.525 olduğu düşünüldüğünde bu artış çok büyüktür. Yoksul köylünün 1980'de 28.114 traktörü vardı. 1991'de bu rakam 94.710'a ulaşmıştır. Yani artış % 340.

Tahıl üretimi yapan çoğu köylü, eğer traktörü yoksa kiraladığı traktörle elini bile sürmeden tarlasını sürdürür; buğdayını ektirir, gezgin biçerdövere samanı karşılığında hasadını yaptırır. Kendisine ise sadece buğdayı tarladan evine veya değirmene nakletmek kalır ki onu da zaten kiraladığı traktörle yapar.

Dekar	İşletme Sayısı	Biçerdöverle İşlenen Arazi
5'den az	6.718	15.787
5-9	28.688	158.168
10-19	101.061	1.023.159
1-19	**136.467**	**1.197.114**
20-49	303.277	6.555.451
1-49	**439.644**	**7.752.565**

Küçük köylünün işlediği 51.889.612 dekar arazinin 28.400.090 dekarı traktörle işlenmektedir. Buna karşılık yoksul köylünün işlediği 13.220.651 dekar arazinin 6.027.391 dekarı traktörle işlenir. Bu durumda 1.385.129 yoksul köylü işletmesinin 564.756'sı ya kendi malı ya da kira ile arazisinin işlerken, toplam 2.659.738 küçük köylü işletmesinde 1.476.942 adet traktör kullanılmaktadır.

Dekar	İşletme sayısı	Kendi malı traktörle işlenen arazi	İşletme sayısı	Ortak mal traktörle işlenen arazi	İşletme sayısı	Kira ile işlenen arazi
5'den az	5.903	15.240	714	1.161	61.153	162.275
5-9	19.044	112.546	3.472	21.308	145.194	841.519
10-19	53.330	661.101	11.125	137.696	364.821	4.073.545
1-19	**78.277**	**789.887**	**15.311**	**160.165**	**471.168**	**5.077.339**
20-49	204.589	5.730.656	28.507	757.443	681.090	15.884.309
1-49	**282.866**	**6.520.843**	**43.818**	**917.608**	**1.152.258**	**20.961.639**

Yoksul köylü (5-19 dekar) işletme başına 7.7 dekar tahıl ürünleri üretirken, toplam küçük köylü işletme başına 14.125 dekar tarım ürünü işliyor. Bu da küçük köylü işletmelerinin büyük bir çoğunluğunun tahıl ürettiğinin bir göstergesi. Ama ürettiği tahıl yoksul köylüye yetmiyor. Çoğu zaman geri kalan ihtiyacını pazardan tamamlıyor. İşletme başına ortalama 19.500 dekar olduğuna göre geriye kalan 5.375 dekar tahıl dışında diğer ürünlere ayrılıyor.

Üretimde ailenin tüm fertleri çalışıyor. Sebze, meyve, narenciye üreten küçük köylüler ailenin yaşlı üyelerini bırakarak tarım işçiliği yapmak için gurbete çıkıyorlar;ama örneğin tütün ekenler için bu mümkün olmuyor. Zira tütün senenin onüç ayında da uğraş gerektiren bir ürün. Gurbete çıkanlar pamuk, zeytin ve fındık toplamaya gidiyorlar; çünkü ekin ve hasat aylarıyla bu aylar çakışmıyor. İşin yoğun olduğu dönemlerde aile emeği kimi zaman yetersiz kalıyor. Bu nedenle bazı aile işletmeleri işçiye gereksinim duyuyorlar. Bu gereksinim, tarım ürününün niteliğine bağlı. İşçilerin çalışmasına; tarlanın ilaçlanması, kuyu kazılması gibi ek işler dahil. Bu nedenle işçiler küçük köylünün yanında çalışmak istemezler; ama işsizlik ortamında da hayır diyemezler. İşçi çalıştıranlar küçük köylülüğün %40'ını oluşturur.

Dekar	Mevsimlik işçi çalıştıran işletme sayısı	Mevsimlik olarak çalışanlar	İşçilerin çalıştıkları gün sayısı
5'den az	53.785	231.268	657.193
5-9	118.747	657.089	1.668.031
10-19	285.212	2.394.649	6.494.595
1-19	**497.744**	**3.283.006**	**8.819.819**
20-49	592.424	6.380.301	21.544.088
1-49	**1.050.168**	**9.613.307**	**30.363.907**

Küçük köylü, tarlasının yanında az da olsa hayvan yetiştirir. Sütünden çeşitli mamuller yapar; kesip etinden faydalanır; yumurtasını kullanır; fazlasını pazarda satar. Ayrıca yetiştirdiği hayvanları da zaman zaman ihtiyacı olunca satar.

Küçük köylülere işletme başına 10 küçükbaş, 3 büyükbaş hayvan düşmektedir. Ayrıca işletmelerinde yalnız hayvan besleyen 33.374 küçük köylünün 479.578 dekarlık arazide 778.017 küçükbaş ile 117.176 büyükbaş hayvan yetiştirmektedir.

Dekar	Bitkisel üretimle birlikte hayvan yetiştiren işletme sayısı	arazi	Küçükbaş hayvan	Büyükbaş hayvan
5'den az	135.834	371.695	1.293.870	311.738
5-9	238.317	1.575.587	1.644.259	604.656
10-19	514.555	6.949.164	4.375.955	1.477.549
1-19	**808.706**	**8.896.446**	**7.314.084**	**2.393.943**
20-49	974.058	29.785.452	11.894.006	3.410.347
1-49	**1.862.764**	**38.681.898**	**19.208.090**	**5.804.290**

Küçük köylüler günlük yaşamlarında geleneksel bir yapıya sahiptirler. Gerek yaşamları gerekse çalışma koşulları köylüleri yöreleri dışındaki ilişkilerden uzak tutar. Tüm yaşamları yakın çevreleri ve ürünlerinin mevsimlik durumuna endekslidir. Uzun vadeli düşünmeyi sevmezler. Tüm çabalarını günlük sorunlarını kısa vadede çözmeye harcarlar. Şehirden gelenler onların yaşadıkları ortama girdikleri an köylü kurnazlığı denilen "çarıklı erkan-ı harp" ile karşılaşırlar. Ancak köylüler aynı kurnazlığı yakın çevrelerinden uzaklaştıkları zaman gösteremezler.

Haftada bir kez köyün minibüsü veya traktör ile kasabalarına inip alışveriş yaparlar. Kasabalarda, aynı köyden olup biraz zenginleşince kasabaya yerleşerek ticaretle uğraşan veya kahvehane işleten kişilerin mekanlarında oturmayı severler. Alışveriş yapmasalar dahi, pazarı dolaşıp aynı köyden vaya yakın köyden tanıdıkları ile sohbet etneye bayılırlar. Kahvehane köylüler için önemli bir haberleşme merkezidir. Burada bir içim çayla saatlerini geçirirler. Köylü kadınlar ise köyden gelen fazla ürünleri satmaya

çalışırlar. Daha sonra da köylerinde bulunmayan malları satın alırlar. Genellikle aynı köyden olan kişilerin işlettikleri dükkanlardan alışveriş yaparlar.

Köylüler yöreleri dışına genellikle askerlik nedeniyle ya da iş gereği mevsimlik tarım işçiliği yapmak için çıkarlar. Bu nedenle köylerinden uzak yerlerde çalıştıklarından yeni yerleri görme olasılıkları yüksektir. Ancak çoğu kez aynı yöreye mevsimlik işçi olarak gittiklerinden; akşamları da yorgun düştüklerinden ya; köy kahvesinde sohbet edip televizyon seyrederek dinlenme vakitlerini geçirdiklerinden o bölgeyi tanımaları mümkün olmaz. Hele bulundukları yerler kasabalardan uzak ise, kaldıkları iki veya üç ay süresinde başka bir yere çıkma olanağı bulamazlar.

Köylüler genellikle gazete almazlar. Eğer gazete köy kahvesindeyse, ki çoğu zaman bulunur, sadece başlıklara ve resimlere bakmakla yetinirler.(Tabii gazeteler genelde köylüleri ilgilendiren haberleri yayınlamazlar.) Ama televizyonun haber bültenlerini kaçırmazlar; dikkatle dinlerler.

Küçük köylülüğün yaygın davranış kalıplarını, girmiş olduğu toplumsal ilişkileri, gündelik yaşam biçimlerini bu şekilde tarif etmek gereklidir. Çünkü köylülüğe nasıl yaklaşacağımıza, ne gibi politik sonuçlar çıkaracağımıza ışık tutacaktır.

Küçük köylülüğün siyasi davranış biçimi de örgütlü bir yapıya çok da izin vermeyecek gibi gözükmektedir. İş yaşamında bile birbirlerine rakip olan küçük köylüler üretimdeki yetersizliklerine ve sorunlarına çözüm getirecek tüm önlemlere örgütsel düzeyde olduğu zaman hemen karşı çıkma eğilimindedirler. Bu tarzdaki her tür girişimi kuşkuyla karşılarlar. Bireyciliğin de ağır basması söz konusudur. Bugüne kadarki uygulamalardan zarar görmelerinin de bu şüphecilikte payı vardır.

Köylünün tek güvencesinin toprağı oluşu dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli noktadır; zira günümüzde modern toplumda toprak bir sosyal güvenlik aracı olmaktan çoktan çıkmıştır. Yoksul kitleler için oluşturulan başka sosyal güvenlik yöntemleri vardır. Bunların yaşama girmesi için gerekli mücadele alanı olmasına karşın buna öncülük etmesi gerekenlerin bu noktayı kendilerine esas almamaları ciddi bir sorun teşkil etmektedir.İleride de değineceğimiz üzere tarım sigortası gibi araçlar yerine Türkiye tarımındaki koşullar göz önüne alındığında çok da anlamlı olmayan bir Toprak Reformuyla yetinmek politik olarak yanlış bir strateji gözükmektedir.

Küçük köylülük niçin proleterleşemiyor?

Tarımda küçük işletmelerin sayısı azalacağına artıyor. 1963'de 2.132.288 iken, 1980'de 2.267.021 oluyor bu sayı. Fazla bir artış yok. 1991'de ise bu sayıda 400.000'lik bir artış söz konusu. Kapitalistleşme sürecinde küçük işletmelerin yavaş yavaş yok olması gerekirken varlıklarını sürdürmeleri şaşırtıcı görünüyor. Ancak 1990'ların küçük işletmelerin 1950'dekiler olduğu da söylenemez.

Küçük işletmelerin varlıklarını sürdürmeleri şu sebeplere bağlanabilir:

1- Büyük ve orta işletmeler miras yoluyla parçalanarak küçük işletmelere dönüştü.
2- Eskiden var olan işletmeler de günümüze kadar uygulanan tarım politikalarıyla varlıklarını korudu.

2.1. Modern girdi kullanımı: Suni gübre kullanımı, ıslah edilmiş tohum, zirai ilaçlar, sulama, makine ve alet kullanımı ile verimlilik arttı.

2.2. Destek alımları ve devlet politikası: 1978'e kadar sürdürülen ve iç ticaret hadlerinin tarımın lehine gelişmesini sağlayan destekleme politikaları bu yapının korunmasını sağladı. (Ancak 1980'den sonra başlatılan politikalarla tarımın milli gelirden aldığı payın sürekli düşmesi iç ticaret hadlerinin sanayi aleyhine dönmesine neden oldu ve destekleme politikalarının azalmasıyla tarımın durumu kötüleşti.)

Desteklenen ürünlerin alımı için TARİŞ, ÇUKOBİRLİK, FİSKOBİRLİK gibi kuruluşlar görevlendirilerek köylünün elindeki ürünlerin çok ucuza tüccarın eline geçmesi engellendi. Ucuz kredi sağlanarak(Tarım Kredi Kooperatifleri gibi) 1950'lerde egemen olan tefeci-tüccar hakimiyetinin bir ölçüde kırılması mümkün oldu. Özellikle kıyı sahillerinde (tütün, çay, fındık, pamuk, zeytin, vs.) küçük köylü varlığını bu yollarla sürdürmeyi başardı.

2.3. Tarım ürünleri içinde pazar için üretilen sanayi bitkileri ve yağlı tohumlar gibi emek yoğunluğu ön plana çıkan bitkilerin payı arttı. Pazarın gelişmesi, nüfusun artması, ticaretin gelişmesi, bu ürünlerin Türkiye'nin her yerine ulaşmasını sağladı.

3- Köylerden kentlere göçün yavaşlamasıyla: Kentlerde işsizlik oranının artması nedeniyle göç olayı hızla azaldı. Küçük işletme sahipleri zorunlu olarak toprağa daha çok bağlandı.

4- Traktörleşme faktörü de önemli bir rol oynadı bu süreçte: Tüm işletmelerin Türkiye'de sahip oldukları traktör sayısı 118.525 iken 1990'larda sadece küçük işletmelerin sahip olduğu traktör sayısı 336.697. Traktör sahibi olmak küçük köylüye başkasının arazisini ücretle sürerek taşımacılık yapma olanağı verdi ve gelirine katkıda bulundu.

5- Kente ve yurt dışına gidenler köyde kalan topraklarını düşük fiyatla kiraya ve ortakçılığa verdi. Bu durum köyde kalanlara özellikle traktör sahibi olan küçük işletmelere yaradı.

6- Kente ve yurt dışına gidenler köyde kalan akrabalarına para yardımı yaptı. Bu durum toprağın bölünmesine engel oldu. Üstelik bu yardım traktör alma ve toprak kiralama olanağına kavuşturdu köyde kalanları.

7- Küçük köylü bir yandan toprağını işlerken bir yandan da tarım dışı kesimlerde (inşaat gibi) yada tarımda mevsimlik işçilik yaptı. Geri kalan aile fertleri ise toprağın bakımını yaptılar, hayvanlarını beslediler.

2. Orta köylü: 50-499 dekar

Dekar	İşletme sayısı	%	İşlenen arazi(dekar)	%	Ortalama (dekar)
50-99	713.149	17,98	46.750.693	19,93	65,56
100-199	383.323	9,66	49.216.633	20,99	128,39
50-199	**1.096.472**	**27,64**	**95.967.326**	**40,92**	**87,52**
200-499	173.774	4,38	46.487.432	19,82	267,517
50-499	**1.270.246**	**32,02**	**142.454.758**	**60,74**	**112,147**

Orta köylülük Türkiye tarımının belkemiğidir. Üretimin çok büyük bir bölümünü üretirler. 50-449 dekar arasındaki arazi sahipleri, tüm işletmelerin 1/3üne sahıp olmalarına karşın tüm işlenen arazilerin %60'ını kullanmaktadırlar.

Oturmuş orta köylü işletme sayısı:148.551	İşlenen arazi : 38.872.432 (dekar)
Zengin köylülüğe geçiş olanağı olan işletme sayısı :25.223	İşlene arazi : 7.615.111 (dekar)

Bu rakamlar resmi istatistiklerde yer almayan, önceki dönemlerdeki istatistiklerden kaynaklanan bir öngörü.

Orta köylünün toplam 131.341.291 dekar arazisinin 17.784.862 dekarı (%13.5) sulanmaktadır. Bu oran oldukça yüksek. Her işletmenin asgari bir traktörü vardır. Türkiye'deki tüm traktörlerin %60'ına sahiptirler.

Dekar	İşletme sayısı	Traktör sayısı	İşletme sayısı	Biçerdöver sayısı
50-99	253.869	264.312	3.433	3.953
100-199	196.702	199.780	6.413	6.499
200-499	112.344	116.036	4.767	4.893
50-499	**562.914**	**580.128**	**14.613**	**15.245**

Orta köylülükte 506.201 işletme kendi traktörü ile 57.938.257 dekar arazi işlerken, 575.373 işletme, 43.554.287 dekarlık arazisini kiraladığı traktörlerle işler. 45.403 işletme ise ortak traktörleriyle 4.561.644 dekar araziyi işlerler. Türkiye'deki tüm biçerdöverlerin (18563 adet) 15245'i orta köylüye ait. Orta köylüler kendi işletmeleri dışında biçerdöverleri ile başkalarının arazilerinde çalışırlar. Orta köylüler kıraç topraklar dışında mevsimlik işçilik yapmazlar. Ailece çalışırlar Ancak gerektiği zaman mevsimlik işçı çalıştırırlar.

Dekar	İşçi çalıştıran işletme sayısı	Mevsimlik çalışan işçi sayısı	İşçilerin çalıştığı gün sayısı
50-99	385.021	5.414.266	22.707.740
100-199	213.776	3.666.039	17.060.154
200-499	106.334	2.227.593	15.256.490
50-499	**705.131**	**11.307.898**	**55.024.384**

Tüm orta işletmelerin 3/5'i yılda ortalama olarak 78 gün mevsimlik işçi çalıştırırlar. Bu rakama devamlı olarak işçi çalıştıranlar dahil değildir. Orta köylü aynı zamanda hayvancılıkla da uğraşır.

Dekar	İşletme sayısı	K.baş hayvan sayısı	B.baş hayvan sayısı
50-99	584.065	11.153.217	2.445.162
100-199	315.621	7.947.742	1.511.758
200-499	143.762	5.825.880	843.145
50-499	**1.043:448**	**24.926.839**	**4.800.065**

Sadece hayvancılıkla uğraşan işletmelerin sayısı 4656'dır. İşletme başına 25 küçükbaş, 4 büyükbaş düşmektedir. Bu da orta köylü için bir yan gelir oluşturmaktadır.

Orta köylülük zenginleşmek için sürekli olarak yeni topraklar peşinde koşarken bir yandan da olanakları ölçüsünde toprak kiralamaktadır.

Dekar	İşletme sayısı	Kiralanan arazi	Kiralanan ortalama arazi
50-99	51.875	3.753.556	68.888
100-199	37.376	5.011.458	134.082
200-499	23.512	6.916.242	294.158
50-499	**112.763**	**15.501.256**	**133.920**

Orta köylünün 1/10'u toprak kiralamaktadır. Özellikle orta köylülükten zengin köylülüğe geçiş aşaması olan 200-499 dekar arasındaki işletmelerin, işletme başına 300 dekara varan miktarlarda toprak kiralaması dikkat çekicidir. Kendi toprakları kadar bir toprağı kiralamak için gerekli işletme sermayesine sahip olan bu işletme sahiplerinin tarım dışı gelirleri de vardır. Çoğu benzin istasyonculuğu, bayilik gibi ek işler yaparlar. Kamyon taşımacılığı, minibüs taşımacılığı gibi uğraşlar daha küçük işletme sahipleri tarafından yapılır. Orta köylülerin üst kademeleri bankalarla sürekli ilişki içindedirler. Gerektiği zaman tefecilerle de ilişki kurmaktan kaçınmazlar. Büyüme tutkusu onları huzursuzluk içinde yaşatır. Amaçları zengin köylü statüsüne geçmektir. 1980'e kadar tarım dışı gelirlerini tarıma aktarmışlar; ancak bu tarihten sonra tarım gelirlerinin sürekli düşmesi onların ticarete ve hizmet sektörüne kaymalarına neden olmuştur. Nitekim 1963'de 99.785 adet olan işletme sayısı devamlı büyüyerek 1980'de 194.551 adete ulaşmıştır. Daha sonra 1991'de bölünen arazilerin toplulaşması (satın alma yoluyla)

gerçekleşmediği için işletme sayısı devamlı büyüyerek 1980'de 194.551 adete ulaşmıştır. Daha sonra 1991'de bölünen arazilerin toplulaşması (satın alarak) gerçekleşmediği için işletme sayısı 173.774'e düşmüştür. İşlenen arazi ise 1963'te 28.421.270 dekar iken 1980'de 652.086.884 dekara yükselmiş ama 1991'de 46.487.432 dekara düşmüştür. Ancak işletme başına ortalama büyüklük aynı kalmıştır. Siyasi olarak önemli bir nokta da topraklarında verimin artması için tarım girdilerine çok büyük ihtiyaç duyan orta köylüler taban fiyatlarından ve hava koşullarından çok etkilenmeleridir. (özellikle arazi kiralayanlar)

Siyasi açıdan çok tutucudurlar. Devamlı sağ partileri desteklerler. Kasabalarda, onların tabanını oluştururlar. Ayrıca küçük köylülüğü de ilişkileri olduğu sürece kendi siyasi düşünceleri yönünde büyük ölçüde etkilerler. Siyasi iktidarın nimetlerinden faydalanmasını çok iyi bilirler. Bu nedenle de çocuklarını okutmak için büyük bir çaba gösterirler.

	Meyve		Sebze		Tarla Ürünleri	
Dekar	İşletme sayısı	İşlenen arazi	İşletme sayısı	İşlenen arazi	İşletme sayısı	İşlenen arazi
50-99	412.591	4.873.258	252.422	1.197.959	682.838	30.667.839
100-199	383.323	2.763.885	119.684	899.391	374.117	34.111.666
200-499	75.509	1.410.402	46.346	647.325	170.138	32.165.481
50-499	871.423	9.047.545	418.452	2.744.675	1.227.093	96.943.986

Hemen hemen tüm işletmeler tarla ürünleri yetiştirir. Tüm işlenen arazinin 2/3'ü tarla ürünlerine ayrılmıştır. Toplam 5.211.652 dekar sebze alanına ayrılmış arazinin yarısını orta köylü işlemektedir. Toplam 19.400.588 dekar meyve ve diğer uzun bitki yetiştirilen arazinin yarısını da orta köylü işlemektedir. Ayrıca orta köylü kesimindeki 1.137.106 işletme , 54.306.109 dekarda buğday üretirken, 675.386 işletme de 18.198.730 dekarlık arazide arpa üretmektedir.

3. Zengin köylü: 500-999 dekar

Dekar	İşletme sayısı	%	İşlenen arazi	%	Ortalama
500-999	24.201	0,61	14.982.493	6,39	619.086

Zengin köylü tüm işletmelerin %0.61'ine sahip olmasına rağmen tüm işlenen arazinin %6.39'unu elinde tutar. İşletme başına ortalama büyüklük ise 600 dekarı geçer. Bu işletmelerin %38.59'u Güneydoğu Anadolu'dadır.

Zengin köylü işletmesinin başında oturur. Kendi toprağıyla uğraşır. Ücretli emek kullanır.(mevsimlik işçi, devamlı işçi gibi)

İşçi çalıştıran işletme sayısı	Mevsimlik işçi sayısı	İşçilerin çalıştığı gün sayısı
16.709	477.132	3.535.175

Sermaye birikimini gerçekleştirmeye çalışan zengin köylünün amacı genelde büyük toprak sahibi olmaktır. Kendi arazisi dışında en az kendi toprak büyüklüğü kadar toprak kiralayanlar da vardır. (orta köylüden, büyük toprak sahiplerinden) Bunlar tüm zengin köylü işletmelerinin 1/6'sını oluştururlar. Ancak çok az da olsa toprağını kiraya verenler de vardır.

Arazi kiralayan işletme sayısı	Kiralanan arazi	Ortalama
4.265	2.724.439	638.790

Zengin köylünün önemli bir uğraşı da tefeciliktir. 80 sonrası büyük tarım kredilerinden faydalanma olanağı olduğu için özellikle Ziraat Bankası'nın düşük tarım kredilerinden arazi büyüklüğüne göre aldığı paraları orta ve küçük köylüye yüksek faizlerle verir. Ödenmeyen borçlar karşılığında ipotek ettiği arazileri ele geçirir. Toptancılık başka bir uğraşıdır. Küçük köylünün ürününü ucuza kapatır. Depolama olanakları olduğu için , piyasanın yükselmesini bekleyip azımsanamayacak büyük karlar elde etme şansına sahiptir. Tarımsal girdilere çok bağlı olduğundan fiyatların artmasından duyduğu memnuniyetsizliği bağlı olduğu çeşitli kuruluşlarla sık sık dile getirir. Kasabada oturur. Özellikle beyaz eşya bayiliği yapar. Akaryakıt istasyonları vardır. Sermaye birikimi ile yeni araziler, yeni gayri menkuller edinir. Ancak tüm köylü katmanlarında olduğu gibi 80'den sonra tarımın milli gelirdeki payının düşmesi üzerine ticari sermayeye ağırlık vermeye başlamıştır. Nitekim 1963'te 11.029 olan işletme sayısı 1980'lerde 26.407'ye yükselmiştir. Her ne kadar miras yoluyla bölünmeler zengin köylünün orta köylüye dönüşmesinde etkili olmuşsa da, eskisi gibi yeni toplulaşmalar ortaya çıkmamış ve 1991'de işletme sayısı 24.201'e düşmüştür. Yalnız burada ihmal edilmemesi gereken bir nokta vardır. O da bu dönemde birçok zengin köylünün büyük toprak sahipliğine dönüşmüş olmasıdır.

Zengin köylünün elinde 1963'te 7.551.580 dekar arazi varken, 1980'de 17.858.013 dekara yükseldi. Bu 2.3 misli büyümede yeni toprakların açılması olduğu kadar başka kesimlerden elde edilen arazilerin de payı vardı. Ancak 1991'de bu rakam 14.982.493'e düştü. Ortalama arazi büyüklüğü ise 676.260 dekardan 619.000 dekara indi.

Zengin köylünün 13.923.171 dekarlık arazisinin 1.585.949 dekarı sulanmaktadır. 1/9'luk bu oran oldukça düşüktür.

İşletme sayısı	Traktör sayısı	İşletme sayısı	Biçerdöver sayısı
17.592	19.830	1.534	1.692

24.201 işletmenin 16.216'sı 8.540.899 dekar araziyi kendi malı traktörle işlerken, 6309 işletme 3.078.079 dekar araziyi kira ile tuttuğu traktörle; 1096 işletme ise 442.977 dekar araziyi ortak traktörleriyle işlemektedir.

Meyve		Sebze		Tarla ürünleri	
İşletme sayısı	İşlenen arazi	İşletme sayısı	İşlenen arazi	İşletme sayısı	İşlenen arazi
10.766	313.383	5.911	170.817	24.074	10.767.579

Zengin köylünün 24.074 işletmesi tarla ürünleri yetiştirirken 23.189 işletme 5.696.825 dekar buğday, 18.428 işletme ise 2.713.403 dekar arazide arpa üretmektedir.

Zengin köylü sadece tarımla değil, hayvancılıkla da uğraşıyor. Ancak büyük ölçüde değil.

İşletme sayısı	Küçükbaş hayvan sayısı	Büyükbaş hayvan sayısı
19.947	1.444.334	153.421

4. Büyük toprak sahipleri: 1000 dekardan fazla

	Dekar	İşletme sayısı	%	İşlenen arazi	%	Ortalama
Zengin köylüden büyük toprak sahipliğine geçiş	1000-2499	10.266	0,26	13.856.621	5,91	1.349.757
	2500-4999	1.930	0,05	6.538.082	2,79	3.387.607
	1000-4999	12.196	0,31	20.394.703	8,70	1.672.105
Büyük toprak sahipliği	5000+	441	0,01	4.789.427	2,04	10.860.378
Toplam	1000-5000+	12.637	0,32	25.184.130	10,74	1.992.097

1963 senesinde büyük toprak sahiplerinin işletme sayısı 4323. 1980 senesinde ise 3.032. Bu rakamlar çok düşük. İşlenen arazi ise 1963'te 10.892.740 dekar; 1980'de 9.502.396 dekar. Ortalama arazi ise 2500-3000 dekar civarında. 1991 senesinde ise geçmiş dönemlere göre işletme sayısında 4, işlenen arazide ise 3 misline yakın bir artış gözüküyor. Buna olanak yok. Herhalde geçmiş senelerde anketörlere verilen cevaplarda eksik beyan söz konusu. Ayrıca savımızı doğrulayan bir başka nokta da işletme başına düşen ortalama arazinin birden 3134 dekardan 1992 dekara düşmesi.

Büyük toprak sahipleri tüm işletmelerin %0.32'sine sahip olmalarına rağmen tüm işlenen arazinin %10.74'ünü ele geçirmiş durumdalar. Ortalama işletme başına düşen arazi ise 2000 dekar civarında. (5000 dekardan fazla olan işletmelerin ortalama arazi miktarı 11.000 dönüm)

Büyük toprak sahipleri kendi işletmelerinin yanı sıra kendi toprak büyüklükleri kadar arazi de kiralıyorlar.

Dekar	İşletme sayısı	Kiralanan arazi	Ortalama
1000-2499	986	1.205.150	1.212.120
2500-4999	192	697.565	3.633.151
5000+	8	53.335	6.666.875
1000-5000+	**1.186**	**1.856.050**	**1.565.000**

Büyük toprak sahipleri zaman içinde kiraladıkları toprakları ele geçiriyorlar. Ancak toprak sahipleri içinde toprak kiralayanlar, tüm toprak sahiplerinin 1/10'unu geçmiyor.

Sınai ürünlerinin yaygın, el emeğinin yoğun olduğu Ege, Karadeniz, ve Marmara Bölgelerinde büyük işletmelerin payı düşüyor. Tarıma dayalı sanayilerin ağırlık kazandığı Akdeniz (Çukurova) Bölgesinde sanayiye geçen toprak sahiplerinin fabrikalarına hammadde sağlamak için kiraladıkları topraklarla işlettikleri araziyi büyüttükleri biliniyor. Özellikle tahıl ekiminin yaygın olduğu bölgelerde tarımın makineleşmesi, el emeğinin yerini hızla alırken, büyük işletmelerin de payını yükseltiyor. İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da bu durumu gözlemek mümkün. 1000-2499 dekar arasındaki işletmelerin %66.89'u, 2500-4999 dekar arasındaki işletmelerin %92.44'ü ve 5000 dekardan fazla işletmelerin %91.84'ü Güneydoğu Anadolu Bölgesinde. Hiç şüphesiz geçmiş dönemlerdeki feodal ilişkilerin de bunda rolü büyük.

Bu işletmelerin sahip oldukları traktör ve biçerdöver sayıları yukarıdaki savlara ışık tutması açısından önem kazanıyor.

Dekar	İşletme sayısı	Traktör sayısı	İşletme sayısı	Biçerdöver sayısı
1000-2499	7.088	8.826	564	567
2500-4999	1.706	2.464	35	39
5000+	383	1.293	75	231
1000-5000+	9.177	12.583	674	837

Büyük toprak sahipleri içinde 8464 işletme 15.241.243 dekar araziyi kendi malı traktörle işlerken, 3015 işletme 3.606.807 dekar arazisini kira ile tuttuğu traktörle işliyor, 1000-4999 dekar arasında 667 işletme ise 718.460 dekar araziyi ortak traktörleriyle işliyorlar.

Büyük toprak sahipleri arazilerinde genellikle tarla ürünlerini yetiştiriyorlar. Özellikle 5000 dekardan büyük toprakları olan işletmelerin tarla ürünlerine yoğunlaşmasının traktörlerin artışıyla ilişkili olması dikkate değer bir nokta.

Günümüzün büyük toprak sahiplerinin babaları genellikle orta köylüydü. Türkiye'ye ilk gelen traktörlerden birine sahip olmuş, onunla toprağını işlerken, yeni topraklar almış, araziler kiralamış, evlilik yoluyla toprağını daha da genişletmişti. Özellikle zorda kalan köylülerin toprağını ucuza kapatma yolunu bulmuş, verdiği borçlarla köylüyü kıstırmış, borcun vadesi gelince ödeyemeyen köylüden toprağını almıştır. Yeterli tarımsal araca sahip olunca, önceden işlenmeyen toprakları da (hazine arazisi, meralar) işleyerek bunlara sahip çıkmıştır. Sermaye birikimi ona kasabalarda küçük köylünün ürününü de ucuza satın alma olanağı vermiş, ticari sermayeye geçişini kolaylaştırmıştır. Ayrıca kurdukları

tarıma dayalı sanayilerin hammaddelerini de kendileri ürettikleri için, aynı anda toprak sahibi, tüccar, sanayici örneğini vermişlerdir.

Kapitalist öncesi ilişkilerin hakim olduğu yerlerde ise makineleşme öncesinde dedelerinden kalan toprakları çeşitli ortakçılık ilişkileriyle işleyen ağalar, makineleşmenin getirdiği olanaklarla ücretli işçi kullanımı sayesinde toprağı işlemeye başlamışlar ve ektikleri ürünleri gerektiği zaman değiştirerek daha fazla kar etme olanağına kavuşmuşlardır.

Bu verilerden çıkarılabilecek sonuç modern üretim tekniklerinin uygulanmasının büyük toprak işletmelerinin ortaya çıkmasına doğrudan katkıda bulunduğudur. Bu yüzden kamulaştırmak yerine bu kapitalist çiftlikleri "toprak reformu" sloganı ile dağıtmayı ve parçalamayı önermek, tarihin tekerleklerini tersine çevirmeye çalışmaktan başka bir anlam taşımaz. Üstelik ileride orman köylüleri örneğinde göreceğimiz gibi Türkiye'de yoksul köylünün talebi toprak değildir.

Kiracılık ve ortakçılık ilişkileri:

a- Arazisi olup,başkasından arazi kiralayıp, başkasına arazi vermeyenler.

	Dekar	İşletme sayısı	İşlenen arazi	Ortalama
Küçük köylü	5'den az	3.768	12.862	3.400
	5-9	10.165	71.380	7.000
	10-19	28.834	408.997	14.150
	20-49	68.323	2.179.808	31.900
	5-49	111.090	2.673.047	24.000
Orta köylü	50-99	51.875	3.573.556	68.887
	100-199	37.376	5.011.458	134.000
	200-499	23.512	6.916.242	294.115
	50-499	112.763	15.501.256	137.467
Zengin köylü	500-999	4.265	2.724.439	638.789
B. Toprak sahipliğine geçiş	1000-2499	986	1.205.150	1.222.261
	2500-4999	192	697.565	3.633.150
B. Toprak sahibi	5000+	8	53.335	6.666.900
	1000-5000+	1.186	1.956.050	1.649.284
Toplam		229.304	22.854.792	99.670

Arazisi olan 229.304 işletme, tüm işlenen 234.510.993 dekar arazinin %9.75'i olan 22.854.792 dekar araziyi kiralıyor ve işletiyor. 1980'de bu oran %11.14'tü. Arazi kiralayan bu işletmeler tüm işletmelerin %5.78'ini oluşturuyor. 1980'de bu oran %7.54'tü. Her işletme kendi arazisi kadar toprak kiralıyor. Bu nedenle işletme büyüdükçe kiraladığı toprak da büyüyor.

Tüm kiralanan toprakların %11'ini küçük köylü, %68'ini orta köylü, %12'sini zengin köylü, %9'unu büyük toprak sahibi kiralıyor.

b- Arazisi olmayan işletmeler:

1- Yalnız kira ile arazi işletenler.

Dekar	İşletme sayısı	Arazi	Ortalama
5'den az	3.401	10.554	3.100
5-9	7.685	52.714	6.860
10-19	18.545	219.308	11.825
20-49	9.033	257.668	28.631
50-99	4.313	267.202	61.929
100-199	2.801	326.964	116.730
200-499	788	179.454	240.420
500-999	69	42.780	620.000
1000-2499	1	1.510	1.510.000
Toplam	46.636	1.358.154	29.125

Arazisi olmadığı halde 46.636 işletme 1.358.154 dekar araziyi kiralıyor.Kiralanan araziler, tüm ışlenen arazının %0.58'ini oluşturuyor. 1980'de ise bu oran %0,56 idi. Bir değişiklik yok.

2- Yalnız ortakçılık ile arazi işletenler.

Dekar	İşletme sayısı	Arazi	Ortalama
5'den az	1.408	3.163	2.246
5-9	998	6.390	6.402
10-19	3.645	47.693	13.386
20-49	2.271	74.347	32.737
50-99	2.271	142.096	62.570
100-199	1.291	159.805	123.783
200-499	456	127.140	278.815
500-999	67	38.550	575.373
1000-2499	-	-	-
2500-4999	1	3.030	3.030
Toplam	12.408	602.214	48.534

Arazisi olmadığı halde 12408 işletme ortakçılık ilişkileri çerçevesinde 602.214 dekar araziyi ışliyor. Tüm işlenen arazilerin %0.26'sını oluşturuyor ortakçılıkla işlenen araziler. Bu oran 1980'de %0.40'dı.

Kiracılık ve ortakçılık veya diğer şekillerle başkalarının 224.114 dekar arazisini işleyen 65.433 işletmenin toprağı yok. İşlenen araziler tüm arazilerin 1/100'ünü oluşturuyor.

Kiracılık, işletmenin kiracısının toprak sahibine toprağını kullanmasına karşılık götürü olarak nakdi veya aynı bir ücret ödediği durumdur. Ortakçılık ise toprağı işleyen kişinin toprak sahibine üretimin belirli bir yüzdesini verdiği durumdur. Örneğin, Doğu Karadeniz'de çay bahçelerini ortakçılık statüsünde işletenler, her türlü masrafı üstlenirler. Hasat zamanı çay yaprağını toplayıp Çay Kurumu'na teslim ederler. Çay Kurumu üreticinin defterine aldığı çay yaprağının bedelini işler. Daha sonra çay yaprağının bedeli ödenince, ortakçı paranın yarısını toprak sahibine verir.

Ortakçının ve kiracının hakları, sözleşme süresi, kira bedeli veya ortakçılık payı tamamen bölgesel geleneklere ve iki tarafın anlaşmasına bırakılmıştır. Kiracı ve ortakçı olarak çalışan üretici bazen bir yıllık faaliyetinin ürününü kira bedeli olarak vermek zorunda kalır.

Türkiye'de genellikle ürünün 1/2'si ile 1/3'ü arasında değişen bölümünü toprak sahibi alır. Bu oranın belirlenmesinde çeşitli faktörler arasında en önemli rolü üretim için gerekli girdilerin toprak sahibi tarafından verilip verilmemesi oynar. Bölgeden bölgeye değişen ortakçılık ilişkilerine büyük darbeler indirmiştir. Sözleşmeler bir üretim yılı için yapılmakta ve her yıl yenilenmektedir. Ortakçı ve kiracı her üretim sonunda sözleşmenin yenilenmemesi tehdidi ile karşı karşıya kalır. Bu durum, ortakçı ve kiracının toprağa istediği gibi bakmasına engel olur.

Orman Köylüleri

Orman, Türkiye ekonomisinde, doğanın verdiği önemli bir kaynaktır. Orman sahasında-orman içi, orman bitişik- 1980 yılında köy sayılan yerleşim yerlerinin %48.4'ünü oluşturan 17.381 orman köyünde 9.9. milyon orman köylüsü yaşıyordu. Günümüzde bu nüfus 8.5 milyona inmiş bulunuyor. Çoğunlukla dağ köyleri olarak nitelendirilen bu köylerde Türkiye'nin milli gelirinden en az payı alan yoksul köylüler yaşıyor. Büyük çoğunluğuyla (yaklaşık %80) dağ ve yayla özelliği taşıyan, kimi kez %15'ten fazla eğimli bu yerlerde kurulmuş olan orman köylerinin en az %20'si dağınık bir yerleşim dokusuna sahiptir. Bu köylerde evler ya da ev grupları arasında 3-5 km uzaklıklar söz konusudur.

Orman köylerinde tarlalar genellikle meyillidir. Toprak çoğunlukla açma (ormandan yakılarak elde edilen tarla sahası) olduğundan verim çok düşük tür. Bu topraklar erozyon tehlikesi ile karşı karşıya olmasına rağmen hiçbir ciddi çalışma yapılmamaktadır. Verimli topraklar, vadilerde, dar şeritler biçiminde yer almaktadır. Diğer tarlalarda ise toprak sığ olduğundan her türlü bitki yetiştirilmesine elverişli değildir. Tüm orman köylerinde geleneksel tarım ürünleri -buğday, mısır- ekilir. Köylüler ektiklerinin karşılığını zor alırlar. Elde edilen ürün altı aydan fazla dayanmaz. Ormanda çalışarak aldıkları para çoktan tükenmiştir. Hayvanlarının yemi de bitmiştir. Mısır, buğday derken bir de bunlara saman eklenir. Artık kasaba tüccarının eline düşme zamanı gelmiştir. Ya gelecek sene

ormanda çalışarak borcunu ödeyecek ya da iş bulabilirse mevsimlik işçi olarak çalışacaktır.

Orman köylüsünün genellikle bir çift mandası, bir ineği ve kümes hayvanları vardır. Son zamanlarda bir yandan gurbette çalışarak, bir yandan borçlanarak iki elden aldığı traktörlerle orman köylülerinin bir kesimi, nakliyecilik yapmakta; kira ile çift sürmektedir. Yavaş yavaş orman işlerinde traktörle tomruk çekimi düz yerlerde gündeme girmiştir.

Orman köylerinde şekerpancarı, pamuk, ayçiçeği ve tütüne ayrılan alanlar çok azdır. Bu alanların toplamı orman köylerindeki tarım alanlarının %13.8'idir. Üstelik bu topraklar ormana(10 km uzaklıkta) yakın köylerde bulunur. Orman köylerinde topraksız köylülerin oranı yüksektir.

Ahır hayvancılığı yapılmadığından meralar önem kazanmakta, bu nedenle orman köylüsüyle orman işletmesi arasında sık sık ihtilaf çıkmaktadır. Ayrıca %80 orman köylüsünün özellikle orman içinde yaşayanların kaçak kesim gibi çeşitli nedenlerle orman işletmesi ile davası vardır.

Orman köylüleri nerede ve nasıl çalışırlar?

a- Orman işletmelerinde,
b- Köye hizmet gösteren kamu kuruluşlarında
c- Tarımda mevsimlik işçi olarak
d- Kiracılık ve ortakçılık yaparak
e- Tarım işletmelerinde sürekli işçi olarak
f- Kentsel yerleşmelerde ücretli işçi olarak, (özellikle inşaat işçisi)

Bu yerlerde çalışanlar asla köylerinden kopmazlar, zaman zaman köylerine gelirler. Sürekli olarak ailelerine para gönderirler.

1980'de Türkiye'de orman alanları 20,199,000 hektar olarak tespit edilmiştir. Hektar başına ortalama verim 2 m^3 olduğuna göre yıllık kapasite 12,360,000 m^3'tür. Ancak Türkiye'de günümüzdeki üretim bunun altındadır. Geri kalan zamanla vasfını kaybettiği için ziyan olmaktadır. Üretilen odunun %70'i sanayi odunudur.

Ormanda genellikle ortalama 70 gün çalışılır. Bu çalışma çok kısa da olsa orman köylüsü için önemli bir gelir kaynağıdır.

İlkbaharda kesilecek ağaçlar işletmenin mühendisleri tarafından tespit edilerek işaretlenirler. Bu ağaçlar ya çürümüş ya da sanayi için gerekli yaşlanmağa başlamış olan ağaçlardan oluşur. Bunlar küme halinde en yakın köylerde oturanlar arasında paylaşılır. Her grup köylüye (8-10 kişi) makta adı altında bir grup ağaç dizi verilir. Mayıs ayı başlarında ana yollara bağlı olarak işletme tarafından önceden açılan toprak zeminli yolların kenarında köylüler kendi maktalarına yakın yerlerde sayvanlarını kurarlar. Sayvanlar 4 ince ağaç direğine tutturulmuş ince dallarla kapatılmış ve 4 yanı açık yerlerdir. Yataklarını , yorganlarını yemek kaplarını ve bir haftalık yiyeceklerini beraber getiren köylülerin barınaklarını oluşturur bu sayvanlar. Sayvanlar genellikle maktadan getirilen tomrukların yollarda rahatlıkla kamyonlara yüklenebilmeleri için rampadaki

geniş düz alanlara kurulur. Bu yerler genellikle işletme tarafından düzenlenir. Sayvanların yakınında mandaların bağlanması için köyden getirdikleri saman içinde bir yer hazırlanır.

Köylüler genellikle kendi aralarında seçtikleri biri tarafından yönetilirler. Haftada bir köylerine giderler. Geceleri soğuk olmasına rağmen sayvanlarında yatmak zorundadırlar. Yatmadan önce yaktıkları ateşin etrafında ertesi gün yapacakları iş ve yaşam pahalılığı ile ilgili sohbetler yaparlar. Gün ışığı onları damgalanmış ağaçları keserken bulur. Eskiden balta ve el testeresi ile yapılan kesim işleri yerini motorlu testereye bırakmıştır. Dikkat edilmezse , devrilen ağaçların altında kalma tehlikesi büyüktür. Kesilen ağaçlar 4 metre boyunda olmak üzere temizlenir, hazırlanır ve daha sonra çekilmek için hazırlanan zincirin bir ucu mandanın boyunduruğuna, diğer ucu tomruğa bağlanır. Bir çift mandanın tomruğu çekebilmesi için çok iyi beslenmesi gerekir. Sabahtan akşama kadar devamlı çalışacak hayvanların diri tutulması için her gün yarım teneke yem gereklidir. Alfa denilen bu yemler karışımdan elde edilir. Ama köylünün kazancının yarısını da alıp götürür. Tomruklar çekilirken mandalara çok dikkat edilir. Bir anlık gaf, mandanın ayağının sürçmesine ve kırılmasına neden olur. Bu da köylünün çalışmasını sona erdirir.

Traktörün orman köylerine girmesi ile birlikte, mandaların yerini traktörler almaya başlamıştır. Ancak bayır alanlarda mandalardan vazgeçmek mümkün gözükmüyor.

Tomruk kesimi ve tomruğu ara depoya uzaklığına göre taşıma ücreti işletme tarafından tek taraflı olarak belirlenir. Bu fiyatlara itiraz eden olursa işine son verilir. Geride o işi yapabilecek binlerde köylü hazırdır.

Ayrıca çürümeye yüz tutmuş ağaçlar kesilerek işletmenin gösterdiği yere istif edilir. Bunlara kesim parası ödenmez. Kesilen tomruklar ara yollara istif edildikçe, kamyonlar tarafından ana depoya nakledilir. Nakliyeciler genellikle kasabalarda otururlar. Bazılarının 3-4 kamyonu bazılarının ise borçla alınmış 1 kamyonu vardır. Nakliyeciler tomrukları kamyona yüklemek için 3-4 kişi çalıştırırlar. Bazıları bu yükleme boşaltma işini götürü olarak alır. İki ince uzun tomruk üzerinden yuvarlayarak kamyona yüklenen tomruklar bir kez işçinin elinden kayarsa sakatlanmasına yol açabilir. Tomruklar havaleli yük olduğundan zincirlere bağlanır ve kamalarla birbirlerine tutturulur. Kamyonlar ana depoya varınca hemen yükünü boşaltıp ikinci sefere çıkar. Bir günde ne kadar çok sefer yaparsa kazancı o kadar artar . Ama toprak zeminli yollarda aşırı hızlı giden kamyonlar sık sık çarpışmalara, kaymalara neden olurlar.

Ana depolar en fazla 40-50 km uzaklıktadır. Gelen tomruklar, işletmenin memurları tarafından maktalara göre hesaplanır. Mevsim sonunda, işçiler bu hesaplara göre paralarını alırlar. İşletmenin ana deposunda istiflenen tomruklar artık tüccarlara satılmayı beklerler. Böylelikle işin en zor yanı bitiyor. Ancak bunun yükünü çeken işletme işin en karlı kısmını özel sektöre devretmek için gazetelere ilan vererek açık artırma ile satılacak tomrukların miktarını ve cinsini belirtir. İhale günü, çeşitli yerlerden gelen tüccarlar, istiflerin numaralarına göre açık artırmaya girerler. Ancak çoğu kez kendi aralarında anlaşırlar ve çok ucuza tomrukları satın alırlar. Kendi aralarında daha önce istifleri paylaştıklarından açık arttırma sadece bir aldatmacadır. Böylece milyonlarca orman köylüsünün emeği ile ortaya çıkan tomruklar ucuza alınıp , şehirlerde tüketiciye pahalı olarak satılır.

Orman köylülerinin aldıkları ücretin dışında her sene ihtiyaç olarak 10 m^3 tomruk alma hakları vardır. Bu ihtiyacı orman işletmesinden gelen memurlar keyiflerine göre belirler. Köylü ancak 2-3 m3 tomruk alabilir, ihtiyacının 10m3 olması önemsenmez. Ayrıca üretilen odunlardan %50-%100 arasında parasız olarak köylüye verilmektedir. Köyüne nakletmek için nakliye masrafının yanı sıra katip parası diye bir sürü bürokratik harcamalarla karşılaşan köylü, odununu kamyon bulup şehre nakletmesine , pazarlamasını yapmak için gerekli olan parayı da bulamayınca borcuna karşılık odunlarını tüccara çok ucuza satman zorunda kalır. Bu betimlemenin ayrıntıları TİP' in Zonguldak'ta 1969'ta yaptığı bir çalışmaya dayanmaktadır.

Orman köylüsünün ne sigortası, ne de sendikası vardır. Toprağı küçük ve verimsizdir. Yapılan ayrı araştırmalarda orman köylüsünün toprak değil, sürekli iş istediği ortaya çıkmıştır. Doğanın en sert koşullarında yaşayan orman köylüleri radikal söylemlere açık olduğu görülmektedir. Bu açıdan,yoksul köylü sınıflandırmasına girebilecek, özel konumları dolayısıyla burada ayrıca ele aldığımız orman köylüsünün işçi sınıfı için bir müttefik olarak görülebilir.

ORÜS' ün (Orman İşletmeleri) özelleştirilmesi:
Kereste, levha, kontrplak, parke, kaplama olmak üzere 9 çeşit ürünü ile Türkiye'nin orman ürünlerinin üretiminde %15 pazar payına sahip ORÜS' ün 42 işletmesi ve 140 bayisi vardı. Açık ve kapalı alanların toplamı 5 milyon 552 bin m2 idi. En büyük toprağa sahip Bolu, Adana , Düzce , Vezirköprü, Eskipazar, Bartın, tesisleri mevki açısından çok iyi yerlerde bulunuyordu. ORÜS' ün tüm işletmeleri kendi kaynakları ile kuruldu.

İşletme	Kuruluş yılı	Kapasite/yıllık	Açık alan	Kapalı alan	Çalışan
Antalya	1970	3 milyon ambalaj sandığı, 20.000 m3 çam sedir kereste	91.585	16.518	166
Ardeşen	1958	30000 m3 çam Köknar,kayın kereste, 50.000 m2 parke	50.442	10.990	166
Bafra	1929	30000 m3 çam,köknar,kayın, kereste,50.000 m2 parke	252.178	13.120	187
Düzce	1945	30.000 m3 kayın, meşe, kereste, 50000 m2 parke	82.791	15.416	185

Bu işletmeler ORÜS'ün bazı önemli işletmeleri idi. Yüksek Planlama Kurulu'nun 22 Ocak 1993 tarihli kararıyla A.Ş. yapısına kavuşturuldu ORÜS. Kaynak yaratarak tesisler kurmaya ve de orman sanayii alanında işletmecilik yapmaya ve gelişen teknolojiyi uygulamaya yönelik kurulan ORÜS'ün özelleştirilmesi için diğer sektörlerdekine benzer bir uygulamaya gidildi ve ORÜS zarar eden bir kuruluş haline getirildi. Daha önceleri sürekli kar eden ORÜS'ün özelleştirilmesi ile çok değerli olan arsaları satılmaya başlandı.

MEVSİMLİK ÇALIŞANLAR

Türkiye'de mevsimlik tarım işçileri çok zor koşullarda çalışmaktadır. Günlük çalışma süreleri işin niteliği ile ilgili olarak değişiklik göstermektedir. Genel çalışma süresi 8 saattir. Bunun yarım saati yemek molasıdır. Ancak pamuk gibi götürü çalışılan yerlerde çalışma süresi 11 saate çıkmaktadır. Çünkü ücret toplanan pamuğa göre verilir.

İki türlü mevsimlik işçi vardır. Birinci grup köyünden işyerine günü birlik gidip gelenlerdir. Bunlar iş yerlerine yakın köylerde otururlar. İkinci grup işçilerin oturduğu köyler iş yerine çok uzaktadır. Bu grup, köylerden gelip, iş bitinceye kadar, işverenin onlara tahsis ettiği bina veya barakalarda kalırlar.

Genel olarak yakın köylerden gelenler, cuma günü çalışmazlar. Ama köylerinden gelip işyerlerinde kalanlar, bayram günleri hariç her gün çalışırlar. Tarım işçilerinin çalışma sürelerini belirleyen bir düzenleme yoktur. Her yöre bu düzeni kendine göre belirler.
İşyerinde çoğunlukla köyden veya konaklama yerinden gurup halinde gidilir. Eğer iş yeri uzaksa işçiler traktör ile taşınır.

Mevsimlik işçiler, arasında kadınların oranı kimi yerde % 60'a kadar yükselir. Çoğu hafif ama yoğun el emeğine dayanan işlerde kadın işçiler çoğunluktadır. Mesaî sonrası; yemek, çamaşır gibi işleri'de kadınlar üstlenirler. Buna rağmen aldıkları ücret, erkeklerin aldığı ücretten düşüktür. Bu düşüş kimi yörelerde % 50'yi bulur.

Özellikle büyük guruplar halinde çalışmayı gerektiren iş kollarında; işçiler, aracılar (dayı başları, kâhyalar v s) vasıtasıyla, bulunur. Kâhya aynı zamanda iş yerlerinde, toprak sahibinden aldıkları direktifler çerçevesinde işçileri yönetir. İşçilerin ihtiyacını işverene ileterek, aracılık görevini yerine getirmeye çalışır. İş veren ile kâhya arasında yazılı bir sözleşme yapılmaz. Sözlü olarak anlaşma sağlandığında; kâhya iş süreci başlamadan iki ay önce, kendi işçilerine dağıtmak üzere avans alır. Kâhyalar, işçileri genellikle akrabaları, köylüleri ve tanıdıkları arasından seçerler. Gelen 16-18 yaşındaki kızların ücretleri kâhya tarafından babalarına ödenir. İşçiler ücretlerini tek tek iş verenden almazlar. Zaman zaman, topluca ödediği paralar, kâhya tarafından işçilere dağıtılır.

İşçiler, köylerinden iş yerine topluca minibüs veya kamyonla gelirler. Beraberlerinde yatak, yorgan, yedek çamaşır yemek pişirme malzemesi, yiyecek olarak da un , bulgur gibi tahıl getirirler. Ancak yiyecek maddeleri uzun süre yeterli olmadığı için, iş yerlerine gelen kamyonetlerden sebze, kasabalardan un alırlar. Tükettikleri malzemelerin başında çay geldiği için, verilen siparişler de listenin en başında yer alır.

Özellikle aileleri ile birlikte gelenler çoğunlukta olduğu için, yemeklerini guruplar halinde yerler. Devamlı olarak çalışmadıkları için, yeterli ve dengeli beslenme gerektiren mâli olanakların yetersizliği yüzünden, sadece karınlarını tok tutmaya yetecek yiyeceklerin listesini tercih ederler.

İşveren tarafından kiralanan ya da kendi mülkü olan binalarda barınırlar. Odalarda genellikle 20-30 kişi çift katlı ranzada yatar. Odaların büyüklüğü yeterli olmadığı için, geceleri yeterli olmayan hava işçileri sıkıntıya sokar. Tuvaletler, koğuşlardan uzak ve sağlıksızdır. İşçilerin barınma tesisleri, muhakkak yörenin sağlık ocağı doktorları tarafından kontrol edilmelidir. Şimdiye kadar resmi bir doktorun denetlediği bir barınma tesisine rastlanmamıştır.

Ücretler, genellikle iş mevsiminin ortalarında Ziraat Odaları tarafından belirlenir. Yerel ücret, işçi ücretinden düşüktür. İşe çıkmadıkları takdirde (yağmur, hastalık) ücretlerini alamazlar. Hastalandıkları zaman, çok az işveren işçi ile ilgilenir. Bu ilgi ise iş verenin hastayı sağlık ocağına götürmesi ile sona erer. Hastalığın geçmesi için verilen ilaçları bile işçi cebinden ödemek zorundadır.

Akşamları, eğer yakında bir köy varsa, erkekler kahveye gider; ya televizyon seyreder ya da oyun oynar. Kızlar ise, günlük işleri bitirdikten sonra (yemek, bulaşık, çamaşır, çay v.s) çeyizleri için iğne oyası yapar. Mevsimlik işçilerin, hayatı koşullarını sürdürmedeki zorlularını göz önüne alacak olursak; yaşam koşullarını iyileştirmek için, orman köylüsü sınıfına giren bu işçiler gurubunun sigortalanması ve sendikalaşması gerekmektedir.

Mevsimlik işçilerin sigortasının olmadığı bir gerçektir. 2925 sayılı "Tarım İşçileri Sosyal sigortalar Kanunu" 17 Ekim 1983 tarihinde çıkarılmış olmasına rağmen uygulanmamıştır. 1984'teki ilk uygulama kanundaki boşluklar nedeni ile rafa kaldırılmıştır. Kanunun amacı, tarım işlerinde süreksiz olarak çalışanların Kanun'da yazılı şartlarla sosyal güvencelerinin sağlanmasıydı. Kanunun 30. maddesine göre; kanunun gerektirdiği her türlü yardım ve ödemeleri karşılamak üzere kurumca sigortalılardan %20 oranında prim alınır. Prim alınmasına esas olacak gün sayısı ayda 15, bir yıl içinse 180 gündür. Ayrıca kanun sigortayı isteğe bağlı, gönüllülük esasına göre ele almakta, işveren katkısına yer vermektedir.

Mevsimlik işçilerin en fazla üç çalıştığı bir ortamda, kanunun ön gördüğü şartları yerine getirmenin olanağı yoktur. Kanunun işlerlik kazanabilmesi için Prof. Dr. Ali Rıza Karacan'ın önerisi ilginçtir.

a- Yıllık prim ödeme süresi kısaltılmalıdır.

b- Mecburi sigortalılık getirilmeli, işçi katkısı daha ılımlı bir oranda ve miktarda olmalı, buna karşın iş veren katkısı olmasa bile, başlangıç aşamasında devlet prim ödemelerine iştirak etmelidir.

c- Devletçe prim ödemelerinde kullanılacak kaynak, ihracattan alınan fon kesintileri ile desteklenmelidir.

Hayvancılık

Türkiye'deki hayvancılık sektöründe bitkisel üretim ile birlikte hayvancılık yapan işletmeler olduğu gibi yalnız hayvan yetiştiren işletmeler bulunmaktadır. Birincileri 46.919.847 küçükbaş, 10.861.515 büyükbaş yetiştirirken, ikincileri 3.291.411 küçükbaş, 458.858 büyükbaş hayvan yetiştirir. 1991 sayımına göre, Türkiye'de 40.211.300 küçükbaş, 11.320.400 büyükbaş hayvan bulunmaktadır. En yüksek hayvan sayısı olan işletmeler 20-100 dekar arasındadır. Bunlar hayvan yetiştirmenin yanı sıra bitkisel üretim de yapmaktadırlar. Bu 1.5 milyon işletmenin 23 milyon koyunu ve 6 milyon büyükbaş hayvanı vardır.

Günümüzde hayvancılığın durumu gittikçe kötüye gitmektedir. Güneydoğu olayları ile bir yandan azalan hayvan sayısı bir yandan da özelleştirilen SEK, Et-Balık Kurumu, Yem Sanayi üreticileri perişan etmiştir.

Bu durumdan yakınan Sadullah Usumi Cumhuriyet Gazetesi'ndeki köşesinde hayvancılığın geleceğini yazıyor. Yazıyı özetlersek,"1998 yılının son günü Resmi Gazetede yayınlanan kararname ile canlı hayvan ithalatına izin verilmesi için üç yıldan beri baskı yapan ABD'den Avrupa Birliği'ne kadar tüm ülkeler istediğine kavuştu. Sözde kararnamenin amacı hayvancılığı geliştirmek. Ama kararnamenin birinci maddesi şöyle:'Bu karar, 1999-2003 yılları arasında 5 yıl süre ile uygulanacak. Türkiye hayvancılığı geliştirme projesi kapsamında hazırlanacak projelere dayalı olarak:

a-Kararda belirtilen konularda yetiştiricilere kredi verilmesine ve destekleme yapılmasına,

b-Yurt dışından ve içinden temin edilecek kredilerin yetiştiricilere kullandırılmasına, ilişkin hususları kapsar.

Artık canlı hayvan ithalatı kalkıyor. Dış ülkelerden krediyi bulan istediği kadar hayvanı Türkiye'ye sokabilecek. Çünkü yurt dışından kredi veren ülkeler hayvanları kendilerinden satın almak koşulu ile kredi veriyor. Hiç bir ülke krediyi verip istediğin yerden hayvanını al demiyor. Bu ülkelerin özellikle ABD'nin kredi kaynaklarını sonuna kadar açmasinın nedeni elindeki stokları eritmek istemesi."

Bu durumda büyük Sermayenin hayvancılık sektörüne girmesine kesin gözle bakmak mümkün. Aradan fazla bir zaman geçmeden bu kez olayların gelişimini Cumhuriyet gazetesinden Işık Kansu'nun kalemimden öğreniyoruz:Tarih 10 Şubat 1999. Yer Hilton Oteli. Türk-Amerikan İş Konseyi toplantısı yapılıyor. Katılanlar; et, süt, gıda alanında iş yapan Amerika'dan ve Türkiye'den çeşitli büyük şirketler. Ankara Veteriner Hekimler Odası Başkanı Atilla Candemir, toplantıda aldığı notlardan bir bölümünü aktarıyor: "Söz alan Hazine ve Dış Ticaret temsilcileri, Türkiye'ye hayvancılık alanında proje sunan yabancı ve onlarla ortak olacak yerli yatırımcılara tanınacak olanakları şöyle sıraladılar: Yüzde yüz yatırım teşviki, enflasyondan arındırılmış vergi indirimi, teçhizatta KDV indirimi, gümrük vergileri, damga vergisi, harç ve elektrik fiyatları gibi konularda indirim. Azgelişmiş bölgelerde Hazine arazilerinin bedelsiz tahsisi, gelir vergisinde 5 yıllık muafiyet, yerli ve yabancı sermaye evliliğinde sınırsızlı. Ayrıca, verilecek kredilerde kur farkı nedeniyle oluşabilecek görev zararlarının devletçe üstlenilmesi."

Adeta bir cennet tablosu! Ama bu cennet kimin için?

Atilla Cindemir 22 Şubat 1999'da Resmi Gazetede Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının hayvancılığın geliştirilmesine ilişkin bir tebliğ yayınladığını söylüyor. Cindemir'e göre tebliğ; teşvikler, vergi indirimleri ve bedava kamu arazileri tahsisleriyle donanmış bir cennete girecekleri üstü kapalı tarif ediyor: "Tebliğ ile yem bitkisinin ekilişinden canlı hayvan alımına, kredilerin bulunmasından ürünlerin pazarlanmasına değin hayvancılığın tüm aşamalarında görev alacak 'uygulayıcı kuruluşlar' belirlenmiş. Uygulayıcı kuruluşlar kimler? Tebliğin uygulayıcı kuruluşlarda aranan şartlara ilişkin hükmü, iş hacimleri ve işletme alanları açısından Hilton Otelindeki Türk-Amerikan İş Konseyi toplantısına katılan yerli ve yabancı şirketlerle onların ortaklarını tarif ediyor. Açıkçası Hazine ve Dış Ticaret temsilcilerinin tanımladığı bütün olanaklardan neredeyse tekel konumunda bulunan bu şirketler yararlanacaklar..." Ya hayvancılık ile uğraşan çiftçiler, küçük işletmeler ve üreticiler ne olacak?

Tebliğe göre "sözleşmeli çiftçi" olacaklar. Bir başka anlatımla dev yerli ve yabancı tekellere bağımlı çalışacaklar. Sözleşmeli çiftçi modeli ne anlama geliyor? Ankara Veteriner Hekimler Odasından Atilla Cindemir modelin çerçevesini şöyle çiziyor: "Şirket, hayvancılık alanında üretimden tüketime değin her aşamaya egemen olacak. Modele göre şirket, sözgelimi 5 buzağıyı sözleşme imzaladığı çiftçiye teslim edecek. Sözleşmeli çiftçi; yem, veteriner hizmetleri, suni ve tabii tohumlama gibi konularda tümüyle şirkete bağımlı olacak. Sözleşmeli çiftçinin işlevi yalnızca hayvanlara bakmak olacak. Hayvanlar büyüyüp kesim tarihi geldiğinde şirket, hayvanları belli bir para karşılığında sözleşmeli çiftçiden alacak. Teslim edilen hayvanlardan hangileri hastalandıysa ya da öldüyse bundan sözleşmeli çiftçi sorumlu olacak. Bu modelde risklerin tümü sözleşmeli çiftçidedir. Sözleşmeli çiftçilik, bir tür güvencesiz şirket taşeronluğudur ve dünyanın hiçbir yerinde büyükbaş hayvan besiciliğinde bu yöntem kullanılmaz. Bu yöntemin Türkiye'ye getirilmesindeki amaç, yabancı damızlık hayvan ithalatına zemin hazırlamak ve sözleşmeli çiftçilik adı altında işgücü maliyetini neredeyse sıfıra indirmektir.

Sözleşmeli çiftçilikle "girişim ruhu" üzerine övgüler düzüldüğü bir dönemde, hayvancılık alanında girişimci olmak isteyen küçük üreticiler ve işletmeciler baltalanacak. Öte yandan üreticiye, çiftçiye kredi vermek yerine, tüm kredi teşvikleri, vergi indirimleri, kredi olanakları, hatta bedava kamusal arazi tahsisleri büyük yerli ve yabancı şirketler yararına dönük olacak. Hayvancılıkla uğraşan ya da uğraşmayı düşünen çiftçilerimiz ise neredeyse derebeylik dönemindeki serfler örneğindeki gibi dev tekellere bağlı olarak çalışmak zorunda kalacaklar. Tarımda ve hayvancılıkta reform dedikleri bu. "İşte siyasal iktidarın sürekli sözünü ettiği tarımda reformun özellikleri. Hayvancılıkla ilgili sanayinin durumuna bir göz attığımızda da olumsuz bir tabloyla karşılaşıyoruz. Aşağıda Et ve Balık kurumu, SEK ve yem sanayilerinin nasıl yavaş yavaş özelleştirildiğini inceleyeceğiz.

1. Et-Balık Kurumu

Eski planlamacı ve şimdilerde Milliyet gazetesi ekonomi yazarı Güngör Uras köşesinde konuyla ilgili şunları yazıyor: "EBK ve SEK Türkiye'de hayvan yetiştiriciliğinin süt ve hayvan ürünleri sanayinin temel direği idi. Bunlar kar esası ile değil, hayvancılığı ve süt üretimini teşvik amacıyla kurulmuştu. Ülkede bölgesel üretim ve tüketim dengesini sağlıyordu.

EBK'nin kombina denilen tesislerinde, kesim hane, buzhane, et işleme tesisleri yanında büyük arsalar vardı. Arsalar, uzak yollardan kesime gelecek hayvanların, kilo kaybetmiş halde kesimlerini önlemek, bir süre beslenmelerini sağlamak amacıyla büyük tutulmuştu. EBK kombinaları özelleştirmede ön sıraya konulup haraç mezat satışa çıkarılınca, tesisler spekülatörlerce kapışıldı. Tesisleri işletmek için alıyoruz diyenler, kombinaların kapılarına kilit vurup arsalarını değerlendirdi.

Kombina	Ton/yıl (özelleştirme öncesi)	Ton/yıl (özelleştirme sonrası)	Ton/yıl (Öz-Gıda İş'in tesbiti)
Afyon	1.474	45	Yok
Bayburt	285	25	Yok
Bursa	2.334	(sadece mezbaha)	1.301
Elazığ	2.428	50	Yok
Kars	939	2012	38
Kastamonu	918	Yok	Yok
Malatya	1.576	595	Yok
Suluova	1.580	139	Yok
Şanlıurfa	989	53	Yok
Tatvan	1.579	64	Yok
Toplam	14.102	2.983	1.339

Güngör Uras bu rakamları verdikten sonra Ankara kombinasının başına gelenleri şöyle anlatıyor: "Özelleştirme idaresi, EBK'nin Ankara kombinasını 1995 yılında satışa çıkardı. Ankara'nın Yenimahalle semtine yakın kombinanın 100 dönümlük arsası cazip mi cazip idi. Alıcısı çoktu. Ama Özelleştirme İdaresi, kombinanın spekülatörler yerine işletecek bir grubun eline geçmesi arayışı içinde idi. Ankaralı birkaç 'ileri görüşlü' işadamı, 'Biz kooperatif kurup kombinayı işleteceğiz. Biz bu işin esnafıyız. Spekülatörlere değil bize satın.' diyerek ortaya çıktı. Özelleştirme İdaresi de EBK kombinası ile 100 dönüm arsasını 'işletmeci kooperatife 22.3 milyon dolara sattı.

EBK kombinasını kooperatif kurarak satın alan ileri görüşlü işadamları malın tapusu ellerine geçince kooperatifi dağıttılar. Anonim şirket statüsü ile malı sahiplendiler.
Kombinanın arsasının 50 dönümü yıllığı 10.5 milyon dolardan 12 yıllık kontrat ile Migros'a kiralandı. Migros bu arsaya "Ankara'nın ve Balkanların en büyük alışveriş merkezini kurdu. Alışveriş merkezindeki 100 dükkanın 704'ü EBK kombinasını işleyeceklerinin söyleyerek tapuyu ele geçiren işadamlarına verildi. İleri görüşlü işadamları da bu dükkanları yıllığı 15 milyon dolara kiraladı. İleri görüşlü işadamları grubunun lideri Okan Müderrisoğlu'nun açıkladığına göre, arsanın diğer yarısı da spor ve eğlence merkezi kurulması için 100 milyon dolara Almanlara devredilmek üzere."

EBK'ya ait tesislerden 19 kombina, 1 işletme, 4 soğuk hava deposu, 4 lojman grubu, 1 satış mağazası, 4 arsa, 2 yarım kalmış tesis ve bir iştirak payı satıldı. Bu tesislerin üzerine oturduğu arazinin genişliği ise 3 milyon 603 bin metrekare. Bu arazinin tahmini satış bedeli o zamanki fiyatlarla 1 trilyon 300 milyar liraydı, ancak arazi üzerindeki kombina, lojman ve diğer tesislerle birlikte o günkü fiyatlarla topu topu 582 milyar liraya satılmıştı. Üstelik 173 milyar peşin, gerisi iki yıl vade ile. Peşin 173 milyar alan KOİ'nin üstlendiği kıdem tazminatı tutarı ise 180 milyar liraydı. Peki sözleşmelerde 3 yıllık üretimi sürdürme şartı ne oldu? Unutuldu mu? Tabii ki unutulmadı ama bu şarta uyulmaması halinde sadece satış bedelinin sadece %10'u oranında, hiç de caydırıcı olmayan yıllık

ceza uygulanacağı için, üretimin durdurulup arsalarının değerlendirilmesi halinde elde edilecek kar tercih edildi.

2. Süt Endüstrisi Kurumu:

1963 yılında 227 sayılı kanunla kurulan ve ana gayesi "üreticinin ürettiği sütü işlemek ve değerlendirmek, özel sektörü teşvik ve ona önderlik etmek, ülkenin stratejik bölgelerinde örnek tesisler kurmak ve işletmek suretiyle Türkiye'de süt endüstrisinin gelişmesini sağlamak, yetiştiricilerin kooperatifleşmesini teşvik etmek, kurulacak kooperatiflerle ortak tesisler kurmak, mevcut tesislere onları ortak etmek , gerektiğinde kuruluş tesislerini kooperatiflere devretmek" olan Türkiye Süt Endüstri Kurumu 1998'te özelleştirme kapsamına alınmıştır.

Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu belirtilen amaçları doğrultusunda çiftçinin ürettiği sütü değer fiyatına ve olanakları ölçüsünde satın almıştır. Sütün yılın her günü muntazam alınmasını sağlayarak üretici için güvenli ve devamlı bir pazar oluşmasına olanak tanımıştır. Çiftçiye süt avansı vermiş, yem dağıtmış, kaliteyi özendirici primlerle destek olmuştur. En önemlisi üreticinin sütünün düşük fiyatla satılmasını önlemiştir. Fabrikalarda modern teknoloji uygulanmış; sağlıklı, kaliteli ve ucuz ürünlerin çeşitlendirilmiştir. Gerekli stoklar oluşturularak fiyatların aşırı derecede yükselmesi her zaman engellenmiştir. Süt üreticilerinin kooperatifleşmesine yardımcı olunmuş, onlara gerekli destek sağlanmıştır.

1992 senesinde Van ve Ağrı fabrikaları İl Özel İdarelerine devredilince geriye 32 işletme, 10 süt toplama merkezi ve 4 arsa kalmıştı. İstanbul Bakırköy SEK İşletmesi arsası çok kıymetliydi. Günlük cirosu o zamanki şartlarda 6.5 milyar olan bu işletme Koç grubuna bağlı TAT Konserveye 1 trilyon 420 milyara isim hakkı ile birlikte satıldı. SEK'in Burdur, Eskişehir, İzmir ve Lalahan (Ankara) işletmeleri Mis Süt'e, Çankırı İşletmesi et piyasasına o zamanlar yeni giren Aytaç Gıda'ya satıldı. Tikveşli ise sadece bir işletme satın aldı. Değerinden düşük fiyatlarla satılan bu işletmelerin 14 SEK işletmesinde özelleştirmeden sonra üretim ve istihdam %60-70 oranında azaldı. Özelleştirme öncesi yılda 62.276 olan üretim, özelleştirme sonrasında yılda 25.650 tona düştü. Bu işyerlerinde istihdam 442 işçi iken özelleştirme sonrasında bu sayı 144'e düştü.

SEK'in işletme ve süt toplama merkezlerinden o günkü parayla 2 trilyon 718.2 milyar lira gelir elde edilirken, devletin 2 trilyon 100 milyara ulaşan borçları ve 250 milyarı bulan işçilerin kıdem ve ihbar tazminatlarını üstlendi. Anlaşılması mümkün olmayan rakamlar. İşletmeleri alan kuruluşlar ve sözde girişimciler satış bedellerinin yarısını peşin, yarısını o zamanki şartlarda %100 faizle sonra ödeyeceklerdi.

Bundan sonra özel sektörün eline geçen işletmeler üreticiden aldıkları sütün fiyatlarını düşürerek, tüketiciye sattıkları fiyatlarını yükseltme yoluna girdiler. Günümüzde marketlerden alınan pastörize sütün kilosu 550 bin liraya yükselirken üreticiye kg başına ödenen para 110-115 bin lira oldu. üreticinin parasını zamanında alıp alamadığı ise ayrı bir tartışma konusu.

SEK'in özel sektör açısından temel rahatsızlığı, sütün tüketiciye ulaştığı fiyatla ilgiliydi. Yoksa SEK'in pazar payı sadece %5'lerle ölçülüyordu ve tek başına bu bir anlam ifade etmiyordu. SEK küçüktü ama özel sektörün piyasada istediği gibi at oynatmasına

izin vermiyordu. Özel sektörü temsil eden SETBİR örgütünün başkanı Doğan Vardarlı bu durumu geçmişte" SEK'le rekabet etmektense Koç ile rekabet etmeyi tercih ederim." cümlesiyle çok açık bir şekilde ifade etmişti.

Özel sektörün dev kuruluşlarına SEK'i tercih eden üretici de süte ve süt ürünlerine ihtiyacı olan dar gelirli tüketici kitleleri de günümüzde özel sektörün birbirleriyle nasıl bir aldatmacı rekabet içinde olduklarını görüyorlar. Üreticiye ödenen para ile tüketiciye satılan mal arasındaki korkunç uçurumun her gün daha fazla açıldığını; SEK'i özelleştirenlerin kime hizmet ettiklerini daha iyi anlıyorlar.

SEK'in özelleştirmesiyle piyasada fiyat istikrarı ortadan kalktı. Avrupa'da yıllık süt tüketiminin kişi başına 170 litreye kadar yükseldiğini belirten Ziraat Mühendisleri Odası İzmir Şube Başkanı Alaattin Hacımüezzin: "Bu rakam Türkiye'de ise kişi başına yıllık 20-30 litrede kalıyor. Gelişmiş ülkelerde süt tüketimini arttıran nedenlerin başında üreticiden çıkan sütün fiyatının, tüketiciye 2 katı fiyatla yansımasından geliyor. Bizde ise bu oran 4 katına yaklaşıyor. Örneğin süt 100.000 lira. Oysa tüketici 400.000 liradan sütü içiyor. Bunu kırmanın yolu, sütün üreticilerinin üretimden pazarlamaya kadar sütle ilgili bütün işlemleri yerine getirecek fabrikalara kooperatif aracılığıyla sahip olmaları. Avrupa'da bu var. Üretici kooperatifin ortağı. Dolayısıyla o artı değer üreticinin cebine giriyor. Özel işletmeler de mecburen fabrikalara karşı bir ayarlama politikası izliyorlar." SEK'in piyasada fiyat kontrolü sağlama amacıyla kurulduğunu anımsatan Hacımüezzin; "SEK'i üretici kooperatiflerine devredeceğimize sattık. İzmir SEK konusunda en fazla kar eden kuruluştu. Özelleştirirken en az 3 yıl işletme şartı vardı. işçilerini çıkardılar. Şimdi İzmir SEK'in bulunduğu yerde belki de bir iş merkezi vardı." diyor.

3. Yem sanayi

Hayvancılığın gelişmesi için yem sanayi çok önem taşır. Hayvancılığı geliştirmek isteyen her devletin muhakkak yem sanayini kurması gerekir. Nitekim Türkiye, yem sanayi için 27 fabrika kurmuş; 7 fabrikaya da ortak olmuştur. Ayrıca 3 de arsası vardır.(Malatya, Bandırma ve Bingöl-Yolçatı'da toplam 28 bin 730 metrekare)

Yem sanayinin 7 fabrikasının 1986 ile 1989 arasında blok satış yoluyla özelleştiğini görüyoruz. 1993'de satılan yem fabrikalarında 1622 kişi çalışıyordu. Pazar payının %15 olmasına rağmen piyasada dengeyi sağlıyordu. 437.000 ton yıllık üretim 1268 bayii ile Türkiye'nin her yerine dağıtılıyordu. Yem sanayi özelleştirildikten sonra yem fiyatları alabildiğine arttı; hayvancılık yapanlar ise yüksek fiyatlar karşısında çok zor durumda kaldılar; hatta bir kısmı hayvancılıktan vazgeçti.

Destek alım fiyatı

Tarımsal ürün fiyatları, genelle piyasada maliyete göre değil, toplam tarımsal ürün arzına göre belirlenir. Tarımsal ürün fiyatlarının önemli özelliklerinden biri de konjöktür dalgalanmalarına karşı çok duyarlı olmalarıdır. Çiftçiye ürettiği ürünü belirli bir asgari fiyatla bir alıcı kuruluşa satma olanağı ve garantisi verilir. Bu asgari fiyata "Destek Alım

Fiyatı" denir. Tarımsal ürünlerine devlet tarafından taban fiyatı verilmesinin nedenlerini şöyle açıklamak mümkündür:

a-Tarımsal fiyatlar oluşurken, maliyetlerin rolünün önemli olmaması,

b- Piyasaya arz edilen tarım ürünlerinin fiyatları çok sayıda diğer üreticilerin faaliyetlerine, tüketici gelirlerine, tüketici haz ve tercihlerindeki değişmelere bağlı olarak değişmesi,

c-Tüketici talebinin düşmesine rağmen, çiftçiler yetiştirdikleri ürüne bağlı olduklarından üretime devam etmek zorunda kalmaları,

d-Tarımsal üretimin doğal koşullara bağlı olarak belirsizliği

e- Tarımsal ürünlerin fiyatları genellikle serbest rekabet koşullarının en yaygın olduğu piyasalarda oluşurken, bu piyasalarda çok sayıda aracının hâkim olması,

f- Küçük üreticilerin dağınık ve çok sayıda olması nedeni ile birlik içinde organize olamamaları.

Siyasi nedenleri göz ardı etmeden bu söz konusu olumsuzlukları çözebilmek için devlet, destek alım fiyatını günümüze dek belirlemiştir. Ancak sanayicilerin, tüccarların ve ihracatçıların isteklerini hiçbir zaman unutmamıştır.

Destekleme faaliyetleri, Bakanlar Kurulu, Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu, Merkez Bankası, Ziraat Bankası, tarımsal üretimle ilgili KİT ve Tarım ve Satış Kooperatifleri ve Birlikleri'nin de yer aldığı çok geniş bir kurumsal yapı içerisinde örgütlenmektedir.

Devlet adına yapılan tarımsal destek alımları:

a- Kamu iktisâdi Teşebbüsleri

1.Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü

2. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş

3. Çay Kurumu

4. Türkiye Yapağı ve Tiftik A.Ş

b- Kamu bütçeli idare olarak Tekel Genel Müdürlüğü

c-Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri

Tarım destek alım fiyatlarının uygulanması 1932'de buğday ile başlamıştır. 1960'lara kadar tarımsal destek alımları; tahıl, haşhaş, tütün ve şeker pancarı ile sınırlı kalmıştır. 1960'ların sonunda sayıları 17'yi bulmuştur. 1970'lerde artış devam etmiş ve sayı 22'ye ulaşmıştır. 1981'de destek alımlarını kapsayan ürün sayısı ise azalmaya başlamıştır. 1990'da bu sayı sadece 10 ürüne kadar düşmüştür. 1992'de azami rakam olan 26 ürüne ulaşmıştır yeniden. Günümüzde destek alımları; tahıllar, tütün ve şeker pancarı ile sınırlıdır.

Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri gerekli finansmanı destekleme fiyat istikrar fonundan almaktadır. Ancak, alınan kredinin faizi ile geri ödeme zorunluluğu vardır.

Türkiye Ziraat Odaları Birliği'nin maliyet cetvelleri ve önemli göstergeleri değerlendirerek ürünlerin maliyet fiyatları ile destek alım fiyatlarını hesaplayarak, çiftçilerin görüşlerini ilgili mercîlere göndermesine rağmen, bir kez bile bu raporlar destek alım fiyatlarının belirlenmesinde etkili olamamıştır. Ancak ürününü piyasaya

sürecek olan üretici taban fiyatları sayesinde bir alternatif kazanç hesabı yapmaktadır. Piyasaya satmakla devlet arasında kendi yararına göre hareket etmektedir. Gerektiği takdirde ürününü bekletmekte, fiyatlar arttığı zaman piyasaya sürmektedir. Bu özellik sadece sermaye sahibi olan orta ve büyük işletmeler için söz konusudur. Yoksa küçük üreticiler ürününü saklamak bir yana, borçlarını ödeyebilmek, işin zamanında ödenmeyen ürün bedellerini kooperatiften alabilmek için sıralar oluşturmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse; 1998 senesinde TARİŞ'e ürettiği asit zeytinyağını satan üretici 2 ay içinde 70.000 TL fark aldı. Daha sonra 6 ay içinde 40 sent prim aldı. 6 ay sonra zeytin yağı fiyatı 1.5 milyon oldu ve çok kısa bir zaman süresi içinde serbest piyasada 2 milyona kadar çıktı. Devlet çeşitli sübvansiyonlarla ihracatçının önünü açtı. Kazanan tüccar oldu. Çünkü küçük üreticinin borçları, işçilik ücretlerinin ödenmesi, yeni sezon için çift sürülmesi, ağaçların budanması, gübre atılması için para gerekli idi. Sızma yağı fiyatı 500.000 TL'den serbest piyasada alan tüccar, zeytinyağı fiyatlarının tırmanması ile trilyonları vurdu.

Burada önemli olan; tarımda yapısal değişikliklerin büyük ölçüde ihmal edilmesi ve planlı bir çalışmanın yaşama girmemesinden dolayı, taban fiyatından çok şey beklemenin anlamlı olmadığıdır. Başka bir değişle taban fiyatı politikası ile tarımın yapısından kaynaklanan gelir dağılımının düzeltilebileceğini öne sürmek gerçekçi bir yaklaşım değildir. Taban fiyatlarının genel seviyesi açısından en fazla orta ve zengin köylüye yaradığı bir gerçektir. Ama kentli dar gelirli nüfusu, topraksız köylüleri ve geçimlilik ürün ekenler göz önüne alındığında bu sorunun çözümü için yeni alternatifler getirmek gerekmektedir. Bir sonraki bölümde buğday örneğinde göreceğimiz üzere, köylülüğün homojen bir yapısı olmadığı düşünüldüğünde taban fiyatı, kendisini küçük köylülük için de yararlı kılacak planlamalar olmadan, tek başına bir işe yaramayacaktır.

Tarım Politikalarının Finansal Boyutu

K Boratav; H. Kasnakoğlu'nun ODTÜ Geliştirme Dergisi'nde yayınlanmış bir makâlesi ile aynı yazarın Erol Çakmak ile birlikte Türkiye Ziraatçiler Derneği'nin Temmuz 1999'daki kongresine sundukları tebliğe dayanarak şunları yazmaktadır:

(Türkiye'de İzlanda hariç) OECD ülkelerindeki ÜSE, TSE oranlarının Türkiye oranları ile karşılaştırılması:

	1979-1990 (ortalama)		1993-1999(ortalama)	
	USE	TSE	USE	TSE
Türkiye	%14	%14	%31	%22
OECD	%40	%31	%39	%29

Ancak Türkiye'de sübvansiyonların göreli ağırlığı 1994 sonrasında artma Batı ülkelerinde ise (GATT anlaşmasının katkısı ile) azalma eğilimine girmiştir.

TSE, tüketicilerin sırf tarıma sağlanan destekler nedeni ile çok fazla fiyat ödemektedirler. Tarımsal kökenli tüketim mallarını satın alırken, tüketicinin ödediği her 100 liranın ne kadarı tarımsal desteklemeye gitmektedir?TSE kavramı bu soruyu şöyle yanıtlıyor. ÜSE, bir yılda tarım politikaları sonucu üreticilere yapılan para transferlerin bir göstergesidir. Çiftçiye sağlanan tüm sübvansiyonların tarımsal değerine oranı olarak tanımlanır. Örneğin çiftçinin eline geçen 100 liranın ne kadarının sübvansiyonlardan oluştuğunu ÜSE ölçütü olarak ifâde edilir.

1993-1998 ortalaması olarak tarımsal desteklemenin milli gelire oranı OECD'de %1.4, Türkiye'de ise %4.7 'dır. Ancak Türkiye'de tarım kesiminin millî gelir içindeki payı OECD ülkelerini en az on misli aştığı için bu fark anlamsızdır. Buna karşılık çiftçi başına ödenen sübvansiyonların dolar cinsinden değeri, OECD'de Türkiye'nin 14 mislini bile aşmaktadır.

Buğday sorunu

Çiftçiler, hangi tarımsal uğraş sonunda fazla kazanç elde edecek olurlarsa, doğal olarak uğraşlarını o dalda yoğunlaştırırlar. Bu uygulama, tarımsal değeri yüksek olan çeşitli bitkilerin yetiştirildiği bölgelerde geçerlidir. Fakat arazi ve iklim koşulları nedeni ile buğday tarımı yapılan yerlerde, genellikle buğdaygiller bölgenin tek tarım bitkisidir. Böylece oldukça yüksek sayıda çiftçi ailesi için buğday tarımı zorunlu bir uğraştır.

İşletme Büyüklüğü	İşletme Sayısı	İşlenen Arazi	Verim (dekar/kg)	Üretilen Buğday (ton)	İşletme Başına (kg)
5'den az	65.820	143.889	213,1	30.662	465
5-9	168.122	687.804	207,9	142.994	850
10-19	447.122	3.209.859	208,9	617.863	1.333
20-49	944.050	13.196.556	217,7	2.335.791	2.474
50-99	621.661	16.964.857	226,3	3.839.147	6.175
100-199	351.955	19.071.821	231,8	4.420.848	12.560
200-499	163.490	18.269.431	226,6	4.139.876	25.322
500-999	23.189	5.696.825	221,5	1.261.847	54.415
1000-2499	8.856	4.798.556	210,8	1.011.536	114.220
2500-4999	1.870	2.852.327	188,2	536.808	287.068
5000+	438	1.623.455	251,8	408.786	933.301
Toplam	2.796.573	86.515.380		18.746.158	

Bir çiftçi ailesinin senelik un tüketiminin 1250 kg olduğu düşünülürse, bu unu elde edebilmek için, 1575 kg buğdaya ihtiyaç vardır.

Bu miktara % 10 tohumluk ilâve edersek, bir çiftçi ailesinin senelik buğday ihtiyacı olan 1750 kg'ı bulabiliriz. Genellikle yoksul köylü besin ihtiyacını buğdaya dayalı mamullerden giderir. Bu durumda;

5 dekardan az	65.820 işletme her sene 1750-465	= 1.285 kg pazardan	
5-9	168.122 işletme her sene 1750-850	= 900 kg pazardan	
10-19	447.122 işletme her sene 1750-1333	= 417 kg pazardan	
TOPLAM		681.064 kg karşılanmaktadır.	

Bunun dışında 20-25 dekar arasında 250000 işletme (tahmini) çok az da olsa pazardan buğday almaktadır. Buna karşın 25-49 dekar arasında 700.000 işletme ya kendine yeterli buğday üretiyor ya da 1000-12000 kg buğday pazarlamaktadır. Türkiye'de pazara buğday çıkarma sınırı 25 dekardan başlıyor. Bu durumda tüm işletmelerin 1/3'ünü oluşturan 931.000 işletmede buğday üreten yoksul köylü tüketimi için pazardan buğday almak zorunda kalmaktadır.

Buğdayı pazarlayan ise orta köylüdür. Buğday üreten 1.137.106 işletme kendi ihtiyacı çıktıktan sonra (12.399.871-1.849.935=11.549.936) 11.5 milyon ton buğday pazarlamaktadır. İşletme başına 10.000 ton etmektedir. 23.189 zengin köylü işletmesi ise işletme başına 54.500 ton buğday pazarlamaktadır. Bu da toplam 1.250.000 ton etmektedir. 11.164 büyük toprak sahibi ise, 1.957.130 ton pazarlamaktadır ki işletme başına 175.300 ton etmektedir.

Pazarlanan buğday miktarı:			
	25-49	dekar	1.000.000
	50-499	dekar	11.500.000
	500-999	dekar	1.250.000
	+ 1000-5000	dekar	2.000.000
			15.750.000 ton

İşletme büyüklüğü arttıkça, işletme başına pazara çıkarılan buğday miktarı artmaktadır. İşletme başına en çok buğday pazarlayan işletmeler 200 dekardan büyük işletmelerdir. Tüm pazarlanan buğday miktarı her sene hava şartlarına göre değişmesine rağmen 16.000.000 ton civarındadır.

Türkiye'de üç çeşit buğday üreticisi vardır:

a- Ürettiğini tüketenler

b- Pazar için üretim yapanlar

c- Ürettiği buğday gereksinimini karşılayamadığı için piyasadan almak zorunda kalanlar.

Yoksul köylüler, ihtiyaçları olan buğdayı satın alabilmek için, ırgat olarak mevsimden mevsime pamuk tarlalarında, zeytinliklerde, fındık bahçelerinde, narenciye bahçelerinde çalışmak zorundadırlar. Bu köylülerin çoğunun orman köylüsü olduğunu hatırlatmakta yarar vardır.

Sadece yoksul köylüler değil, diğer bitkileri yetiştiren üreticiler de pazardan buğday almaktadır.

Dekar	Toplam işletme sayısı	Buğday üreten işletme sayısı	Başka bitki üreten işletme sayısı
5'den az	251.686	65.820	185.866
5-9	381.287	168.122	213.365
10-19	752.156	447.122	305.034
20-49	1.274.609	944.055	330.559
1-49	2.659.738	1.625.114	1.034.624

101.610 topraksız aile ile birlikte buğday dışında üretim yapan 1.034.234 işletme de pazardan buğday satın almaktadır. Öte yandan, kır kesiminden, kentlere akın eden dar gelirli ailelerin bütçesinde ekmek, un gibi buğdaya dayalı maddeler önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin Türkiye'de 4 kişilik bir işçi ailesinin gerekli kaloriyi sağlamak için besin harcamalarının %13 'ünü buğdaydan yapılan mâmullere ayırması gerekmektedir. Bir işçi günde en az 3200 kalori almak zorundadır. Bu kalorinin besin çeşitlerinden dengeli olarak alınması ise, bir diğer zorunluluktur. Fakat asgari beslenme için gerekli olan et, süt, yoğurt gibi besinleri alamadıkları için, besin harcamalarında %13 oranından daha yüksek oranda buğdaya dayalı mamullere yer vermek zorundadırlar. Bu yüzden buğday fiyatlarına karşı işçilerin son derece duyarlı olduklarını bilmek gerekmektedir.

Buğdaya yapılan bir zammın genel geçinme endekslerinde bir yükselme yaptığı da kesindir. Bunların dışında şöyle bir itiraz da söz konusudur; buğdayı pazarlayanlar fiyatların düşük tutulması halinde, buğday ekim alanlarını daraltmazlar mı? Buğday üretiminin artmasını mı, azalmasını mı istemekteyiz?Bu soru da dikkate alınmalıdır.

TMO'nun her yıl 3-3.5 milyon ton buğday alımı yapması, kış aylarında da buğdayı piyasaya sürerek fiyat dengesini oluşturması gerekmektedir. Türkiye'nin her yıl en azından 15 milyon ton kaliteli buğdaya ihtiyacı vardır. Zîra, yıllık un tüketimi 9 milyon tondur. Bunu için de 12 milyon ton buğday gereklidir. Ayrıca çiftçinin, gerek tohumluk, gerekse yemeklik için 3 milyon ton buğday stokladığı bilinmektedir.

TMO buğdayı yeterli ölçüde almazsa, buğday stokçuların eline geçmekte ve kış yaklaştıkça fiyatları stokçularca arttırılmaktadır. Buğdayın serbest piyasada oluşan fiyatı, ofis fiyatının üzerinde olduğu takdirde, üretici buğdayını tüccara ve değirmencilere satmakta ve ofis de gerekli buğdayı alamamaktadır.

Bu durum ofisin stoku tamamlaması için ithalatı gerekli kılmaktadır. Ancak seçim dönemlerinde verilen yüksek fiyat nedeni ile TMO 'nün aldığı buğday 8 milyon tona kadar çıkabilir. Örneğin 1999 yılında alınan buğday 5.7 milyon tondur. Buğdayı almak için ofis, bankalardan borç almak zorundadır. Geçen yıl, 418 trilyonluk alım yapılmıştır. Ödenen faiz 393 trilyon liradır. Bu rakama bakarak TMO' nün aslında çiftçiyi değil rantiyeyi desteklediği sonucu çıkarılabilir.

Buğday fiyatları üzerine sürekli tartışmaların yaşandığı bir dönemde, neyin savunulacağını veya neyin önerileceğini bulmak için buğdayı tarımsal sınıflardan hangilerinin ürettiğini, TMO'nun rolünü ve buğday fiyatlarından etkilenen kentli dar gelirlileri göz önünde bulundurarak düşünmek gerektiği açıktır.

TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ VE BİRLİKLERİ

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin kuruluşunda iki temel ilke vardır:

1) Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri belli bir ürünün satışı için kurulurlar.

2) Bu kooperatifler en az on kişi tarafından değişir sermayeli ve değişir ortaklı olarak kurulurlar. Ortakların sorumluluğu sınırlıdır.

Yukarıdaki ilkeler doğrultusunda kurulan Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri bugün Türkiye'de 750.000 ortağı ile 434 adet mevcuttur.

Tariş zeytinyağı	Çukobirlik	Tiftikbirlik	Marmarabirlik
Tariş incir	Antbirlik	Gülbirlik	Fiskobirlik
Tariş pamuk	Güneydoğubirlik	Kayısıbirlik	Trakyabirlik
Tariş üzüm	Karadenizbirlik	Kozabirlik	Taskobirlik

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinde, "üretim" olgusundan ziyade ürünün "pazarlaması" ön plana çıktığından, çeşitli kademelerinde sınai işletmeleri yer almaktadır. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri,

a- Kuruldukları bölgelerde ortaklarından belli bir malı almakla görevlendirilmişlerdir. Örneğin Ayvalık'ta Tariş zeytinyağından başka bir malın alımını ve satımını yapamaz.

b- Ortaklarından aldığı (sonradan ortak dışı alımlara da başlamıştır) tarımsal ürünü işlemekle (gerekirse sina süreçten geçirmek), ambalajlamak, iç ve dış piyasalarda satmakla yükümlüdür.

c- Ortaklarına ucuz ve kaliteli girdiler sağlamak için Tarım Satış Kooperaratifleri kendi öz kaynaklarından ziyade büyük ölçüde T.C.Ziraat Bankası'nın Merkez Bankası'ndan düşük faizle sağladığı kredileri kullanırlar. Ortağa verilen girdinin bedeli, ortağın kooperatife sattığı tarımsal ürünün bedelinden düşülerek tahsil edilir.

d- Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri pazarladıkları tarımsal ürünlerden elde edilen gelirleri yasal ve diğer ihtiyaçlar ayrıldıktan sonra risturn olarak dağıtmaktadır. Ancak elde edilen gelir çoğu zaman banka kredilerine ve faizlerine yetmemektedir. Bu nedenle 1980'lerden sonra kar paylarının dağıtımı durmuştur. Bugün Birliklerin trilyonları bulan borçları vardır.

e- Tarım Satış Kooperatiflerinde ortaklık ve ürün alımı çiftçilerin işletme büyüklüğüne göre yapılır. Bu durum ortaklar arasında gelir gruplarına göre farklılıklar ortaya çıkarmaktadır.

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri 1969 yılında uğraş alanlarına giren tarımsal mal veya mallar için devletin taban fiyat ve destekleme alımları politikasını uygulamakla görevlendirildi. Önceleri kendi öz kaynakları ve T.C.Ziraat Bankası'ndan sağladıkları kredilerle bir ölçüde kendi girişkenlikleriyle piyasada iş yapan bu kuruluşlar, devlet taban fiyatı ve destekleme alımları görevleri yükümlendikten sonra yasal yetersizliklerin yanı sıra siyasi etkenlerden kaynaklanan nedenlerle bugünkü duruma geldiler.

Taban fiyatı ile piyasayı açan kooperatifler ve birliklerin gereksindikleri miktarda mal almaları iç piyasada imalat malları sanayinin talebine ve dünya konjonktürüne bağlı kalmaktadır. Dünya fiyatları iç fiyatların üzerinde olduğu yıllarda tüccarın rekabeti söz konusu olurken, tersi durumlarda yığılan stokları eritmek için maliyetin altında bir fiyatla sattıklarında zarar etmektedirler.

Tarım Satış Kooperatifleri'ne üye olan ortak, ana sözleşmeye göre her yıl kooperatife belli miktarda ürünü teslim edeceğini taahhüt eder. Teslim etmezse ne olur? Genelde hiçbir şey. 1980'den sonra kooperatifler aldıkları ürünün bedelini taksit ile ödemeye başlayınca, peşin paraya ihtiyacı olan üye de malını tüccara satmaya başlayınca, tüccar bundan çok büyük karlar elde etti ve etmeye de devam ediyor.

Siyasi iktidar 1994'te 26 yıldır süren devlet desteğini çekti. 5 Nisan Kararları ile destekleme alımları kaldırıldı ve Birlikler öz kaynak sıkıntısı çekmeğe başladı. Günümüzde Destekleme Fiyat İstikrar Fonu tahsisatı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliğine kullandırılıyor. Ama kredilerin faizleri ile beraber geri dönmesi gerekiyor. Bu nedenle Birliklerin borçları trilyonları buluyor.

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri'nın örgüt yapıları ve işleyişleri:

2834 sayılı yasa Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri'nin örgüt yapılarına devlet vesayeti getirmiştir. Kooperatif ya da birliklerin genel kurullarınca seçilen yönetim kurulları, Bakanlığın onayı ile işlerlik kazanır. Ayrıca kooperatif ve Birliklerinin müdürleri de bakanlıkça atanmaktadır. Bu duruma karşı çıkan Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi öğretim üyesi Ziya Gökalp, Cumhuriyet gazetesinde şöyle yazıyor: "Birlikleri düzenleyen 1985tarih ve 3186 sayılı yasa hükümlerine göre birliklerde demokratik kooperatifçiliğin temeli olan genel kurul hiçe sayılmıştır. Bütün önemli kararların verilmesi ve atamalar ilgili bakanlığa bırakılmıştır. Oysa kooperatifçiliğin demokratik yönetim ilkesi, bir kooperatif ve birliğin, ortaklar tarafından seçilmiş yönetim kurulu ve yönetim kurulunca atanmış (müdür, genel müdür) kimselerce demokratik olarak kendi kendisini yönetmesi ifade etmektedir."

Yeni yasa ile Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri özerkleşiyor. Ancak bu demokratik yapılanma sırasında üzerinde önemle durulması gereken bir nokta var. Kooperatiflerin bünyesinde çoğunluk küçük üreticilerden oluşmasına rağmen orta köylüler, zengin köylüler ve büyük toprak sahipleri de var. Yönetimlere genellikle orta ve zengin köylüler seçiliyor. Küçük üretici kendine olan güvensizliği, örgütsüz oluşu gibi çeşitli faktörler nedeniyle aday olmak istemez. Tesadüf olarak seçilse bile yönetim kurullarında söz sahibi olması mümkün değildir. Zengin köylü daha önce belirtildiği gibi sadece çiftçilikle uğraşmaz. Kasabalardaki mevkii onun yönetim kuruluna seçilmesinde önemli bir rol oynar.

Önerilebilecek bir çözüm tüm bu olumsuzluklara karşın yönetimlerde küçük üreticilerin çoğunluğu kazanması için arazi büyüklüğüne göre kota uygulaması olabilir. Ancak temel çözüm işçi sınıfı partisinin yoksul köylüler içinde örgütlenmesi ve

kooperatif yönetimlerinde üyelerinin söz sahibi olmasını sağlamak için mücadele etmesinde yatıyor. Bundan öte bir çözüm bulmak şimdilik mümkün görünmüyor.

Yeni çıkan 4572 sayılı kanunun eleştirisi:

1/6/2000 tarihinde 4572 sayılı, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri ile ilgili kanun TBMM'de kabul edildi. Bu kanunun amacı "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri'ne ilişkin hükümleri düzenlemek ve kuruluşların yeniden yapılanması için yasal bir çerçeve oluşturarak, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri'ni etkin sürdürülebilir bir şekilde özerk ve mali yönden bağımsız kılmaktır."

Böylece tüm satış kooperatif ve birlikleri lağvediliyor ve bununla ilgili kanunlar yürürlükten kaldırılıyor. Ancak eski kanuna göre kurulan kooperatifler ve birliklerin 4 ay içinde yeni kanuna intibak zorunluluğu getiriliyor. Buna riayet etmeyen kooperatif ve birlikler dağılmış sayılıyor. Yeniden yapılandırma için yedi üyeli bir kurul oluşturuluyor. Bu kurulun dört üyesi Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Temsilcisinden (üniversite öğretim üyesi, kooperatifçilik veya işletme konusunda bilgi ve deneyim sahibi kişiler, bakanlık mensupları) iki üyesi Hazine Müsteşarlığı Temsilcisi ve bir üye de birliklerin yönetim kurulu üyeleri içinde kendi aralarında yapacakları seçim sonucunda belirlenecekler. Ayrıca bir Yürütme Birimi oluşturulacak ve Yeniden Yapılandırma Kurulu tarafından seçilecek bu birim dört yıl görev yapacak. Yeniden Yapılandırma Kurulu üyelerinin alacağı maaşlar en yüksek devlet memuru aylığı (ek gösterge dahil ve alacakları harcırah ise tam üç katı) olacak.

Tasarı uyarınca, birliklerin 1 Mayıs 2000 itibariyle mevcut özel bünye faaliyetleriyle ile ilgili borçları, borçların ödenmesine kadar geçecek süre içinde bu borçlardan doğan faiz ve gecikme zammı gibi fer'i borçları ile personel kadrolarında yapılacak düzenlemeler için gerekli tazminat tutarı, Yeniden Yapılandırma Kurulu'nun önerileri dikkate alınarak Hazinece üstlenip tasfiye edilecek.

Tasarı uyarınca kooperatif ve birliklerin ihtiyacı olan *işletme kredileri* Yeniden Yapılandırma Kurulu'nun önerileri dikkate alınarak genel bütçeden ve Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu gider hesabından karşılanacak. "Kooperatif ve Birliklerin *ilk işleme hüviyetindeki işletme ve tesisleri dışında* kalan sonraki üretim aşamaları için kuracakları iktisadi işletmeler anonim şirket statüsünde ayrı bir tüzel kişilik olarak kurulup faaliyet gösterecektir."

Kooperatifleri ve Birlikler'in tüm işletmeleri yeni kurulacak anonim şirketlere devrediliyor. Sadece ilk işleme hüviyetindeki işletme tesisler kooperatiflere bırakılıyor. Örneğin, zeytinyağı sektöründe, yağlık zeytinin zeytinyağı haline getirilmesi için kurulan tesisler kooperatife bırakılıyor. Bu tesisler üreticinin zeytininin yıkanıp temizlendikten sonra sıkılıp zeytinyağı haline geldiği küçük işletmelerdir. Üretimin tüm zorlukları bu aşamada gerçekleşir. Daha sonra rafinaj, ambalajlama ve pazarlama yapılan tesisler ise yeni kurulacak anonim şirketlere devredilerek özelleştiriliyor. Yeni kurulacak anonim şirketlere, kooperatif ve birlikler de, ilk aşama tesisleri hariç, geri kalan tüm tesislerini devrederek %51 oranında ortak olacak. Kanun şöyle yazıyor: "Birliklerin bu kanun yayın

tarihi itibariyle sahip oldukları iktisadi işletmeler, üç yıl içersinde anonim şirket haline dönüştürebilir. Bu amaçla ve 31/12/2003 tarihine kadar uygulanmak üzere; bu kanun hükümlerine göre kurulan Kooperatif ve Birliklerin müştereken ve sermayesinin %51'ine sahip olmak üzere kuracakları anonim şirketlere sermaye olarak gösterecekleri ayınların bu şirketlere devrinden ..."

Yeniden Yapılandırma Kurulu, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerin tesislerini nasıl değerlendirecek? Şimdiye kadar yapılan özelleştirmelerde olduğu gibi değerinin çok altında devredilecek. Yeni kurulan anonim şirketin %49'una sahip özel sektör, böylece üreticilerin emeği ile meydana gelmiş trilyonları aşan değerdeki tesislerin %49'una ele geçirecektir. Örneğin; Tariş Zeytinyağ Birlik'in İzmir'de 57600 ton/yıl kapasiteli rafine ünitesi, 57600 ton yıl ambalajlama ünitesi, 36000 tonluk depolama kapasitesine sahip zeytinyağ kombinası vardır. Ambalajlama ünitesinde 150 ton/gün kapasite 1 litrelik yuvarlak teneke kutu yapım ve dolum tesisleri mevcuttur. Ayrıca prina fabrikası da vardır. Tüm bunlar kurulacak anonim şirkete %51 karşılığında devredilecektir.

Önemli bir nokta da, kooperatif üyeliğinden ayrılmak isteyen bir üreticiye sermaye payı iade işlemi yapılmayacağının kanunda yer almasıdır. Sermaye payı yeni kurulacak anonim şirkete devredilecek ve üretici sermaye payı oranında şirkete ortak olacaktı. Kanun bu şekilde 1980 sonrası tarıma etkisi altına alan liberal politikaların yeni bir versiyonunu yansıtıyor. Dünya ekonomisiyle, temel mantığı aynı ama biçimi farklı bir entegrasyonun yapıtaşlarını sağlamlaştırıyor. Bu şekilde bir düzenleme, bir sonraki bölümde sözünü edeceğim IMF Dünya Bankası politikalarını uygulamasına da zemin hazırlıyor.

IMF ve Dünya Bankası'nın tarım destek sistemi önerileri

IMF ve Dünya Bankası'nın tarım destek sistemindeki değişiklik önerilerinin amacı; devlet müdahalelerinin tarımdan zaman içinde kaldırılması ve bunun yerine üreticilere sadece 'doğrudan gelir desteği' yapılmasıdır.

TÜSİAD'ın *Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye* kitabının yazarları, IMF ve Dünya Bankası'nın önerilerini şöyle özetliyorlar: "Ana hatları ile aşağıda özetlediğimiz radikal politika değişiklikleri 2003 yılına kadar tamamlanmaktadır.

- Girdi piyasası: Gübreye yapılan nominal sübvansiyon 2002 yılında sona erdirilmektedir. Tarım kredi faiz oranları sabit tutulmakta, makro ekonomik istikrar politikalarının sonucunda faizlerin düşmesi ile sübvansiyon ortadan kalkmaktadır.
- Çıktı piyasası: Tahılda dünya fiyatı dikkate alınarak, 2000'de %35, 2001'de %5 gümrük vergisi uygulanmakta ve 2002'de TMO özelleştirilmektedir. Tekel, Çaykur ve TŞF AŞ'nin özelleştirilmesi 2003 yılına kadar tamamlanmaktadır. Pamukta uygulanan yağlı tohumlarda 2000 yılında uygulamaya konacak olan fark ödemeleri 2002 yılında sona erdirilmektedir. Tarım Satış Kooperatifi Birliklerine bir kereye mahsus 500 trilyon kadar kaynak transfer edilmekte, birlikler üyelere devredilmektedir.

- Üreticilere doğrudan gelir desteği 2000-2001 üretim döneminde pilot, daha sonra yaygın olarak uygulamaya konmaktadır.

Devletin bu ürünlerde, ham ve işlenmiş ürün ticaretinden çekilerek asli görevleri olan araştırma, yayın, örgütlenme, kalite iyileştirme gibi alanlara yoğunlaşacağı belirtilmektedir."

Ancak bunlar yeni oluşumlar değildir. 5 Nisan 1994'de IMF ile yapılan anlaşmalarda da yer alan değişikliklerdir. İktisadî krize karşı ' 5 Nisan Ekonomik Tedbirler Programı' ile yaşama geçirilmeye çalışılan bu program; tahıl, şeker pancarı ve tütün dışındaki ürünleri destekleme programından çıkarıyor, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri'nin devlet adına destek alımı yapmalarına karşı çıkıyordu. Kapsam içinde kalan üç ürün de Dünya Bankası'nın öğütlediği gibi 1996'dan itibaren destekleme kapsamından çıkarılacaktı. Bunlarla ilgili çalışmalar, 5 Nisan'dan hemen sonraki haftalarda Hazine Müsteşarlığı Kamu Finansmanı Genel Müdürlüğü'nün koordinasyonunda ilgili tüm kuruluşları bir araya getirerek başlatılmıştı. Ayrıca Şeker Fabrikaları, Tekel, Çaykur, TZDK ve Devlet Üretme Çiftlikleri'nin özelleştirilmesi de gündemde idi. Bir anlamda tüm tarımsal KİT'leri hedefleyen bu çalışmalar, Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'ni de kapsıyordu. Üreticilere 'Doğrudan Gelir Desteği' nin üç ayda bir maaş ödemesi olarak verilmesi de çalışmalarda yer alıyordu.

Tarım ve Köy İşleri Bakanı'nın yaptığı açıklamalarda yer alan tüm hususlar Uruguay Roundu anlaşmalarına imza koyan Türkiye'nin 1994'ten beri yapmak zorunda olduğu düzenlemelerdir. 1994'ten günümüze dek geçmiş siyasi iktidarların seçim kaygıları nedeni ile sürekli erteledikleri bu düzenlemeler, şimdi stand-by doğrultusunda yapılmaktadır.

Prof. Dr. Türkel Minibaş Cumhuriyet gazetesinde 'IMF Tarımda Niye Israrlı' başlıklı yazısında, "...Uruguay Round Tarım anlaşması ile tarımsal ürünler ticaretinin serbestleştirmesi ve GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) kurallarına uyumlaştırılması hedeflenmektedir. Yani:

- Ülke içi toplam tarım desteklemelerine gelişmiş ülkeler için 6 yıl sonunda %20, az gelişmiş ülkeler içinse 10 yıl sonunda %13.3 olmak üzere AMS (Aggregate Measurement of Support) olarak tanımlanan bir üst sınıf getirmektedir.
- Sübvanse edilecek tarım ürünleri ihracat harcamalarını gelişmiş ülkeler yıl içinde eşit oranlarda %36 oranında ithalatlarını da yine aynı sürede % 21 oranında; az gelişmiş ülkelern de ihracat sübvansiyonlarında da %14 azaltılmaları istenmektedir. Özetle, Uruguay Round'un 'Tarım anlaşması' ile WTO üyesi ülke hükümetleri tarım ürünlerine verdikleri sübvansiyonları azaltmayı taahüt etmektedir."

Uruguay Round'a imza atmış tüm ülkeler ulusal düzeyde gerekli yasaları çıkarmakla yükümlü oldukları halde, iç destekleme sübvansiyonlarında indirime gitmezlerse, tarım ürünleri ithalatçı ülkelerin dava açma hakları vardır.

Alternatif ürün projesi

Artık hükümetlerin aşırı üretim nedeni ile biriken tütün, şeker pancarı, fındık ve çay gibi ürünlerin stoklarını eritmek için alıma gitmeyecek, bunun yerine üretim alanlarını daraltarak (kota sistemi) çiftçiyi üretim açığı olan başka ürünlere yönlendirmesi öngörülüyor. Öyle ise bu fındık ağaçlarının, çay bahçelerinin söküleceği anlamına mı gelmektedir? Üretim açığı olarak belirlenen alternatif ürünlerin niteliği, toprağa uyumu, yıllarca farklı alanda üretim yapmış çiftçinin bu yeni sürece nasıl uyum sağlayacağı, alışkanlıklarını nasıl değiştireceği bile belli değildir. Buna karşın, eski ürünlerden alınan gelir ile bu ürünlerin yerine yerleştirilecek alternatif ürünlerden alınacak gelir arasındaki farkın bakanlıklarca tespit edilerek üreticilere 'telafi edici ödeme' olarak ödeneceği söylenmektedir. Bu politikaların uygulanabilmesi için çiftçilerin yapıları ve ürettikleri ürünleri tespit etmek amacı ile "çiftçi kayıt sistemi" ile çiftçilerin sicili tutulması düşünülmektedir.

Türkiye IMF ile imzaladığı anlaşmalardan sonra bu kez tarım alanındaki yükümlülüklerini yerine getirmeye başlamıştır. İlk olarak TBMM'den Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri hakkındaki tasarı kanunlaştırılmıştır. İkinci olarak 'Çiftçiye Doğrudan Destek' konusunda çalışmalara başlanmıştır. İlk önce pilot bölge uygulamasının başlatılmasına ilişkin bakanlar kurulu kararı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlülüğe girmiştir. Karara göre, söz konusu proje Ankara-Polatlı, Antalya-Serik, Manavgat -Adıyaman Merkez, Kâhta ile Trabzon, Akçaabat ve Sümene ilçelerinde Tarımda Yeniden Yapılandırma ve Destekleme Kurulu tarafından uygulanacaktır.

2003 yılında tüm ürün destekleri kaldırılacak, özelleştirmeler yapılmış olacak ve tarımsal üretim bütünü ile serbest piyasanın koşullarına terk edilecektir. Bu durumda Türkiye'nin, tarım ürünleri fazlası olan ülkelerin açık pazarı haline gelmesi kaçınılmaz olacaktır. "Tarım Reformu" sonucunda tarımda üretim düşerken ihracatımız duracak, tarım ürünleri ithalatı artmaya devam edecektir. Kırsal alanlarda açlık ve işsizlik artarken, büyük şehirlere göç hızlanacak, varoşlar dolup taşacak, milyonlarca işsize yenileri katılacaktır. Böylece ekonomik ve sosyal yönden son derece ağır sonuçları olan bu uygulamaların faturasını kırsal ve kentsel nüfusun yoksul kesimleri ödeyecektir.

Sonuç

Yazıda sosyalist bir politika açısından dikkate alınması gereken noktaların altını şöyle çizebiliriz:

Birincisi tarımsal nüfus kendi içinde homojen bir yapı arz etmemektedir. Buğday örneğinin somut olarak gösterdiği gibi tarımda hangi sınıfların yanında yer alınacağı önem kazanmaktadır. Köylülüğü bir bütün olarak görmek çok yanlış sonuçlara götürebilir. Orman köylüleri yoksul köylülüğün önemli bir parçasını teşkil ettikleri için önemlidirler. Küçük, orta ve zengin köylülüğün hem sosyal yaşayışlarını hem de gündelik ve siyasi davranış biçimlerini incelemek ise sol bir partinin yapacağı propaganda biçiminin nasıl olması gerektiği hakkında ipuçları verecektir. Kırsal kesimin hedeflenen

katmanlarıyla diyaloğa girmek, onlara hitap etmek ve burada sadece eksik de olsa bir çerçevesini çizmeye çalıştığımız sorunların belirlenip alternatif çözümler üretmek için bu şarttır.

İkincisi, tarım sorununu günümüze kadar solun yaptığı gibi bir toprak sorununa indirgemek de yanlış olacaktır. Tarımsal yapılardaki temel çelişki toprak eksenli değildir. Sayıları Türkiye geneline bakıldığında sanıldığı kadar çok olmayan büyük toprak ağası da bu çelişkinin temelinde yatmamaktadır. Toprak sınıfları ayırdedici olması bakımından önemlidir. Ancak Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısı göz önüne alındığında toprak üzerinden alt sınıflara ulaşmak mümkün değildir. Uzun vadede kamulaştırma yoluyla tarımdaki mülkiyet biçimlerini ve sınıf ilişkilerini değiştirmek mümkün olabilir. Fakat varolan yapıda örneğin tarım sigortası gibi sosyal güvenlik araçlarını savunmak yoksul tarım işçisi için çok daha gerçekçidir.

Üçüncü olarak değinilmesi gereken, tarımda devletin rolüdür. Bu rol 1980'den sonraki politikalarla büyük ölçüde azaltılmıştır. Yazıya konu olan yeni yasalar ve önümüzdeki 3 yıl içinde uygulamaya konulacak değişiklikler bu rolün tamamıyla yok edilmesini hedeflemektedir. Yerli ve yabancı sermayenin kar oranları daha yüksek olan sektörlere kaymak istemesinin bir sonucu olan özelleştirme politikalarından tarım kesimi de payını almıştır. TİGEM, ORÜS, EBK, SEK ve daha nice kuruluşun özelleştirilmesine karşı çıkmak bu anlamda çok önemlidir.

Dördüncü bir nokta da kooperatiflerin ve birliklerin yönetim yapısına ilişkindir; zira sol, tarımdaki sınıf yapısının yönetimlere de yansıdığını göremeyip bu konuda yanılgıya düşmektedir. Köylülükte söz ettiğimiz farklı katmanlardan güçlü olanlar yönetimlere girebildiği için kooperatifleri daha özerk bir yapıya kavuşturup üreticilerin yönetici olmasını isteyenlerin dikkat etmesi gereken nokta tam da sol bir hareketin yanına alması gereken sınıfların dışlanması tehlikesiyle karşı karşıya oldukları gerçeğidir. Yoksul ve küçük köylüyü koruyan önlemlerin daha üst kademelerde alınması ve uygulanması için yaptırımlar getirilmesi daha anlamlıdır.

Sonuç olarak Türkiye'de tarımda yaşanan gelişmeler IMF ve Dünya Bankasıyla kurulan diyalogdan bağımsız değildir. Tarım üzerine yürütülecek her kampanya bu kurumların dayattığı politikalara da karşı çıkmayı gerektirecektir. Solun önünde 4 yıldan az bir zaman vardır; zira 2004 yılı itibariyle Türkiye'de tarım sektörü hem yabancı; hem de Türkiye'deki büyük sermayenin eline geçecektir. Bunun araçları siyasi iktidar tarafından yapılan planlarla şimdiden somutlaşmış ve adım adım uygulamaya konulmaktadır.

Kaynaklar

Kitaplar

- *Türkiye Tarımında Yapısal Değişme, Teknoloji ve Toprak Bölüşümü*, Devlet Planlama Teşkilatı, 1978, Oktay Varlıer
- *Türkiye'de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi*, Değişim Yayınları, 1986, Dr. Murat Şeker

- *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yayınları, 1988, Şevket Pamuk-Zafer Toprak
- *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi 100 Soruda*, Gerçek Yayınları, Özlem Özgür
- *Türkiye'de Toprak Sorunu 100 Soruda*, Gerçek Yayınları, Suat Aksoy
- *Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye*, TÜSİAD, 1999, Erol Çakmak-Haluk Kasnakoğlu
- *1980 Sonrası Dönemde Türkiye'nin Tarımsal Yapısında Ortaya Çıkan Değişiklikler*, Friedrich Ebert Vakfı, 1990, A. İlkin Boray-Temel Ergun
- *GAP Sulama Alanlarında Çiftçi Örgütlenmesi ve Sulama Sisteminin Yönetimi*, Friedrich Ebert Vakfı, 1992, Editör İsmail Duymaz
- *Tarım Kesiminde Geçici Tarım İşçilerinin Çalışma Koşulları*, Ücret Sistemleri ve Çalışanların Sosyal Güvenlikleri Üzerine Bir Araştırma Manisa Örneği, Friedrich Ebert Vakfı, 1991, Ali Rıza Karacan
- *8. Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Resmi Gazete
- *Türkiye İstatistik Cep Yıllığı*, 1998
- *1991 Genel Tarım Sayımı*, Devlet İstatistik Enstitüsü

Makaleler

- Orman Özel Sayısı, *Sömürücüye Yumruk Gazetesi*, sayı 29, 1970
- Türkiye'de Tarım Sorunu, *11. Tez Dergisi*, sayı 7, 1987
- Türkiye'de Köylü Meselesi, *İlke Dergisi*, sayı 22-23, 1975
- Osman Çutsay; Geri İdeolojiler Deposu Tarımda Durum, *Gelenek Dergisi*, sayı 5, Mart 1987
- 5 Nisan Kararları ve Tarımsal Politikalar, *Petrol-İş Yıllığı*, Oğuz Oyan
- Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında 4572 sayılı ve 01.06.2000 tarihli Kanun
- 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Özel İhtisas Komisyonu Raporu: Tarımda Yapısal Uyum, Destekleme Politikaları ve Piyasalara Entegrasyon, Ankara,1995
- Ülke Tarım Politikaları ve Ticareti OECD Ülke Raporu: Türkiye, Paris, 1994
- Türk Tarım Yapısı, Tarım Sayımlarının Mülkiyet Biçimleri Bakımından Karşılaştırmalı Analizi, Fatma Altan, DİE, 1998
- Tarım Politikaları Ve Tarım Sektörü Açısından AB ve Türkiye, *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları*, A. Olgun-F. Işın
- Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi, DPT, Ocak 2000
- A. Özçelik-A. Turan-H. Tanrıvermiş; Türkiye'de Tarımın Pazara Entegrasyonunda Sözleşmeli Tarım ve Bu Modelin Sürdürülebilir Kaynak Kullanımı ile Üretici Gelir Üzerine Etkileri, Ankara, Şubat 1999
- Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam, der: Tuncer Buluter, DİE yayınları, 1998
- Cumhuriyet ve Milliyet gazetesinde çıkan muhtelif makaleler ve haberler.